

POLITIHØGSKOLEN

**Hvordan ivaretas objektivitetskravet og
uskyldspresumsjonen under etterforskning av
festrelaterte voldtektsaker?**

Hilde Mari Musum

Erfaringsbasert master i etterforskning

2018

Innholdsfortegnelse

Forord	s. 5
Sammendrag	s. 6
Abstract	s. 7
1. Innledning	s. 9
1.1 Innledning.....	s. 9
1.2 Oppgavens formål og problemstilling.....	s. 11
1.3 Oppgavens oppbygging.....	s. 12
2. Juridiske rammer og begrep	s. 13
2.1 Innledning.....	s. 13
2.2 Uskyldspresumsjonen – In dubio pro reo.....	s. 13
2.3 Uskyldspresumsjonens adressater.....	s. 14
2.4 Bevis.....	s. 15
2.5 Beviskrav og bevisbyrde.....	s. 15
2.6 Bevistema.....	s. 16
2.7 Bevisbedømmelse.....	s. 16
3. Voldtektssituasjonen i Norge	s. 18
3.1 Innledning.....	s. 18
3.2 Kategorisering og omfang av voldtekt.....	s. 18
3.3 Lovendring og straffeskjerpelse.....	s. 20

4. Retts sosiologiske perspektiver	s. 23
4.1 Innledning.....	s. 23
4.2 Den offentlige debatten.....	s. 23
4.3 Anmelders rettsvern versus den anmeldtes rettssikkerhet....	s. 24
4.4 Lovendringenes betydning.....	s. 27
4.5 Kjønnssjåvinisme og moral heller enn faktum og lovforståelse	s. 29
4.6 Ungdommenes opplevelse av seksualitet i juridisk perspektiv	s. 30
5. Relevant teori	s. 34
5.1 Innledning.....	s. 34
5.2 Det normative idealet.....	s. 34
5.3 Etterforskerens ferdigheter.....	s. 35
5.4 Abduktiv logikk.....	s. 37
5.5 Heuristikk.....	s. 38
5.6 Profesjonalisering av etterforskningsfaget.....	s. 40
6. Metode	s. 42
6.1 Innledning.....	s. 42
6.2 Vitenskapsteoretisk utgangspunkt.....	s. 42
6.3 Mitt ståsted som forsker.....	s. 44
6.4 Valg av metode.....	s. 45
6.5 Rekruttering til undersøkelsen.....	s. 46
6.6 Strukturert intervju og case.....	s. 47
6.7 Metodiske utfordringer med case.....	s. 48
6.8 Analysen.....	s. 49
6.9 Undersøkelsens kvalitet.....	s. 50
6.9.1 Pålitelighet.....	s. 50

6.9.2 Troverdighet.....	s. 50
6.9.3 Overførbarhet.....	s. 51
6.9.4 Bekreftbarhet.....	s. 52
6.9.5 Forskningsetiske spørsmål.....	s. 53
7. Presentasjon av funn.....	s. 54
7.1 Innledning.....	s. 54
7.2 Oppmerksomhet rundt sak og sakstype.....	s. 54
7.2.1 Tidspres som påvirkningsfaktor.....	s. 57
7.3 Uskyldspresumsjonen.....	s. 59
7.3.1 Hva gjør etterforskerne for å ivareta uskyldspresumsjonen	s. 63
7.4 Stereotyper.....	s. 65
7.5 Konklusjon.....	s. 70

En retts-sosiologisk epilog

Litteraturliste

Vedlegg

Forord

Denne oppgaven markerer slutten på min tid som masterstudent ved Politihøgskolen. Det har vært tre utrolige lærerike år. Det siste året har jeg følt et stort savn etter alle dere medstudenter og foredragsholdere fra pilotkullet på «Erfaringsbasert master i etterforskning» ved PHS. Det har til tider vært en ensom prosess å skrive masteroppgave langt unna akademiske inspirasjonskilder.

Når prosjektet nå er ved veis ende vil jeg rette en stor takk til min tidligere lensmann Anne B. Ulvin som på alle vis har lagt til rette for at studiet ble mulig å gjennomføre. Takk for ditt engasjement og inspirasjon - og det du bidrar med for at politiet skal bli en kunnskapsorganisasjon. Du er et unikt menneske.

Takk til informantene i studien min som velvillig og engasjert stilte opp til intervju og bidro med viktig og nyttig kunnskap til prosjektet og politietaten.

En stor takk til veileder Asbjørn Rachlew som er en veileder etter mitt hjerte - tydelig og konstruktiv i tilbakemeldingene. Det har vært en stor glede og ære å få ha deg som veileder.

Til sist vil jeg takke en tålmodig og super supportergjeng på hjemmebane;

Erle, Olai, Olav, Ingrid og lille Alfred - som forhåpentligvis nå får litt mer «bestemortid».

Verdal, 13. januar 2019.

Hilde Mari Musum

Sammendrag

Denne masteroppgaven reiser spørsmål om hvordan strafferettspleiens sentrale rettssikkerhetsprinsipper, objektivitetskravet og uskyldspresumsjonen håndteres under etterforskning av festrelaterte voldtektssaker. Forskningen i prosjektet retter seg mot hvordan etterforskerne og etterforskningslederne selv oppfatter hvordan de etterlever objektivitetskravet og uskyldspresumsjonen under etterforskningen. For å utforske forskningsspørsmålet gjennomførte jeg intervju av tre etterforskningsledere og seks etterforskere i Trøndelag politidistrikt. Jeg hadde på forhånd definert tre faktorer som tidligere forskning og teori har identifisert som mulige påvirkningsfaktorer for hvordan objektivitetskravet og uskyldspresumsjonen etterleves. Faktorene er; 1) om økt oppmerksomhet påvirker etterforskerne og etterforskningen, 2) om det eksisterer stereotypiske oppfatninger i politiet knyttet til festrelaterte voldtekter, 3) på hvilken måte politiets etterforskere søker å ivareta uskyldspresumsjonen under etterforskningen av denne sakstypen. Informantene ble bedt om å dele sine erfaringer og refleksjoner knyttet til disse faktorene og på hvilken måte de evt. påvirker etterforskningen. I tilknytning til intervjuet besvarte informantene en casestudie med to fiktive hendelser.

Resultatet av undersøkelsen viser at informantene på noen områder har ulike oppfatninger av hvordan de tre faktorene påvirker etterforskningen og hva påvirkningen betyr for objektivitetskravet og uskyldspresumsjonen. Undersøkelsen viser at informantene opplever saker med festrelatert voldtekt som utfordrende å etterforske og at sakstypen ikke har særlig høy status hos etterforskerne. Det vil si at sakene blir sett på som "samlebåndssaker" hvor det gjøres et minimum av etterforskningsskritt for å kunne henlegge på bevisets stilling. Etterforskerens erfaringer og refleksjon indikerer at politiet ikke etterforsker festrelaterte voldtekter i tilstrekkelig grad for å etterleve objektivitetskravet og uskyldspresumsjonen. Sitatet nedenfor illustrerer det flere av informantene mente om festrelaterte voldtekter;

"Vi etterforsker ikke noe ekstra for å etterforske uskyld. Vi er fornøyd når vi kan henlegge på bevisets stilling".

Om mine funn skulle være representative for politi og påtalemyndighetens innstilling generelt, trues rettssikkerheten til både de som anmelder og de som blir anmeldt for denne typen lovbrudd. Det er i så fall alvorlig for strafferammen er 15 år dersom den anmeldte handlingen omfatter samleie.

Abstract

This master thesis discusses how the legal safeguards, strict liability and the presumption of innocence are handled when investigating alcohol-related rapes. The research in the thesis focuses on how criminal investigators and chief investigators perceive and comply the principals of strict liability and presumption of innocence during an ongoing criminal investigation. To be able to explore and answer these questions I have interviewed three chief investigators, and six criminal investigators in Trøndelag Police District.

In advance I defined three factors that previous research and theory have identified as potential factors of impact into how the strict liability and presumption of innocence are complied. These factors are; 1) do increased attention impact investigators and the investigation in general, 2) do stereotypical perceptions concerning alcohol-related rapes exist in the police, 3) how do criminal investigators attempt to safeguard the presumption of innocence investigating these kinds of criminal cases.

The respondents were asked to share their experience and reflections concerning these factors and how they might effect the investigation. In addition, the respondents gave their reflections on a case study with two separate, fictive courses of events. The results of my study show that the informants in some areas have different opinions on how the three factors impact the investigation, and further how it impacts the strict liability and presumption of innocence. The study shows that the respondents find it challenging investigating cases involving alcohol-related rapes and that these investigations are low-status-investigations. These cases are viewed as «quick-fix-cases» where the investigation effort is kept at a low minimum to be able to drop the case for lack of evidence. The criminal investigators' experience and reflection suggests that the police do not investigate alcohol-related rapes sufficiently to maintain strict liability and presumption of innocence.

The following citation illustrates several of the respondent's attitude towards investigating alcohol-related rapes:

«We do not put in an extra effort to investigate innocence. We are satisfied when we can drop a case for lack of evidence»

If my findings represent a general attitude amongst both the police and the prosecuting authorities, the rule of law is at stake concerning both the aggrieved party and the accused. It is a serious concern considering that the accused risk a 15 year sentencing if found guilty of rape involving sexual intercourse.

1 Innledning

1.1 Innledning

Denne oppgaven reiser spørsmål om hvordan strafferettspleiens sentrale rettssikkerhetsprinsipper, objektivitetskravet og uskyldspresumsjonen håndteres under etterforskning av festrelaterte voldtektssaker. Kjernen i problemstillingen og forskningsspørsmålet i oppgaven berøres av tre ulike fagretninger. På den ene siden rettsdogmatikken med jussens normative rettslige krav forankret i lover, instruksjoner og konstitusjonelle forpliktelser hvor rettsdogmatikken tar for gitt at lover, regler og instruksjoner virker som forutsatt og forventet. På den andre siden finner vi rettssosiologien som tar for seg forholdet mellom retten og samfunnet og hvordan rettslige regler påvirker samfunnsforhold og vice versa. Sist, men ikke minst; faget som forskningsspørsmålet retter seg mot; etterforskningsfaget og hvordan aktørene innenfor denne fagretningen – etterforskerne, forholder seg til juridiske normative krav og rettssikkerhetsprinsipper.

Rettsdogmatikkens oppgave er å finne frem innholdet i rettsreglene, systematisere rettsstoffet og gjøre det anvendelig for praktisk bruk. Rettssosiologiens formål er å undersøke om det er sprik mellom reglene og virkeligheten, og videre lete etter årsaker til at idealet og virkeligheten ikke er samstemte (Andenæs & Mathiesen, 2003).

Den materielle sannhets prinsipp er det overordnede målet i norsk strafferett. Kravet om objektivitet og at straffesaken avsluttes med et objektivt riktig resultat materialiseres gjennom Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK) art. 6 og straffeprosesslovens § 226, tredje ledd og § 55 fjerde ledd.

EMK artikkel 6 nr.1 oppstiller kravet om rettferdig og fair rettergang. Sammen med uskyldspresumsjonen i EMK art. 6 nr. 2; "*Everyone charged with a criminal offence shall be presumed innocent until proved guilty according to law*" danner EMK artikkel 6 i norsk og europeisk sammenheng det rettslige utgangspunktet for et grunnleggende krav og forventninger som stilles til behandlingen av straffesaker. Herunder de klassiske rettsstatsprinsipper som uskyldspresumsjonen rommer og er uttrykk for; bevisbyrden og beviskravet i straffesaker (Aall, 2015 s. 459). Objektivitetsprinsippet innebærer at aktørene i straffesakskjeden skal være saklige og upartiske i sin søken etter den materielle sannhet.

Det normative idealet som jussen oppstiller er tydelig. Rettsreglene er forsøkt gjort anvendelige for praktisk bruk i det daglige straffesaksarbeidet. Like fullt viser evaluering av straffesaker hvor det har blitt avdekket alvorlige feil under etterforskningen at mangel på objektivitet og ivaretagelse av uskyldspresumsjonen er en vesentlig årsak (Riksadvokaten, 2015a).

Sakstypen som min problemstilling retter seg mot har ikke vært gjenstand for de samme katastrofepregede oppslag om feil i etterforskningen som for eksempel Monica saken, Sture Bergwall og Fritz Moen – for å nevne de mest omtalte straffesakene. Likevel har festrelaterte voldtekter vært gjenstand for stor oppmerksomhet i samfunnsdebatten og blant aktørene i straffesaksbehandling i flere år.

I oktober 2005 besluttet Riksadvokaten å nedsette en arbeidsgruppe for å undersøke kvaliteten på påtalevedtak i voldtektssaker som har endt med frifinnelse. Arbeidsgruppens mandat var å undersøke samtlige saker som endte med rettskraftig dom på frifinnelse i 2003, 2004 og for første halvår i 2005 og undersøke om det var grunnlag for tiltale. Arbeidsgruppen ble spesielt bedt om å ha fokus på følgende spørsmål; Er terskelen for å ta ut tiltale er for lav? Burde sakene vært ytterligere etterforsket før tiltalespørsmålet ble avgjort? Er påtalemyndigheten i sin bevisbedømmelse i utakt med domstolene? Er det skjedd endringer i bevisbildet fra tiltalepunkt til domstidspunkt (Riksadvokaten, 2007, s. 10).

I rapportens innledning er det gjort rede for hvorfor Riksadvokaten så behovet for en gjennomgang av voldtektssakene (Riksadvokaten, 2007, s. 4):

«Den direkte foranledningen til dette var den svært høye frifinnelsesprosenten – ca. 36 %, samt en henleggelsesprosent på ca. 84 %. Videre skulle gruppen se på årsaken til den relativt store forskjellen i antall registrerte positive påtaleavgjørelser – det vil si tiltalebeslutninger og tilståelsessaker – og antall registrerte domfellelser/frifinnelser...».

«Målet var å få ned frifinnelsesprosenten og oppnå økt kvalitet på etterforskningen og påtaleavgjørelsen».

Gruppen skriver videre i sin rapport at de ikke har funnet enkeltstående tiltak eller i samvirke med andre, som antas å kunne medføre en drastisk reduksjon av frifinnelsesprosenten. Med min problemstilling som bakteppe, er siste avsnitt en interessant formulering; *«Målet var å få ned frifinnelsesprosenten.....».*

Riksadvokatens utalte mål reiser flere spørsmål. Oppstilles spørsmålet fordi frifinnelse tilkjennegir en mulig feilvurdering av bevisbedømmelsen på et tidligere stadium i straffesaksbehandlingen, slik at saken aldri burde vært fremmet for retten? Eller foreligger det en forståelse av at frifinnelsene skyldes uriktig avsagt dom?

Arbeidsgruppen skriver i rapportens innledning at undersøkelsen har gitt et godt grunnlag for å beskrive den problematiske bevissituasjonen som i særlig grad knyttes til voldtektssaker. Gruppen påstår at etterforskning, påtalevurdering og aktorering av denne type overgrepssaker krever særskilte kvaliteter hos de ansvarlige – og at det foreligger et ikke uvesentlig forbedringspotensial (Riksadvokaten, 2007, s. 4)

Min tanke om dette, og som er bakgrunnen for at jeg har valgt den problemstillingen jeg har gjort, er at etterforskerne i denne sakstypen sannsynligvis står overfor vesentlige utfordringer når det gjelder moralske oppfatninger, kulturelle og sosiale forhold som kan påvirke etterforskningens objektivitet og ivaretagelse av uskyldspresumsjonen. Som jeg etter hvert vil redegjøre for, har over 30 år med kognitiv og sosialpsykologisk forskning rettet inn mot menneskers evne til å treffe beslutninger gitt oss relevant kunnskap om hvilke særegne utfordringer voldtektssaker reiser.

1.2 Oppgavens formål og problemstilling

Gjennom oppgavens problemstilling ønsker jeg å rette fokus mot hvordan etterforskerne og etterforskningslederne forholder seg til uskyldspresumsjon og objektivitetsplikten. Fordi påtalemyndigheten i Norge er integrert i politiet og har det formelle ansvaret for etterforskningen, er juristenes rolle av stor betydning. Oppgavens problemstilling retter seg primært mot politietterforskerne og hvordan de ivaretar objektivitetskravet og uskyldspresumsjonen under etterforskningen. Hvordan opplever de at disse to rettssikkerhetskravene ivaretas i etterforskningen og hva kan utfordre objektivitet og uskyldspresumsjonen spesielt under etterforskning av festrelaterte voldtektssaker.

Oppgaven og dens problemstilling må ikke oppfattes som et forsøk på å bagatellisere voldtekt som fenomen. Voldtekt er et omfattende problem som skaper traumer og ødelagte liv for de som rammes. Det er et faktum at det er kvinner som i størst grad utsettes for voldtekt og seksuell trakassering. Den skjeve maktbalansen mellom kjønnene er et stort samfunnsproblem. Målsettingen med oppgaven er imidlertid et forsøk på å rette fokuset mot

det juridiske normative ideal om objektivitet og uskyldspresumsjonen i lys av samfunnets (og lovgivers) senere års forsøk på å styrke offerets posisjon og innvirkningen denne utviklingen kan ha fått for kjønnsrollemønster, kultur, holdninger og stereotypiske oppfatninger i rettsprosessen.

Problemstillingen vil jeg utforske gjennom forskningsspørsmålet

"Hvordan ivaretas objektivitetsplikten og uskyldspresumsjonen under etterforskning av festrelaterte voldtektssaker?"

I lys av eksisterende teori og egne erfaringer som etterforskere i saksfeltet har jeg valgt å utforske forskningsspørsmålet gjennom å anlegge studien mot tre faktorer som kan påvirke etterforskningen:

1. Påvirkes etterforskningen av økt oppmerksomhet rundt sakstypen eller konkrete saker?
2. Eksisterer det stereotypiske oppfatninger blant etterforskerne som kan påvirke etterforskningen?
3. Hvordan forholder etterforskerne seg til uskyldspresumsjonen i den daglige etterforskningen?

1.3 Oppgavens oppbygging

Jeg har innledningsvis tilkjennegett min forståelse av at oppgavens problemstilling tar opp i seg en kryssing av flere fagområder. Oppgaven hører inn under "Erfaringsbasert master i etterforskning". I det ligger det en forventning om at oppgaven og forskningen i hovedsak retter seg mot etterforskningsfaget og straffesakens aktører – og i mindre grad det juridiske og rettssosiologiske perspektivet. Etterforskningsfaget er imidlertid et sammensatt fag som trekker veksler på relevant kunnskap fra en rekke fagdisipliner. I erkjennelsen av det tverrfaglige perspektivet har jeg funnet det opportunt å trekke særlige veksler på juridiske, psykologiske og rettssosiologiske kilder.

I de to følgende kapitlene presentere jeg oppgavens juridiske og teoretiske rammeverk og enkelte begrepsavklaringer. Dette danner grunnlaget for undersøkelsen jeg har gjort blant etterforskere og etterforskningsledere i Trøndelag for å utforske problemstillingen og forskningsspørsmålet ytterligere. I kapittel 6 redegjør jeg for valg av metode og vitenskapelig ståsted. I det etterfølgende kapitlet vil jeg presentere funnene fra undersøkelsen og deretter

knytte funnene til relevant forskning og teori. I kapittel 7 og 8 vil jeg presentere, drøfte og oppsummere hvordan etterforskerne og etterforskningslederne forholder seg til og forstår uskyldspresumsjonen, og hvordan retts sosiologiske perspektiver kan anvendes for å belyse aktørens arbeid med å etterforske og iredteføre festrelaterte voldtektssaker.

2 Juridiske rammer og begrep

2.1 Innledning

I dette kapitlet vil jeg kort gjøre rede for hvilke regler uskyldspresumsjonen gir uttrykk for og hvilke aktører i strafferettspleien uskyldspresumsjonen og objektivitetskravet angår. I tillegg vil jeg gjøre rede for utvalgte begreper innen bevisteorien og begrepenes innhold.

2.2 Uskyldspresumsjonen - In dubio pro reo

Presumsjon er en antakelse eller formodning om at noe fremstår som mer sannsynlig enn noe annet - så fremt det ikke blir ført bevis for noe annet (Jusleksikon.no, 2015). Når begrepet brukes i jussen og kobles sammen med *uskyld* og danner begrepet *uskyldspresumsjonen* vil den materialistiske betydningen av dette være at ved åpning av hovedforhandling skal retten ha som utgangspunkt at tiltalte er uskyldig (Strandbakken, 2002). Uskyldspresumsjonen i seg selv er ingen bevisregel eller bevis for uskyld. Uskyldspresumsjonens funksjon i rettsstaten vil være at den angir et strengt beviskrav, og den pålegger påtalemyndigheten bevisføringsplikten. Det grunnleggende utgangspunktet er at påtalemyndigheten har bevisbyrden og at enhver tvil skal komme tiltalte til gode. Tiltaltes rett til å bli ansett som uskyldig varer til han er bevist skyldig. Det er altså bare en fellende straffedom som fjerner beskyttelsen (Aall, 2015).

Som nevnt i innledningen gir uskyldspresumsjonen uttrykk for et krav om at vedkommende må bevises skyldig. I dette ligger *beviskrav* og *bevisbyrde* (Aall, 2015) For å materialisere uskyldspresumsjonen og dens betydning under etterforskning av straffesaker generelt kan det være nyttig med en redegjørelse for hvordan bevisteorien definerer begrepene. I tillegg vil jeg i det følgende redegjøre for begrepet *bevis*, *bevistema* og *bevisbedømmelse*. Min forståelse av innholdet i begrepet bevisbedømmelse rommer utfordringene det normative idealet oppstiller i

møte med de kognitive forenklingsstrategiene som vi mennesker tar i bruk når hendelser og situasjoner skal bedømmes. Jeg vil først gjøre rede for uskyldspresumsjonens adressater.

2.3 Uskyldspresumsjonens adressater

Primært retter uskyldspresumsjonen seg mot påtalemyndigheten som må føre bevis for siktedes skyld. I tillegg retter den seg mot domstolene som plikter å anse enhver tiltalt som uskyldig frem til påtalemyndigheten har ført bevis for den tiltaltes skyld.

Uskyldspresumsjonen berører også hvert enkelt individ ved at den gir trygghet mot vilkårlige inngrep fra rettsstaten. Enkeltindividets visshet om at bevisbyrden ligger hos påtalemyndigheten vil frita enkeltindividets ansvar for å bevise sin uskyld.

Strandbakken omtaler i liten grad etterforskere og etterforskningsledere som adressater til uskyldspresumsjonen. Politiets etterforskning er imidlertid avgjørende for dannelsen av bevisgrunnlaget som skal ivareta hele straffesakskjedens mulighet til å etterleve kravet om objektivitet og hensynene som ligger til grunn for uskyldspresumsjonen. Min erfaring og oppfatning er at informasjonsinnhenting, hvordan informasjon og potensielle bevis innhentes og sikres, i stor grad er preget av beslutninger som gjøres av etterforskere og etterforskningsledere. Følgelig vil etterforsker og etterforskningsledere også være adressater til uskyldspresumsjonen. Den særnorske ordningen med fremskutt og integrert påtalemyndighet kan utgjøre en risiko for at kognitive skjevheter lettere forplanter seg blant straffesakens aktører – fra etterforsker til dommer (Rachlew & Fashing 2015).

Aall (2015 s. 431) påpeker at flere typer svikt i rettergangskravene kan forplante seg til det bevisgrunnlag retten skal dømme på; siktede har ikke fått tilstrekkelig informasjon om anklagen eller tid til å forberede sitt forsvar mot den, han har vært uten bistand fra forsvarer eller tolk, eller har ikke hatt anledning til å føre egne vitner eller krysseksaminere aktors vitner. Etterforskningsteamets evne til både å oppstille og teste uskyldshypoteser gjennom en objektiv og informasjonspreget innhenting av bevis under etterforskningen vil være av avgjørende betydning for å oppfylle etterforskningens hovedformål; å avgjøre spørsmålet om det skal tas ut tiltale og forberede rettens behandling av spørsmålet om straffeskyld ¹.

I Riksadvokatens kvalitetsrundskriv (2018) omtales etterlevelse av objektivitetskravet som eget punkt i rundskrivet. Riksadvokaten poengterer at rundskrivet gjelder for enhver som

¹ Jfr. Straffeprosesslovens § 226.

etterforsker straffesaker, for medarbeidere i påtalemyndigheten i politidistriktene og ved de regionale statsadvokatembetene og ansatte i Riksadvokatembetet. Det levnes derfor ingen tvil om at objektivitetskravet og uskyldspresumsjonen adresseres til alle ledd i etterforskningsarbeidet.

2.4 Bevis

Bevis har flere betydninger i rettsprosessen. Bevis omtales som opplysningskilde som bidrar til å belyse sakens faktum. Det kan foreligge direkte bevis, som for eksempel den siktedes erkjennelse, eller vitner som har sett den straffbare handlingen. Indisier er bevis som ikke er direkte knyttet til handlingen, men som kan bidra til at rettsapparatet kan trekke mer eller mindre sikre slutninger om et antatt hendelsesforløp (Strandbakken, 2002). I tilknytning til dette prosjektet kan eksempel på indisebevis være funn av siktedes sæd i fornærmedes vagina. Funn av sæd er isolert sett ikke et bevis på at det har funnet sted en voldtekt, men det kan bidra til å underbygge slutninger om at en straffbar handling har funnet sted. I praksis betyr dette at det kan finnes bevis med begenset bevisverdi.

2.5 Beviskrav og bevisbyrde

Beviskravet angir hvilken grad av sannsynlighet som må foreligge for at et faktum skal legges til grunn for en rettslig avgjørelse (Strandbakken 2002, s. 58). Hovedregelen om beviskravet i sivilretten er at det foreligger sannsynlighetsovervekt. Strafferetten oppstiller et strengere beviskrav ved at *enhver tvil skal komme tiltalte til gode*. Det helt grunnleggende i kravet er at i straffesaker må påtalemyndigheten bevise tiltaltes skyld utover enhver rimelig tvil (Aall, 2015). Bakgrunnen for det strenge beviskravet i strafferetten er hensynet til at en uriktig dom i tiltaltes disfavør er å anse som et langt større onde enn en dom i hans favør (Strandbakken, 2002, s. 59). "Læresetningen"; "*det er bedre at 10 skyldige går fri enn at én uskyldig blir dømt*" illustrerer godt det strenge beviskravet i norsk strafferett. Aall (2015 s. 475) påpeker at det med atskillig rett kan hevdes at desto alvorligere straffereaksjon som risikeres, desto strengere beviskrav.

Bevisbyrde angir kravet til hvem av partene som må fremlegge bevis for sin påstand (Strandbakken, 2002). Det grunnleggende utgangspunktet er at påtalemyndigheten har bevisbyrden. I følge Aall (2015 s.467) praktiseres dette unntaksfritt når det gjelder selve

spørsmålet om en straffbar handling er begått. Aall påpeker imidlertid at det er gjennomgående for alle konvensjonsstatene at det på visse områder opereres med legalpresumsjon for skyld. Aall illustrerer med eksemplet om at dersom det er påvist kontakt mellom siktede og personer som tilhører en terrororganisasjon, så presumeres siktede å være terrorist. Slike presumsjoner kan utfordre uskyldspresumsjonen om de ikke kombineres med en reell adgang for siktede til å påvise sin uskyld.

2.6 Bevistema

Politi og påtalemyndighet pålegges å undersøke om anmeldte har forholdt seg på en slik måte at handlingen rammes av en konkret straffebestemmelse. Dersom det skal tas ut tiltale skal påtalemyndigheten legge til grunn samme strenge bevisterskel som den domstolen anvender for å avsi fellende dom. I motsetning til bevisfakta knytter *bevistema*, også omtalt som *rettsfakta*, seg til de faktiske forhold som har rettslig betydning i den konkrete saken (Strandbakken 2002). Bevistema inkluderer de subjektive vilkår som må være bevist utover enhver rimelig tvil for at tiltalte skal kunne dømmes.

I mange straffesaker vil deler av hendelsesforløpet ikke være omstridt. I mitt eksempel med funn av sæd i fornærmedes vagina vil dette potensielle beviset ikke være gjenstand for bevistema dersom den anmeldtes og fornærmedes forklaringer er samstemte om at de har hatt samleie. Bevistemaet vil da være avgrenset til spørsmålet om fornærmede var bevisst og samtykket til samleie eller ikke. Videre om den anmeldte hadde mulighet til å forstå at fornærmede ikke samtykket. Informasjonsbehovet og innhenting av bevis i saken vil da i stor grad være knyttet til dette bevistemaet. For eksempel kan en blodprøve som viser fornærmedes grad av beruselse være informasjon som bidrar til å opplyse bevistemaet bevisstløshet.

2.7 Bevisbedømmelse

Bevisbedømmelsen er den psykologiske prosessen som foregår når rettsprosessens aktører skal ta stilling til et omstridt hendelsesforløp. Hvordan bedømmes bevisene og faktum som fremlegges for retten (Strandbakken, 2002). Med rettens utgangspunkt i at tiltalte er uskyldig inntil det motsatte er bevist angir uskyldspresumsjonen startpunkt og retning for rettens

bevisbedømmelse - i tillegg til beviskravet og påtalemyndighetens bevisbyrde (Kjelby, 2015 s. 103).

Sannsynligvis er det denne delen av rettsprosessen som har størst betydning for avgjørelsen av skyldspørsmålet i de tilfeller gjerningsmannen nekter straffeskyld (Koflaath, 2015).

Bevisbedømmelse innebærer at sakens faktum, herunder hva den tiltalte tenkte under gjerningstidspunktet, skal klarlegges. Bevisbedømmelsen preges av det bevisgrunnlag som fremlegges for retten. Hvilke metoder og fremgangsmåter som er benyttet under etterforskningen ved innhenting av bevis vil være av stor betydning for bevisgrunnlagets robusthet. Det må ikke hefte tvil om bevisene er innhentet ved hjelp av lovlige og etiske metoder².

Forskningsspørsmålet i denne oppgaven vil berøre de forstyrrelser og faktorer som kan påvirke bevisbedømmelsen. Kunnskap om og behovet for å redusere de psykologiske feilkildene som kan resultere i en forplantning av skjevhet i bevisbedømmelsen er sentrale temaer videre i denne oppgaven.

² Et eksempel på dette som jeg selv kjenner godt er Inntrøndelag Tingrett's dom (16-086705MED-INTR) hvor en kvinne ble dømt for falsk anmeldelse om overfallsvoldtekt. Kvinnen anførte i sin forklaring i retten at hun følte seg presset av politiet under avhør. Om dette står det å lese i dommen; "*Når det gjelder det tiltalte har anført om politiavhøret 17.september har retten ingen holdepunkter for at hun ble utsatt for press fra politiet til å endre forklaring eller avstå fra å navngi gjerningspersonen. I stedet fremgikk det av forklaringen til politibetjent NN at tiltalte i avhøret fremsto taktisk, og ikke ville si noe om hva som hadde skjedd før hun fikk vite hvilke bevis politiet satt på*". Politivitnet ble av forsvarer bedt om å gjøre rede for avhørsprosessen og under hvilke omstendigheter opplysningene i avhøret fremkom. Avhøret var tatt opp på lyd som dokumenterte hvordan avhøret forløp.

3 Voldtekstsituasjonen i Norge

3.1 Innledning

I dette kapitlet vil jeg innledningsvis beskrive voldtekstsituasjonen i Norge, og gjøre rede for kategoriseringen av voldtekter, omfang og mørketallsproblematikk. Deretter vil jeg gi en beskrivelse av straffeskjerpelse og lovendringer i straffeloven for voldtektbestemmelsen.

3.2 Kategorisering og omfang av voldtekt

I 2010 utga Oslo politidistrikt rapporten «Voldtekt i den globale byen – endringer i anmeldte voldtekter og seksualkultur». Her ble voldtektene kategorisert i fem ulike kategorier; *Festrelaterte voldtekter, sårbarhetsvoldtekter, overfallsvoldtekter, relasjonsvoldtekter og bekjentskapsvoldtekter*. Kategoriseringen har blitt benyttet ved utgivelse av flere rapporter i ettertid, fra ulike utgivere. Kripos har benyttet de samme kategoriene i sine rapporter om voldtektssituasjonen i Norge for utgivelsene f.o.m 2011 til 2015. I rapporten om voldtektssituasjonen i Norge i 2017 er kategoriseringen utvidet og endret. Kategorien *festrelaterte voldtekter* er beskrevet som ved de tidligere utgivelsene og beskrives slik:

"Festrelaterte voldtekter: skjer typisk i forbindelse med fest eller uteliv. Både de fornærmede og gjerningsperson er som regel unge, og overgrepene skjer etter at det er etablert en viss kontakt. Et typisk trekk er at begge parter har konsumert betydelige mengder alkohol." (KRIPOS 2018 s. 8)

Jeg legger til grunn at Kripos' rapport «Voldtektssituasjonen i Norge 2017» er beskrivende for hvordan situasjonen er for voldtekt i Norge. Rapporten beskriver imidlertid kun den anmeldte delen av voldtekter. Festrelaterte voldtekter er den kategorien voldtekter som synes å øke mest, og i 2017 utgjorde denne kategorien 44 % av de anmeldte voldtektene (KRIPOS 2018). Undersøkelser viser at det er mørketall også for denne typen offersaker på linje med saker som omhandler vold, trusler, vinning og drap.

En nasjonal forekomststudie av vold i et livsløpsperspektiv gjennomført av Nasjonalt kunnskapscenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) viser at 9,4 % av norske kvinner rapporterer at de har blitt utsatt for voldtekt (Thoresen & Hjemdal, 2014). Voldtektstallene går ikke ned, og nesten 1/3 har aldri fortalt noen om voldtekten. Veldig få blir anmeldt og nesten

ingen saker fører til dom i følge NKVTS` rapport. Av 2437 kvinnelige respondentene i undersøkelsen rapporterte 229 kvinner (9,4 %) at de var utsatt for voldtekt. I 40 av disse sakene (17,5 %) var det holdepunkter for at saken var kjent for politiet. Fire kvinner (10,5 %) hadde anmeldt voldtekten selv. Kvinnene som oppga at de ikke hadde anmeldt voldtekten ble spurt om årsaken til at de ikke hadde anmeldt. Respondentene ble gitt 13 ulike svaralternativer. I rapporten anføres det at studien har truffet dårlig med alternativene da hele 135 av 229 respondenter svarte «andre årsaker» til at de ikke hadde anmeldt, heller enn de 12 konkretiserte alternative. Det fremgår ikke i rapporten hva innholdet i "andre årsaker" er.

Av de 12 konkretiserte alternativene var de fire hyppigste rapporterte årsakene; *en anmeldelse ville ikke hjelpe noe særlig (27 kvinner)*, *orket ikke flere ydmykelses (24 kvinner)*, *en familiesak mer enn en politisak (22 kvinner)* og *frykt for at politiet ikke vil tro på dem (21 kvinner)*.

I tillegg til svakheten ved studien knyttet til oppstillingen av alternativene, vil jeg påpeke at alle spørsmålene som ble utformet for å kartlegge voldtekt var knyttet til tvang og maktbruk. Formuleringen i Thorsen og Hjelmdals studie for å kartlegge voldtekt er opprinnelig brukt i amerikanske studier i 1992 og 2000. Forskerne har begrunnet valget av formuleringer med at de ønsket spørsmål som var lette å forstå for informantene og som var testet ut i undersøkelser tidligere. Dette ville gi grunnlag for å sammenligne studiens funn med tidligere studier.

Studien har kartlagt "andre seksuelle overgrep" ved å stille fire spørsmål hvor det ene spørsmålet tendere opp mot bestemmelsen i strl. § 192 b - sovevoldtekt;

"uønsket seksuell kontakt mens personen var så beruset at han/hun ikke kunne samtykke eller ikke kunne stoppe det som skjedde".

Det anføres imidlertid i rapporten at forskerne ikke vet om dette omfatter samleie og kan derfor ikke fastslå om det var voldtekt (Thoresen & Hjemdal, 2014, s. 43 og 44). I alt 8,5 % av kvinnene i studien rapporterer at de har opplevd uønsket seksuell kontakt mens de har vært så beruset at de ikke kunne samtykke eller stoppe det som skjedde (Thoresen & Hjemdal s. 86).

Jeg stiller derfor spørsmål om «sovevoldtektene» etter strl. § 192 bokstav b ikke favnes av studien? Det er i så fall interessant at den hyppigste rapporterte voldtektskategorien (44 %); som øker mest, er blitt viet størst oppmerksomhet fra samfunnets og lovgivers side; de senere år har resultert i lovendring og straffeskjerpelse, synes å være utelatt i studien.

Riksadvokatens arbeidsgruppe viser i sin rapport at utviklingen av oppklaringsprosenten³ for voldtektssakene i perioden 2001-2005 har hatt en gradvis nedgang fra 44,2 % i 2001 til 35,3 % i 2005. Oppklaringsprosenten for voldtektssaker er vesentlig lavere enn for andre seksualforbrytelser, og for andre forbrytelser mot liv, legeme og helse.

Oppklaringsprosenten for voldtektssaker i 2016 var på 34 % (KRIPOS, 2016).

Frifinnelsesprosenten i samme periode har variert noe, fra 27,4 % i 2001, med et avviksår i 2004 med hele 36,5 % frifinnelse, for å være tilbake på 29,2 % i 2005. Til sammenligning nevnes det i rapporten at frifinnelsesprosenten for alle typer forbrytelsessaker i 2003 var på 7,1 % og i 2004 på 7,6 %. Det vil si at det foreligger en frifinnelsesandel i voldtektssaker som er 4 ganger større enn for andre typer lovbrudd. Det må bemerkes at denne rapporten ble utarbeidet før innføringen av ny straffelov i 2015, med de endringer som ble gjort i kapitlet om seksuallovbrudd. Den tar likevel opp i seg den vesentlige lovendringen for voldtektsbestemmelsen som fant sted i 2000.

NKVTS sin studie viser at kun 3,5 % av kvinnene som hadde anmeldt voldtekten opplevde at noen ble dømt for overgrep (Thoresen & Hjemdal, 2014, s. 101)

3.3 Lovendring og straffeskjerpelse

Voldtektsbestemmelsen har vært gjenstand for en rekke revideringer siden straffeloven trådte i kraft i 1902. I 2000 ble det foretatt en vesentlig lovendring. Diskusjonen og drøftingen i forarbeidene som begrunnet behovet for endring av lov og rettspraksis er viktige rettskilder for å få innblikk i rettsstatens oppfatning av lovbruddstypen og partene i sakene.

Den mest omfattende endringen som ble gjennomført i 2000 var at straffelovens § 193 - om seksuell omgang med noen som er ute av stand til å motsette seg handling på grunn av bevisstløshet eller andre grunner, ble tatt inn i strl. § 192 om voldtekt. Bestemmelsen i § 193

³ En sak regnes som oppklart når det foreligger en positiv påtaleavgjørelse; siktelse med forslag om tilståelsesdom, tiltale, forelegg, overføring til konfliktråd eller påtaleunntatelse. Saken regnes også som oppklart dersom den strafferettslige forfølgningen henlegges med begrunnelse i at det ikke er rimelig grunn til å undersøke om det foreligger et straffbart forhold, henlegges fordi anmeldelsen vurderes å være åpenbart grunnløs eller saken henlegges fordi det anmeldte forholdet er vurdert til ikke å rammes av noen straffebestemmelse (ikke straffbart) En sak som henlegges på bevisets stilling regnes ikke som oppklart (Riksadvokaten 2007).

er det som i mange tilfeller omtales som «sovevoldtekter»⁴. Denne typen voldtekt faller inn under den idealtypiske kategoriseringen «festrelaterte» voldtekter som er omtalt tidligere. Som anført ovenfor er det typiske for denne typen voldtekt at rus/beruselse utgjør en del av bildet. For anmelders del blir ofte graden av beruselse beviset på at vedkommende enten var bevisstløs eller ute av stand til å motsette seg handlingen, og en oppfyllelse av normkravet i bestemmelsen.

Den mest betydelige endringen ligger i straffnivået. Fra en øvre straffetrussel om fengsel i fem år for brudd på strl. §193 medførte endringen til at sovevoldtekt ble sidestilt med overfallsvoldtekt med en øvre strafferamme på fengsel i inntil. Det fremgår av forarbeidene til lovendringen at det forelå et tydelig ønske om en vesentlig straffeskjerpelse for denne typen seksuelle overgrep. Minstestrafen for voldtekt ble samtidig hevet fra 1 til 2 år (Endringslov til straffeloven, 2000, § 192). I 2010 ble det foretatt ytterligere en straffeskjerpelse hvor minstestrafen for voldtekt til samleie ble satt til fengsel i 3 år (Endringslov til straffeloven, 2010, § 192).

I forarbeidene til straffeskjerpelsen som ble vedtatt i 2010 er det spesielt påpekt fra departementets side et særlig behov for å heve straffnivået for voldtekter etter straffelovens § 192 første ledd bokstav b - sovevoldtektene. Den daværende praksis viste at det ble utmålt lavere straffer for denne type voldtekt enn for voldtekt etter strl. § 192 bokstav a – skaffe seg seksuell omgang ved vold eller trusler. I praksis innebar endringen at overtredelse av strl. §192 første ledd bokstav b normalt skal straffes med fire års ubetinget fengsel (Justis- og beredskapsdepartementet, 2008). Resultatet av straffeskjerpelsen og lovendringene har blitt at sovevoldtekter blir å anse like straffverdige som en overfallsvoldtekt med en normalstraff med fengsel i 4 år (Hansen, 2013).

Riksadvokat Tor Aksel Busch uttalte til Rett24 i desember 2017 at han stiller spørsmål om straffnivået på noen områder kan ha blitt for høyt, og nevner spesielt sovevoldtekter. Han uttalte videre at straffeskjerpelse skal være meget godt begrunnet. Både behovet og forventet effekt må vurderes (Kolsrud, 2017). Ved å legge til grunn statistikken som jeg tidligere henviste til er det etter mitt syn betimelig av Riksadvokaten å stille dette spørsmålet når statistikken viser en nedgang i oppklaringsprosent og økt grad av frifinnelser. Denne utviklingen kan ikke sies å være ønsket effekt.

⁴ Begrepet «sovevoldtekt» ble først tatt i bruk av Høyesterett i HR 2006-744-U – Rt.-2006-534.

Under samme lovendring i 2000 ble skyldkravet for voldtekt endret fra forsett til også å gjelde grovt uaktsomhet (Endringslov til straffeloven 2000 § 192). Det framgår av forarbeidene at det var stor grad av uenighet knyttet til innføringen av skyldkravet uaktsomhet.

Seksuallovbruddutvalgets innstilling var en videreføring av forsett som skyldkrav (NOU 1997:23). Under utvalgets diskusjon er det fremhevet at voldtekt er en svært integritetskrenkende forbrytelse. Utvalget fremhever også særegenheten ved forbrytelsens karakter at seksuell omgang mellom voksne personer er innenfor den alminnelige handlefrihet når den er frivillig, i motsetning til for eksempel drap og grov vold (NOU 1997:23, s. 51). Utvalget fremholdt også at grov uaktsomhet i forhold til seksuell omgang fremstod som nærmest utenkelig.

Justisdepartementet kom imidlertid under sterk tvil fram til at grov uaktsomhet som skyldkrav ved voldtekt skulle innføres. Departementet fremhevet i sitt forslag at frivillighet og respekt står svært høyt ved seksuell omgang mellom to mennesker (Justis- og politidepartementet, 2000). Selv om seksuallovbruddutvalget mente at bestemmelsen om grov uaktsom voldtekt ikke var praktisk, mente departementet at ideen om å senke terskelen for subjektiv skyld ville fylle et formålstjenlig behov for samfunnet. Begrunnelsen var at prinsippet i norsk strafferett tilsier at man skal bedømmes ut fra sin egen oppfatning av den til enhver tid gjeldende situasjon. Følgelig kunne en gjerningsperson etter tidligere strl. § 192 ikke dømmes for voldtekt dersom han oppfattet den seksuelle omgangen som frivillig. Forsettet ville i slike tilfeller ikke være oppfylt⁵.

Lovendringene og straffeskjerpelsene synliggjør at rettsstaten vurderer et skjerpet straffeansvar for voldtekt uansett omstendighetene den straffbare handlingen finner sted i. Et relevant spørsmål å stille i denne sammenhengen er om samfunnet står overfor en situasjon der seksuelle preferanser blant unge som det normative idealet i jussen ikke tar høyde for? Er lovendringer og straffeskjerpelser riktig vei å gå, og har pendelen svingt for langt, slik også Riksadvokaten antyder? Dette, og hvilken betydning det i så fall kan få for politiets etterforskning vil bli diskutert senere i oppgaven.

⁵ Den praktiske bruken av denne bestemmelsen finner vi eksempelvis bla. i Rt. 2004 s. 1553. Saken gjaldt straffutmåling ved grovt uaktsom voldtekt hvor tiltalte på 18 år ble dømt for grovt uaktsom voldtekt etter å ha hatt seksuell omgang med en jente på 15 år og 5 mnd. som han kjente godt fra før. De hadde begge utvist en interesse for hverandre utover ordinært vennskap. Gutten hadde ikke vært klar over at det var årsakssammenheng mellom tvangen, den truende adferden og den seksuelle omgangen. Gutten hadde dog utvist en klanderverdig opptreden som var å anse som sterk bebreidelse for mangel på aktsomhet. Han ble dømt til fengsel i 8 mnd.

4 Rettssosiologiske perspektiver

4.1 Innledning

I dette kapitlet vil jeg trekke veksler på offentlige debatter som illustrerer det rettsosiologiske perspektivet og hvordan samfunnet kan påvirke retten – og motsatt. I lys av dette perspektivet vil jeg også diskutere begrepene «offer» og «gjerningsmann». Begrep utvikles og holdes i live gjennom ulike talerør; media, samfunnsdebattanter, offentlige dokument – for å nevne noen. Begrepene "offer" og "gjerningsmann" er begge tendensiøse begrep som etter min oppfatning er utdaterte og bør diskuteres i lys av oppgavens problemstilling.

4.2 Den offentlige debatten

Det pågår i dag en offentlig debatt som inkluderer kampanjen #metoo», med stort fokus på seksuell trakassering og voldtekt. #metoo kom som en støtte-erklæring til flere kvinner som hadde turt å si i fra om seksuelle overgrep og trakassering fra filmprodusenten Harvey Weinstein. Kampanjen appellerer til samfunnet mot å mistro og dømme kvinner som står frem og forteller om overgrep. Etter min oppfatning bidrar kampanjen til å fremheve kvinnenenes rett til å bli trodd og gjøre krav på sannheten. Det etableres en oppfatning av at det er politisk ukorrekt å stille kritiske spørsmål ved kvinnenenes fortellinger. Problemstillingen i dette prosjektet aktualiserer spørsmålet om kampanjer som fokuserer på den ene partens rett til å hevde sannheten, utfordrer strafferettspleiens grunnleggende prinsipp om den materielle sannhet og et kravet om et objektivt riktig utfall av saken.

Flere straffesaker har også fått stor oppmerksomhet i media. I «Hemsedalsaken», hvor det ble avsagt en frifinnende dom, har fokuset i stor grad blitt rett inn mot fornærmedes opplevelse av å ikke bli trodd. Når dette skrives er det nettopp avsagt en frifinnende dom i Romsdal tingrett hvor en fotballspiller i Molde fotballklubb ble frifunnet for sovevoldtekt. Disse konkrete sakene resulterer i en generell oppblomstring av diskursen om fenomenet festrelaterte voldtekter.

Et av temaene som diskursen handler om er hvordan fornærmede blir møtt av politiet og hjelpeapparatet og inkluderer en kjent problemstilling, nemlig kvinners frykt og rapporterte opplevelse av å ikke bli trodd i møte med politiet. Det argumenteres og dokumenteres gjennom ulike undersøkelser, at mange lar være å melde fra i frykt for ikke å bli trodd, og de

har negativ erfaring med politiets etterforskning av saken deres (Thoresen og Hjemdal, 2014 s.101).

I sin artikkelserie «1 av 100» har Aftenposten hentet tall fra SSB, politiet og andre offentlige kilder. Det konkluderes med at politiet og rettsapparatets håndtering av voldtektssakene er dyster lesing (Østli, Aarnes & Olsen, 2015). I følge statistikken det henvises til i artikkelen blir ni av ti voldtekter aldri anmeldt. Aftenpostens A-magasin henvender seg til det de omtaler som eksperter og ofre og stiller spørsmålet «Er det noen vits i å anmelde en voldtekt?» Siri Thoresen ved Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKTVS) er en av ekspertene som uttaler seg i artikkelen. Hun mener at det kan være gode grunner for ikke å anmelde voldtekt tatt i betraktning at bare 1 prosent av de anmeldte sakene ender med fellende dom.

Et ensidig fokus i den offentlige debatten kan bidra til å skape en oppfatning av at rettsikkerhetsstillingen til den som anmelder voldtekt til politiet ikke blir tilstrekkelig ivarettatt, mens rettsikkerhetsprinsippene for den anmeldte ikke vies oppmerksomhet i samme grad. Det er viktig at det i debatten belyses at rettsikkerhet ikke er et nullsumspill hvor den ene partens rettigheter skal gå på bekostning av den andre partens rettigheter. Det er viktig med en presisering av at en balansert rettsikkerhetsstilling øker rettsikkerheten for begge parter.

4.3 Anmelders rettsvern versus den anmeldtes rettsikkerhet

Det er vanskelig å diskutere uskyldpresumsjonen uten samtidig å trekke noen linjer til den kriminalpolitiske debatten og diskursen rundt seksuallovbrudd. Sentralt i diskursen står anvendelsen av begrepene vi anvender.

Diskursen om seksuallovbrudd i Norge må kunne sies å ha hatt en kjønnet forståelse. Den anmeldte er som oftest mann og den som anmelder er kvinne. Den mest kjente beskrivelsen av ideelle offer og ideelle gjerningsmenn og hva som kjennetegner disse to grupperinger har sosiologen Nils Christie stått for i boken «Hvor tett et samfunn» (Christie, 1982). En noe forenklet oppsummering av Christies kategorisering av partene i strafferettspleien vil være at ofrene er kvinner mens gjerningsmennene er unge menn. Christies generelle kategoriseringen har nok enda større gyldighet i voldtektssaker enn lovbrudd generelt.

Siden 1970 har ulike kvinnebevegelser ført en massiv kamp mot kvinnemishandling og seksuelle overgrep. Heidi Mork Lomell har i tidsskriftet «Nordic journal of Human Rights» reist spørsmålet; «Menneskerettigheter er vel og bra, men for hvem? Offeret eller gjerningsmannen?» (Lomell, 2006).

Lomell påpeker i artikkelen at i løpet av de siste tretti år har vi vært vitne til ofrenes tilbakekomst i kriminalpolitikken, og da først og fremst kvinners offerstatus i sedelighetssaker. Ofrenes behov for anerkjennelse og støtte har blitt stadig mer sentralt i kriminalpolitikken. Som eksempel henviser Lomell til Justis- og politidepartementet som i 2004 nedsatte et utvalg som skulle foreslå løsninger for å styrke ofrenes og pårørendes juridiske stilling i rettsprosessen. Kriminalitetsofre, både faktiske ofre, pårørende og potensielle ofre har i stadig økende grad blitt brukt som begrunnelse for forslag om straffeskjerpelser eller andre innskrenkninger i kriminalpolitikken skriver Lomell. Videre påpeker hun at samfunnet i økende grad får se hvordan media lar ofre og pårørende få kommentere rettssaker, domsavsigelser og straffeutmålinger. Ofre og pårørende danner interesseorganisasjoner som raskt får politisk innflytelse. Dette resulterer i økende kriminalpolitiske innstramninger med henvisning til ofrene (Lomell, 2006, s. 62).

Artikkelen ble skrevet av Lomell i 2006, før straffeskjerpelsen for voldtekt ble innført i 2010. Retorikken som Lomell benytter i artikkelen er lett å kjenne igjen i diskusjonen og drøftingen i forarbeidene til straffeskjerpelsen. Drøftingene i forarbeidene synes å tilkjenne et klart offerfokus og en økt straffevillighet som begrunnes med at straffenivået for voldtekt må reflektere at voldtekt er en av de mest alvorlige forbrytelsene mot en persons fysiske, psykiske og seksuelle integritet, og som ofte vil kunne føre til dyptgripende skadevirkninger og reduksjon i livskvalitet for den som rammes. Dette gjelder for alle typer voldtekter – ikke bare overfallsvoldtekter eller voldtekter der det blir brukt vold, men også for voldtekter begått mot personer som er ute av stand til å motsette seg handlingen (Justis- og politidepartementet, 2010).

En slik kriminalpolitisk tenking legger til grunn at ofrene hjelpes best ved å innføre strengere straffer og færre rettigheter for de som dømmes. I lys av denne utviklingen kan samfunnet se en økt betoning av kriminalitetsofrenes menneskerettigheter på bekostning av mistenktes rettigheter skriver Lomell i sin artikkel i 2006 (Lomell, 2006, s. 63).

Under forarbeidene til lovendringene som tidligere er omtalt er mistenktes rettsikkerhet ikke viet samme oppmerksomhet som offerets rettsvern. Kun ved en anledning under diskusjonen

har utvalget berørt det departementet omtaler som "gjerningsmannens" rettsikkerhet, men som altså åpenbart dreier seg om rettssikkerheten til alle som anmeldes, mistenkes, siktes og eventuelt tiltales for voldtekt – både de som er skyldige (gjerningsmannen) og de som er uskyldige. Utvalgets flertall uttaler at de ikke kan se at hensynet til "gjerningsmannens" rettsikkerhet taler avgjørende mot en straffesanksjonering av grovt uaktsom voldtekt (Justis- og politidepartementet, 2000, s. 28).

Både Justis- og politidepartementet og seksuallovbruddutvalget benytter begrepene *gjerningsmann* og *offer* i lovforarbeidene. Måten begrepene anvendes på er upresis, feil og etter mitt syn skummel. Begrepet "gjerningsmann" forutsetter at det har skjedd noe straffbart, og at vedkommende som anmeldes, mistenkes, eventuelt siktes og tiltales er skyldig. Anvendelsen av begrepet bryter fundamentalt med uskyldspresumsjonen og juridisk teori som – i et forsøk på å opprettholde uskyldspresumsjonen – har klart definert begrep for straffesakens ulike trinn. Presumsjonen om uskyld oppheves kun ved en fellende dom.

I lys av det vi vet gjennom beslutningspsykologisk teori om hvordan menneskers beslutninger påvirkes bevisst og ubevisst, ikke minst gjennom vår automatiske klassifisering av mennesker (kognitiv personskjema), ser jeg ikke bort fra at departementets feilslåtte anvendelse av begrepet "gjerningsmannen" kan ha påvirket lovgivningsprosessen. Betegnelse er en forenklet og farlig kategorisering av alle som anmeldes, der vedkommende – uavhengig av skyldspørsmålet – kategorisk omtales og følgelig klassifiseres som "gjerningsmannen". Den upresise og misvisende begrepsanvendelsen fremprovoserer en ubevisst prosess der alle som anmeldes for voldtekt plasseres i en mental "bås" (kognitivt personskjema) – et ubevisst skjema som for de aller fleste preges av forakt for voldelige menn som voldtar. Begrepsanvendelsen risikerer å innsnevre – i verste fall – utradere de verdiene som ligger til grunn for uskyldspresumsjonen.

At både Justis- og politidepartementet og seksuallovbruddutvalget (konsekvent) benytter begrepene "gjerningsmann" og "offer" fremstår for meg som en interessant observasjon, også i lys av Lomell sin artikkel. Lomell påpeker i artikkelen at det foreligger en klar tendens til at både offerbegrepet og gjerningsmannsbegrepet er i ferd med å få en utvidet betydning i kjølvannet av ofrenes mer fremtredende plass i kriminalpolitikken. I snever forstand dekker begrepet «offer» kun de som faktisk har blitt utsatt for en straffbar handling. I en vid forstand dekker offerbegrepet alle som står i fare for å bli utsatt for en straffbar handling. Slik sett er vi alle, i større eller mindre grad, potensielle offer for voldtekt. Kvinner mer enn menn.

En utvidet forståelse av gjerningsmannsbegrepet innbefatter alle som mistenkes for å ha begått en straffbar handling eller vil kunne komme til å begå straffbare handlinger - potensielle gjerningsmenn.

Den virkelighet Lomells beskriver i artikkelen er sentrale momenter for den videre diskusjonen om hvordan samfunnets oppmerksomhet og omtale av en lovbruddskategori, eller partene i en bestemt sakstype, kan bidra til å utfordre etterforskernes objektivitet under etterforskningen. Den feilslåtte og, etter mitt syn, skumle anvendelsen av begrepene berører i stor grad spørsmålet om forsøket på å øke rettsvernet for offeret går på bekostning av den mistenkt/siktedes rettsikkerhet.

Med utgangspunkt i at de som anmelder voldtekt, i alle typologiseringene, i størst grad er kvinner kan det økte rettsvernet for fornærmede i voldtektssaker også ses i sammenheng med en styrking av kvinners rettsvern og rettigheter i samfunnet generelt. Helga Hernes skrev i 2004 i *Nytt Norsk Tidsskrift* en artikkel «Statsfeminisme – et personlig tilbakeblikk». Artikkelen og dens tittel kan leses som en beskrivelse av resultatet av kvinnebevegelsens kamp på 70 tallet for kvinners rettigheter og deres plass og påvirkningskraft i statlige institusjoner. Hernes omtaler selv begrepet «Statsfeminsime» som en beskrivelse av prosesser og strukturer som institusjonaliserte og organiserte en allianse mellom staten og kvinnene i Skandinavia (Hernes, 2004).

Når jeg nevner artikkelen i forbindelse med dette prosjektet er det fordi det ikke er utenkelig at det kan trekkes noen paralleller mellom kvinnebevegelsens påvirkning av ulike statlige institusjoner, også rettsapparatet, og det økte fokuset på straffverdigheten i voldtektssaker som Lomell beskriver i sin artikkel. Både Lomell og Hernes beskriver prosesser som kan være retts sosiologiske relevante eksempler på hvordan samfunnet påvirker retten.

4.4 Lovendringenes betydning

I 2016 publiserte advokatene Unni Fries og Elisabeth Myhre ved advokatfirmaet Staff AS et innlegg i *Aftenposten* hvor de nettopp stiller spørsmålet «Offer eller gjerningsmann» (Fries & Myhre, 2016). De beskriver i sitt innlegg et scenario som er typisk for festrelaterte voldtekter. To voksne mennesker med høy promille som ender opp med å ha sex med hverandre, våkner dagen etterpå og kunne godt ha vært opplevelsen foruten. Den ene ender opp som siktet den andre som fornærmet. Advokatenes appell til de som ender opp som siktet er «*Kjenn etter om*

du føler deg krenket». Videre henvender de seg til leserne med følgende påstand: «Du er ikke siktet fordi du har benyttet deg av tvang eller trusler. Heller ikke fordi den fremmede var bevisstløs e.l. Du er siktet, og blir kanskje senere tiltalt, fordi den fremmede sier at hun var så beruset at hun ikke klarte å gi uttrykk for at hun egentlig ikke ønsket den seksuelle omgangen dere hadde».

Et interessant poeng i denne artikkelen er advokatenes omtale av «promillebeviset», og hvordan betydningen av promille faller ulikt ut hos fornærmede og siktede⁶. For den fornærmede blir den høye promillen et bevis for at hun var i en hjelpeløs tilstand. For den siktede har den ingen betydning for hvordan hans faktiske oppfatning av situasjonen var. Siktetes høye promille vil for ham resultere i lav troverdighet under etterforskningen, og i tillegg skal tiltalte behandles som om han var edru. Dette innebærer at den tiltalte måtte ha forstått at den andre var ute av stand til å motsette seg handlingen, for det skal jo legges til grunn en vurderingsevne som om han var edru skriver advokatene. Advokatene mener at det paradoksale i denne settingen er at den fornærmede egentlig har gjort det samme mot deg som du har gjort mot henne. «*Hvem er det som i disse tilfellene bestemmer og definerer hvem som er offer og hvem som er gjerningsmann? Hvorfor blir mannen automatisk tildelt rollen som den aktive og utøvende part, mens kvinnen tildeles rollen som den hjelpeløse*» – spør advokatene.

«Hvorfor er det slik at man ikke tiltror kvinner å kunne ta ansvar for egne valg foretatt med alkoholpåvirket dømmekraft, mens menn straffes for de samme valgene» – spør de videre.

Myhre og Fries påstand er at voldtektbestemmelsen tolkes for vidt og at det kan ikke være slik at det å ha sex med en like full og aktiv partner resulterer i at en blir gjerningsmann og en blir offer. De oppfordrer derfor flere menn til å påta seg rollen som offer for å synliggjøre dagens uheldige praksis (Fries & Myhre, 2016).

Den retts sosiologiske debatten Myhre og Fries reiser i dette innlegget berører i stor grad en stereotypisk oppfatning av kjønnsroller og betydningen av et etablert kjønnsrollemønster og utfordringene dette gir i møtet med jussen. I utgangspunktet er ikke det normative idealet i jussen påvirket og tilpasset en slik oppfatning. Bestemmelsene oppfattes som kjønnsnøytrale. Kanskje er det likevel en «kjønnsrolle tilpasning» som skjer i møtet med de profesjonelle

⁶ I artikkelen benytter advokatene begrepene "promillebevis" og "siktede. Det må da legges til grunn at den som har blitt anmeldt har blitt fremstilt for blodprøve eller utåndingsprøve for å sikre korrekt påvirkningsgrad og gjennom den kroppslige undersøkelsen gis status som siktet.

aktørene i straffesakspleien? Er det slik at heuristikkene og stereotypiske oppfatninger bidrar til at aktørene i strafferettspleien automatisk definerer kvinner som ofre og menn som gjerningsperson i saker om voldtekt? Helga Hernes (2004) omtaler i sin artikkel alliansen mellom staten og kvinnene i Skandinavia. Det Fries og Myhre diskuterer i sin artikkel viser også en form for allianse mellom kvinner og rettsapparatet hvor kvinner i stor grad har hevd på å definere seg selv som offer etter en negativ seksuell erfaring. Når det er sagt så er det ingen grunn til å undergrave kunnskapen om at mange kvinner opplever seksuelle overgrep. Men det som blir viktig er å erkjenne at likestillingen er på fremmarsj også når det gjelder seksualisert adferd.

4.5 Kjønnssjåvinisme og moral heller enn faktum og lovforståelse

Riksadvokatens utredningsgruppe som undersøkte kvaliteten på etterforskningen av voldtektssaker hvor det var en frifinnende dom i saker med lagrette (Riksadvokaten, 2007) fant i sin studie av rettens bevisvurdering at lagretten i stor utstrekning benytter «moral» i sin bevisvurdering. Lagretten la langt mindre vekt på de tilgjengelige bevisene og en helhetsvurdering av disse (Riksadvokaten, 2007, s. 58). Fornærmedes adferd kort tid forut for den anmeldte voldtekten syntes å bli vektlagt i stor grad ved bevisvurderingen. Undersøkelsen ble gjort med intervju som metode. Lagrettens formann eller et lagrettemedlem i seks saker hvor det forelå frifinnelse ble intervjuet. Tema i intervjuene var blant annet hva som ble diskutert under juryens rådslagning. Noen av uttalelsene som kom til uttrykk under intervjuene gikk helt klart i retning av moralske oppfatninger heller enn forståelsen av faktum og lovforståelsen. Følgende sitater ble gjengitt i rapporten (Riksadvokaten, 2007, s. 59);

«Pene piker gjør ikke sånt», «En ordentlig jente blir ikke slik igjen». « Den tøvta der visste hva hun gikk til».

Om tiltalte ble følgende utsagn fremhevet;

«Synd å måtte dømme slike gutter», - og så den kjekke gutten som får livet sitt ødelagt hvis han dømmes»

Riktignok er etterforskere utdannet for tjeneste som profesjonelle aktører, men politiet rekrutteres fra et tverrsnitt av befolkningen og det vil være naivt å tro at etterforskerne ikke preges av sine moralske oppfatninger og har vesentlige andre moralske oppfatninger enn det som lagrettens medlemmer her tilkjennegir. Under etterforskningen kan slike holdninger

resultere i forenklingsstrategier som stereotypiske oppfatninger som påvirker beslutningstakingen hos etterforskerne.

4.6 Ungdommens opplevelse av seksualitet i et juridisk perspektiv

Som nevnt er det ikke gitt at en lovendring rammer en straffbar handling slik den er tenkt til å gjøre. Det er heller kanskje ikke like tydelig hvem målgruppen for lovendringen er. Sett i lys av at partene i saker om festrelaterte voldtekter ofte er unge mennesker er det av betydning å etablere kunnskap om hvordan ungdommene oppfatter kjønnsrollemønstre, seksualitet og voldtekt.

Redd Barna utga i desember 2015 rapporten «Den som er med på leken....Ungdoms oppfatninger om voldtekt, kjønnsroller og samtykke» forfattet av Silje Berggrav. Rapporten er basert på fokusgruppeintervju med 35 ungdommer mellom 14 og 19 år, hvor tema er deres erfaringer og tanker omkring voldtekt, kjønnsroller og samtykke.

Rapporten har fokus på festrelaterte voldtekter og relasjonsvoldtekter. Rapporten gir en meget verdifull kunnskap om hvordan gruppen som i størst grad er involvert i saker om festrelatert voldtekt oppfatter virkeligheten. Den belyser også flere faktorer som direkte berører denne oppgavens problemstilling.

Omfangsundersøkelsen om vold og voldtekt i Norge viser at halvparten av dem som ble voldtatt var under 18 år (Thoresen & Hjemdal, 2014). Da er det av betydning at styrende myndigheter har kunnskap og kompetanse om denne gruppens oppfatning av kjønnsroller og voldtektfenomenet når de forebyggende tiltakene skal utarbeides og iverksettes. Lovendringer og utforming av normkravet må sikre at loven gir ønsket effekt. Dette temaet vil bli ytterligere diskutert i kapittel 8.

Ungdommene i Redd Barnas undersøkelse ble bedt om å gi svar på, både ved en individuell skriftlig besvarelse og ved muntlig gruppeintervju, hvilken kunnskap de har om hva voldtekt er. Ungdommenes definisjon på hva en voldtekt er viser at de bruker en videre definisjon av voldtektbegrepet enn straffelovens definisjon. I rapporten refereres helsesøster og rådgiver i ung.no, Anne Bentzerød, hvor hun uttaler at det ikke er problematisk at ungdommene har en bredere definisjon av voldtekt enn straffeloven. Det juridiske er ikke så interessant i praksis. Det viktigste er at de ikke har sex som de ikke vil ha - anfører Bentzerød (Berggrav, 2015, s. 8). Etter min oppfatning er det ikke uproblematisk at det er en dissonans mellom ungdommers

definisjon av voldtekt og lovens definisjon. Bentzerøds oppfatning er etter min oppfatning en holdning som kan bidra til å utfordre uskyldspresumsjonen.

Min begrunnelse for å anta dette er at når først en anmeldelse om voldtekt er mottatt hos politiet, og det egentlig ikke foreligger en voldtekt etter straffelovens norm, er det liten sannsynlighet for at den henlegges som intet straffbart forhold, men på bevisets stilling. For den som er mistenkt/siktet i saken innebærer det at det fortsatt foreligger en mistanke om skyld, men at denne skylden ikke er bevist utover en hver rimelig tvil. For en som ikke har begått voldtekt i lovens forstand vil det være en stor belastning å ha en slik mistanke hengende over seg, selv om han ikke blir dømt og straffet.

«Gråsonesex» er et begrep som går igjen i Redd Barna's rapport. Ungdommene definerer «gråsonesex» som feltet mellom ikke lystbetont sex og voldtekt, der det ikke er åpenbart at det er begått en straffbar handling. I rapporten påpekes det at det er viktig å skille mellom voldtekter begått av menn som bevisst utnytter kvinner som er fulle og sovende, og ungdommers feiltolkning av signaler og manglende erfaring på den seksuelle arenaen. Ungdommene selv var veldig opptatt av denne problemstillingen.

Min erfaring med denne sakstypen er at det som kan betegnes som «gråsonesex» kan oppstå både mens handlingen skjer, men også i stor grad i ettertid. I de tilfellene hvor det anmeldes at en voldtekt har funnet sted på et soverom - under en privatfest med flere ungdommer til stede, beskriver ofte vitnene fornærmede på en slik måte at det gir inntrykk av at hun ønsker seksuell kontakt med gutten, og at de forsvinner inn på et soverom. I ettertid oppleves det kanskje som en dårlig seksuell opplevelse og kanskje angrer begge partene. Da er det begrepet «gråsonesex» gjør seg gjeldende. Mitt møte med flere unge gutter som avhøres som mistenkt/siktet gir inntrykk av at det nettopp er den manglende erfaringen og forståelsen av signalene hos den andre som er det problematiske. I flere tilfeller har jeg erfart at de unge guttene er like fortvilt og lei seg over den seksuelle erfaringen de nylig har tilegnet seg. I tillegg blir de sittende hos politiet med status som mistenkt. Jeg har avhørt flere gutter på 16-17 år som ender opp som mistenkt/siktet etter sin seksuelle debut med en jente på en fest, hvor de forklarer at de opplevde et forventningspress om å ha sex med den andre. De skjønner ikke hvordan det i ettertid kan bli oppfattet som voldtekt og føler seg selv misbrukt.

Gutter som voldtektutsatt var også tema i Redd Barnas undersøkelse. Det synes som det er en utbredt oppfatning også blant ungdommene at gutter ikke kan voldtas. En gutt fortalte imidlertid om at han ble så full under en fest at han fikk «black out». Da han kom til seg selv

satt det en jente oppå ham og ridde ham. Han opplevde hendelsen som svært belastende og følte seg «brukt». Guttene i fokusgruppen var uenige om dette kunne defineres som voldtekt. Flere mente det var voldtekt, men de var usikre på hvordan han kunne få ereksjon hvis han ikke vill ha sex. Andre mente at så lenge jenta ikke visste at han hadde en «black out» kunne ikke hun få skylden.

Det er interessant her å se hvordan ungdommene selv tillegger gutter og jenter ulike forventningssett ut fra en etablert forståelse av kjønnsrollemønstre. En av jentene i undersøkelsen uttalte «Det er jo ikke ofte sånt skjer, men gutter er jo også lettere på tråden». En annen jente beskrev situasjonen slik: «Det blir sjelden *gjort noe ut av det*, fordi man tenker at gutter er for opptatt av sex til at det er en voldtekt (Berggrav, 2015, s. 11).

Ungdommenes holdning til hva som ikke er klanderverdig adferd for en jente, men som kan lede ut i fengselsstraff for en gutt er en interessant observasjon i tilknytning til mitt tidligere spørsmål om det foregår en utilsiktet kjønnsrolletilpasning i virkelighetens møte med jussens kjønnsnøytrale og normative ideal.

I Aftenpostens utgave av 12. mai 2015 skriver Johannes Bangum, den gang 20 år, en kronikk «Jenter må si ifra» (Bangum, 2015). Han stiller innledningsvis følgende spørsmål «*Skal jeg spørre om jeg kan ta på puppen hennes eller skal jeg bare føle meg frem?*» Johannes stiler spørsmålet ut fra et tenkt scenario han beskriver slik;

«Festen går mot slutten og en jente du kjenner litt fra før av spør om hun kan sove hos deg. Du sier ja og håpet om å få en god slutt på kvelden får en etterlengtet oppsving. Dere ende opp i samme seng og sier god natt. For mange kan det være vanskelig å vite hva man skal gjøre nå. Jenta kan være interessert i deg eller ha et oppriktig ønske om å bare sove. Eneste måte å finne ut av det der ved å gjøre et forsøk; prøve seg litt frem».

Det er her spørsmålet gjør seg gjeldende skriver Johannes: Skal jeg *spørre* henne? Eller skal jeg prøve å stryke henne litt oppover siden og over puppene? Johannes besvarer sitt eget spørsmål ved å henvise til den siste tidens debatt hvor det eneste riktige svaret er å spørre henne: «Vil du at jeg skal ta på puppene dine? Er du interessert i meg?»

Så langt er Johannes' vurdering helt i tråd med jussens normative ideal. Men videre beskriver Johannes en ny problemstilling; Vil du at jenta skal oppfatte deg som sosialt tilbakestående ved å spørre om dette? Johannes hevder at det er veldig få som i virkeligheten hadde spurt, og

da fremstår bare et alternativ; prøve seg frem med beføling. Johannes sitt budskap i kronikken er at de fleste gutter vil sjelden noen noe vondt, men det er ofte vanskelig å vite hvordan man skal opptre i et samfunn der gutten er forventet å ta initiativ overfor jenta.

Scenarioet Johannes skisserer har ikke kommet så langt at det er snakk om voldtekt, men kan godt tenkes å være starten på det som senere vil kunne bli anmeldt som en festrelatert voldtekt. Uansett - Johannes' tanker skisserer en problemstilling som viser hvilke utfordringer politiet står overfor under etterforskningen av overgrepssaker. En handling som i det ene øyeblikket er straff-fri og ønsket, går over til en handling som er forbundet med streng fengselsstraff. Det er åpenbart at det krever et høyt presisjonsnivå fra etterforskernes side under informasjonsinnhentingene for om mulig å kunne skille frivillige fra straffbare handlinger.

Min bekymring knyttet til Johannes sine tanker sammenholdt med det informantene i min studie rapporterer er i hvor stor grad uskyldspresumsjonen er ledestjernen for etterforskningen også i disse sakene? Bidrar etterforskernes kognitive forenklingsstrategier til at de fleste sakene ender opp som henlagt etter bevisets stilling fordi etterforskerne har som utgangspunkt at disse sakene er umulig å oppklare?

En konsekvens av å henlegge saken som intet straffbart forhold vil kunne være at det må, eller bør, opprettes sak mot fornærmede på falsk anklage. Dette gjelder selvsagt ikke i alle saker, men min erfaring tilsier at for en del tilfeller er det aktuelt. Jeg tror de drastiske konsekvensene en slik omgjøring medfører også bidrar til at det blir foretatt prosessøkonomiske vurderinger som gjør at saken henlegges på bevisets stilling heller enn som intet straffbart forhold eller som åpenbart grunnløs anklage.

5. Relevant teori

5.1 Innledning

Årelang forskning på menneskets kognitive svakheter generelt og politiet spesielt, har gitt verdifull kunnskap om faktorer som truer grunnleggende rettssikkerhetsprinsipper som objektivitet og uskyldspresumsjonen under etterforskning av straffesaker. I dette kapitlet vil jeg gjøre rede for relevant forskning og teori som belyser kognitive forenklingsstrategier, og hvordan forenklingsstrategiene kan resultere i etterforskningsfeil. Jeg vil også gjøre rede for metoder som kan motvirke feil i etterforskningen.

5.2 Det normative idealet

Objektivitet er en av rettssikkerhetens mest fundamentale prinsipper og gjelder alle aktørene i straffesaksjeden som er konstitusjonelt forpliktet til å etterleve kravet om objektivitet. Objektivitetskravet henger sammen med den materielle sannhets prinsipp – at straffesaken får et objektivt riktig resultat (Jakobsen, Stridbeck & Langballe, 2018). Den rettslige reguleringen av objektivitetskravet er nedfelt i straffeprosesslovens § 226, 3. ledd som fastslår at etterforskningen skal være objektiv. I tillegg er det presisert i straffeprosesslovens § 55 fjerde ledd at påtalemyndighetens tjenestemenn skal opptre objektivt i hele sin virksomhet, herunder på etterforskningsstadiet.

Jussen forutsetter, og legger til grunn at mennesket i sin alminnelighet, og den profesjonelle som skal ta beslutninger spesielt, er rasjonelle vesener som forholder seg rasjonelt til tilgjengelig informasjon (Aall, 2015). Dersom det eksisterte en trygghet for at straffesaker ble garantert riktig avgjort dersom aktørene i strafferettspleien fulgte de gitte lover og regler, kunne etterforskning ses på som en ren objektiv vitenskapelig prosess.

Politiets etterforskere besitter kunnskap både fra praksis og teorien som viser at virkeligheten ikke fortøner seg slik. Norsk politi har blitt utsatt for hard kritikk i forbindelse med at det i flere drapssaker de senere årene har blitt avdekket alvorlige justisfeil⁷. De mest omtalte sakene er Monica saken, Sture Bergwall- og Birgittesaken. Gjennom systematiske undersøkelser av konkrete straffesaker og eksperimentelle undersøkelser har forskere identifisert en rekke variabler som påvirker menneskets beslutninger generelt og politiets

⁷ Justisfeil defineres som ethvert avvik fra straffesakens optimale utfall (Rachlew, 2009)

etterforskning spesielt (Ask, 2013; Carson, 2007; Fashing, 2016; Innes 2003; Kahneman, 2012; Maguire, 2008; Melinder, 2015; Stelfox, 2007, 2009).

I lys av forskningen knyttet til justisfeil og psykologisk beslutningstaking er det helt umulig å se bort fra de subjektive faktorene som påvirker straffesaksbehandlingen, som kulturelle, institusjonelle og samfunnsmessige faktorer, og ikke minst etterforskernes kognitive ferdigheter. Menneskets begrensede kognitive kapasitet, og hvordan vårt tanke sett påvirkes av ubevisste forenklingsstrategier utfordrer det normative idealet jussen oppstiller for politiets vurderinger og beslutninger. Er straffesaker et nullsumspill, hvor den ene parts rettigheter går på bekostning av den andres – eller klarer politiet å balansere etterforskningen og ivareta objektivitet og uskyldspresumsjon?

Sosiale, kulturelle og moralske endringer i samfunnet har i stor grad innflytelse på kriminalitetsbildet og samfunnets behov for å foreta strategiske endringer for å forebygge og bekjempe kriminalitet. For lovbruddstypen voldtekt har endringene bla. bidratt til å flytte fokuset fra ofrenes ansvar for å beskytte seg mot de uønskede handlingene, og opptre aktsomt, til at alt ansvar ligger hos den mistenkte. Innføringen av grov uaktsomhet som skyldkrav i voldtektbestemmelsen er et konstitusjonelt eksempel på dette.

5.3 Etterforskernes ferdigheter

Etterforskere er kanskje noe at de mest portretterte og myteomspunne yrkesutøverne i samfunnet. Til tross for dette har faget etterforskning og etterforskerne tiltrukket seg relativt lite oppmerksomhet fra forskning og akademia. Det er følgelig lite kunnskap om hva som kjennetegner en god etterforskning og hvilke ferdigheter en god etterforsker bør besitte (Bjerknes & Fashing, 2018, s. 90).

En etterforskning vil inneholde mange av de samme momentene i hver sak og uavhengig av sakstype. Enhver sak vil likevel ha sitt individuelle særpreg, og vil kreve ulike ferdigheter hos etterforskerne. I saker med festrelaterte voldtekter vil det stilles andre krav til etterforskernes ferdigheter enn tilfellet er for etterforskere i for eksempel narkotikasaker. Britisk politi tok innover seg behovet for fenomenkunnskap og hvilken betydning dette har for etterforskningen og innførte i 2003 et trinnvis opplæringsprogram for etterforskere; Professionalizing Criminal Investigating Programme (PIP).

I flere studier, gjort av ulike forskere de senere år, har etterforskere i flere land blitt spurt om hva de mener er de viktigste egenskapene en effektiv og god etterforsker bør besitte. Resultatene av undersøkelsene viser flere fellestrekk. Med bakgrunn i beskrivelsene har Ivar Fashing i artikkelen «Tænkestile – Effektivitet, dyder og krysspress i etterforskning» systematisert kompetansene i fire metoder som beskriver ulike måter å tenke under etterforskning; etterforskning som metode, etterforskning som utfordring, etterforskning som ferdighet og etterforskning som risiko (Fashing, 2013). Innenfor disse metodene identifiseres mange egenskaper i retning av å handle om kognitive ferdigheter hos etterforskerne. Logisk og metodisk tekning, nysgjerrighet, åpent sinn, utholdenhet og kreativitet er noe av det som trekkes frem.

Etterforskernes kognitive ferdigheter er blant forskere omtalt som den viktigste og vanskeligste egenskapen for å mestre etterforskningsfaget. Evnen til å avkode, lagre og bruke ulike typer informasjon er helt avgjørende for hvordan etterforskerne fatter beslutninger (Ask, 2013). Disse ubevisste beslutningsprosessene utgjør den største potensielle kilden til feil og bias i etterforskningen. Mangel på informasjon er ikke den største utfordringen, men heller hvordan vi identifiserer og fortolker informasjonen. Kunnskap fra flere studier innen kognitiv psykolog som har undersøkt hvordan mennesker avkoder, lagrer og bruker informasjon er viktige for å forstå etterforskernes beslutningsprosesser (Ask, 2013).

Hva er det som påvirker hva etterforskerne vurderer som relevant og viktig informasjon og hva er irrelevant informasjon som derfor ikke vies oppmerksomhet? En viktig faktor for å prøve å besvare dette spørsmålet er blant annet menneskets iboende trang til å forsøke å forstå og trekke konklusjoner ut fra den informasjon som foreligger. Mennesket prøver å etablere en fortelling med en start, en midtdel og en avslutning på en hendelse. Når det oppstår huller i informasjonen som bidrar til usikkerhet og uvisshet om hva som faktisk har skjedd, har mennesket en tendens til å bruke tilgjengelig informasjonen til å skape en forklaring som gir en sammenhengende fortelling (Ask, 2013).

5.4 Abduktiv logikk

Abduksjon er en slutningsform som søker etter svar som kan gi den mest sannsynlige forklaringen (Bjerknes & Fashing, 2018; I. A. Fashing, 2016; Innes, 2003; Rønn, 2013).

Abduktiv logikk er en prosess hvor etterforskerne i starten av etterforskningen oppstiller alle relevante hypoteser - uten å ta stilling til om noen av dem fremstår som mer sannsynlig enn de andre. Den etterfølgende etterforskningen og vurdering av den innsamlede informasjonen preges av at samtlige oppstilte hypoteser testes mot det faktum som til enhver tid foreligger i saken. Etterforskning kan ikke sammenlignes med naturvitenskapen hvor det i mange sammenhenger finnes bare en sannhet. I straffesaker vil ofte flere hypoteser få støtte i de tilgjengelige fakta, og kan logisk sett være sanne. Abduktiv logikk kalles derfor også *pragmatisk bevisprøving*, hvor formålet er å avgjøre hvilken av hypotesene som passer best (Diesen, Kolflaath og Carson gjengitt i Fashing og Rachlew 2015 s. 227). En påstand, hypotese eller teori som motstår forsøk på falsifikasjon øker sin troverdighet (Bjerknes & Fashing, 2018, s. 100).

I saker hvor det er en mistenkt eller siktet vil et abduktivt tankesett bidra til at etterforskerne oppstiller hypoteser som stimulerer søk etter informasjon som er egnet til å teste rimelige alternative forklaringer til bevisene mot den mistenkte/siktede. Den videre informasjonsinnhenting vil rette seg mot å bekrefte eller avkrefte de alternative forklaringene til bevisene som peker mot den mistenkt/siktede (Fashing og Rachlew 2015).

Etterforskning basert på abduktiv logikk vil bidra til å redusere faren for de psykologiske bekreftelsesfellene og operasjonalisere uskyldspresumsjonen i etterforskningen. Logikken tvinger etterforskerne til å teste sakens plausible hypoteser, og således redusere faren for at politiet låser seg til én hypotese, for eksempel at mistenkte er gjerningsmann.

Politietterforskning handler i stor grad om å bedømme uvisse hendelser og uviss informasjon. Det vil være naivt å tro at etterforskere har naturgitt talent som gode beslutningstakere. Ofte skal bedømmelsene gjøres i løpet av kort tid, med mange konkurrerende oppgaver som skal håndteres og bedømmes samtidig. Eksperimenter viser at mennesker vanligvis bare klarer å holde ca. syv enheter av informasjon i korttidsminnet samtidig. Det kan variere innenfor pluss minus to enheter (Bjerknes & Fashing, 2018). For å kompensere for den begrensede kapasiteten korttidsminnet har, fremkaller mennesket informasjon ved hjelp av det vi kan kalle mentale snarveier. Alle som har erfaring med å ta snarveier vet at dette er en sårbar metode med mulige feilkilder som resulterer i feil bedømmelse.

For denne oppgaven kan et relevant eksempel være et følgende scenario. En jente anmelder at hun ble voldtatt på et soverom på et nachspiel hos venner. Hun var full og klarte ikke å motsette seg at den hun anmeldte gjennomførte samleie med henne. Den anmeldte er en venn som hun har kjent en god stund. Den anmeldte erkjenner at de hadde samleie, men hevder at jenta var like ivrig på å ha samleie med ham. Hvis vi videre tenker oss to ulike versjoner av vitnenes forklaring. I det ene tilfellet forklarer vitnene at jenta var veldig «på» den anmeldte og ville kyss og kline med ham, og bortimot dro ham med inn på rommet. I det andre tilfellet forklarer vitnene at det var den anmeldte som var den ivrige parten og ville kysse og kline, og maste om å få med jenta på rommet. Hvordan vil etterforskerne avkode og bruke informasjonen? Vil etterforskerne vurdere fortellingen om hva som faktisk har skjedd på soverommet ulikt ut fra om det er jenta eller den anmeldte som blir beskrevet som den ivrige parten? Tillegges informasjonen like stor vekt i begge tilfellene?

For å forstå bedre hvordan etterforskerne sannsynligvis vil foreta vurderingene og fatte beslutningen er kunnskap fra forskning innen kognitiv psykologi relevant og viktig.

5.5 Heuristikker

Svært ofte vil etterforskerens vurderinger og beslutninger basere seg på skjønn og intuisjon. Kunnskap om menneskets kognitive strategier viser at individene tar i bruk en rekke «tommelfingerregler» eller «skjemaer» når store mengder informasjon skal bearbeides (Ask, 2013). Forskere beskriver «skjemaene» som heuristikker som er avgjørende for hvordan mennesket foretar bedømmelser og beslutninger ved uvisshet (Kahneman, 2012; Lai, 1999). Heuristikkene kan være nyttige for oss i vår sosiale hverdag, men i en prosess der det forventes at den undersøkende, nøytrale part skal være "objektiv", så representerer de ubeviste, kognitive forenklingsstrategiene potensielle feilkilder som kan føre til alvorlige og systematiske feil

Representativitet innebærer sannsynlighetsspørsmålene (Kahneman, 2012). Mennesket har en tendens til å bedømme hva som er mest typisk for en situasjon, person eller gjenstand ut fra vår egen oppfatning (Bjerknes & Fashing, 2018; Lai, 1999). Hvor stor sannsynlighet er det for at en voldtakt som anmeldes til politiet vil resultere i en henleggelse? Det er stor sannsynlighet for at etterforskerne og etterforskningslederne fatter beslutninger underveis i etterforskningen basert på tidligere erfaringer fra tidligere etterforskning og saker - og

generaliserer. Generalisering er en av flere faktorer som kan bidra til beslutninger som resulterer i justisfeil (Monckton-Smith, 2013). For en sakstype hvor det foreligger en overrepresentasjon av henleggelsesårsaken «bevisets stilling» kan det være en mulighet for at informasjon bedømmes, og beslutninger fattes ut fra en erfaring om at etterforskningen ikke vil gi tilstrekkelige bevis til å ta ut tiltale mot den politiet mistenker (Monckton-Smith, 2013).

En annen bedømmingsheuristikk av særlig betydning for politiets etterforskning omtales som *tilgjengelighet* (Kahneman, 2012; Lai, 1999). I visse situasjoner vurderer folk en hendelse ut fra hvor lett det er å tenke seg eksempler eller forekomster. Når vi skal vurdere hvor stor sannsynlighet det er for at noe skal inntreffe baserer vi oss på eksempler som er lett tilgjengelig i hukommelsen. En person som har mange syke personer i sin omgangskrets vil vurdere sannsynligheten for å bli syk som større enn en person som ikke har syke personer i sin omgangskrets (Lai, 1999).

Jeg har innledningsvis i oppgaven gjort rede for at jeg stiller spørsmål ved om økt oppmerksomhet rundt et saksfelt eller en enkeltsak kan påvirke etterforskere og strafferettspleien generelt, og særlig om fokuset har vært å styrke den ene parten spesielt. Kunnskap om tilgjengelighetsheuristikker kan ha en overføringsverdi til spørsmålet om økt oppmerksomhet omkring en lovbruddstype eller en konkret sak kan være en påvirkningsfaktor under etterforskningen.

Statsvitere har avdekket at tilgjengelighetsheuristikken kan bidra til å forklare hvorfor noen saker får mye omtale i mediene, mens andre saker blir oversett. Mennesket vurderer en saks relative viktighet etter hvor lett det er å hente saken frem fra hukommelsen. Dette bestemmes i stor grad av hvor stor mediedekning en sak får. Saker eller temaer som omtales ofte og mye i mediene lagres i vårt tankesett, mens saker som er lite eller ikke omtalt sklir ut av vår bevissthet (Kahneman, 2012, s. 458). Jeg har tidligere i oppgaven omtalt hvordan offerretorikken de siste årene har fått stor plass i den kriminalpolitiske debatten, og omtales mye og ofte. Min oppfatning av debattens endrede fokus fra i stor grad å fokusere på forbrytelsen og "gjerningsmann", til nå å omhandle viktimisering og offer, kan bidra til å utfordre etterforskningens objektivitet. Et skjevt fokus på partenes rettsikkerhet kan bidra til at den ene partens rettigheter, i dette tilfellet den som anmelder, blir viet mer oppmerksomhet og følgelig fremstår som viktigere enn rettighetene til den som blir anmeldt.

Kunnskap om hvordan tilgjengelighetsheuristikken kan bidra til forenkling av etterforskernes bedømmelser kan gi grunn til å frykte at stort fokus på fornærmedes manglende tillit til politiet og manglende tillit til at saken oppklares påvirker etterforskningen.

Problemet med tilgjengelighet vil være at det som kommer først frem i vårt tanke-system nødvendigvis ikke er det som er det beste eller mest representative. For etterforskningen vil denne kognitive begrensningen kunne resultere i at den første mistanken, eller det første vi tenker på som mest sannsynlig, vil kunne få ufortjent mye oppmerksomhet på bekostning av andre, og muligens vel så sannsynlige alternativer (Bjerknes & Fashing, 2018).

5.6 Profesjonalisering av etterforskningsfaget

Ulike studier, både nasjonale og internasjonale, viser at politiets etterforskning i liten grad har vært kunnskapsbasert og drevet etter kunnskapsbaserte metoder. Arbeidsprosessene har i liten grad vært profesjonalisert og kontrollerbare (Bjerknes & Fashing, 2018; Innes, 2003; Morris, 2007; Newburn, 2011; Stelfox, 2007; Westmarland, 2013). Den klassiske oppfatningen av politiet synes å være en forståelse av at politiet er generalister som etter forholdsvis kort utdanning og noe læretid er i stand til å takle de utfordringer polityrket byr på. Dette inkluderer også taktisk etterforskning. (Bjerknes & Fashing, 2018; Diedrichsen, 2013; Stelfox, 2007).

Flere norske straffesaker hvor det ble avdekket at de forelå falske tilståelser resulterte i et oppgjør med en avhørskultur som i sterk grad var tilståelsesfokusert (Rachlew, 2009). Straffesaken mot Fritz Moen, Sture Bergwall og Birgitte Tengs er eksempler på saker som «traff» det norske etterforskningsmiljøet hardt, og hvor avhørene av de siktede ble gjenstand for kritikk. Mottiltaket ble overgangen fra avhørsmetoder som har blitt beskrevet som erfaringsbaserte, manipulative, «interrogation»-teknikker, hvor tilståelsen er målet, til forskningsbaserte, informasjonsinnsamlende avhørsmetoder – «Investigative interviewing». Sammenligninger av disse to avhørsmetodene viser at den informasjonsbaserte avhørsmetoden ikke bare hviler på et tryggere etisk fundament, de produserer også flere tilståelser og reduserer antallet falske tilståelser (Rachlew & Fashing, 2015).

Kunnskap om fallgrubene og forenklingsstrategiene ene og alene gir begrenset reduksjon av feilbedømmelser og justisfeil - uten at motstrategier etableres og iverksettes. Et av tiltakene

som tidligere er omtalt er innføring av K.R.E.A.T.I.V som avhørsmodell, men som påpekt av Rachlew (2011), stilles det fortsatt ingen formaliserte krav til politiets avhørere.

Avhør er et av de mest sentrale og anvendte etterforskningskritt, og er til stede i alle typer straffesaker. Informasjonen i avhør vil ofte være avgjørende for sakens utfall. Et viktig element vil være vurdering av påliteligheten av informasjonen som fremkommer i avhør. Melinder (2015) påpeker viktigheten av å ikke forveksle "troverdighet" og "pålitelighet". Troverdighet dreier seg om en persons virkning på en annen – hvordan vi oppfatter og vurderer en person. Pålitelighet knytter seg til vurderingen av om personen vi avhører er avhørt på en evidensbasert og sikker måte slik at informasjonen som fremkommer i avhøret kan legges til grunn. Det er av vesentlig betydning for avhørets kvalitet at avhørerne er bevisste på at troverdighetsvurderinger representerer en ikke uvesentlig feilkilde i etterforskningen. Min erfaring er at ikke sjelden har jeg hørt avhørere komme ut fra kontoret etter endt avhør og meddelt kollegaene; "hun virker troverdig" eller "han fremstår ikke som troverdig". Dersom troverdighetsvurderinger legges til grunn for informasjonens bevisverdi kan det bære galt av sted - og i verste fall resultere i etterforskningsfeil.

Norge fikk sin første politiutdanning i 1919. Daværende politiinspektør Kvalsund uttalte at den statlige politiutdanningen skulle ha hovedfokus på etterforskning (Hove, 2012). Det er følgelig et paradoks at nesten 100 år etter Kvalsunds uttalelse om at etterforskning skulle prioriteres i politiutdanningen er situasjonen fortsatt slik at etterforskere hverken øver eller sertifiseres for å kunne etterforske de alvorligste kriminalsaker og avhøre de mest sårbare personer.

Syv år etter at Rachlew (2011) tok til orde for en sertifisering av politiets avhørere ble opplæringsprogrammet "Obligatorisk opplæring for etterforskere" (OÅO) innført våren 2018. Det foreligger pr. i dag ingen godkjenning tilknyttet opplæringen slik britisk politi praktiserer.

Oppstilling og testing av hypoteser er anerkjent har blitt tatt i bruk som en kunnskapsbasert metode i etterforskningen. Som tidligere omtalt vil oppstilling av hypoteser og bruk av abduktiv logikk bidra til å redusere faren for feil i etterforskningen.

Riksadvokatens krav om bruk av etterforskningsplan i utvalgte saker er tenkt til å sikre at relevante hypoteser blir stilt opp og skape dokumentasjon på at hypotesene er testet. I rapporten «Retningslinjer for bruk av etterforskningsplan» påpekte Riksadvokaten at bruken av etterforskningsplan fremstår pr. i dag som ulik og til dels mangelfull slik at den ikke

oppfyller de krav og anbefalinger til etterforskningen slik Riksadvokaten har gitt i brev og rundskriv ⁸. Etterforskningsplanen brukes i større grad som en aktivitet- og notoritetslogg og mindre som en kunnskapsbasert metode. Riksadvokaten etterlyser at etterforskningsplan brukes på en slik måte at den understøtter gode beslutningsprosesser.

6. Metode

6.1 Innledning

I de foregående kapitlene har jeg belyst at både menneskelige og samfunnsmessige faktorer innvirker på rettslige regler - herunder objektivitetskravet og uskyldspresumsjonen. Jeg valgte å utforske oppgavens problemstillingen gjennom en undersøkelse med fokus på tre faktorer;

1. Påvirkes etterforskningen av *økt oppmerksomhet* rundt sakstypen eller konkrete saker?
2. Eksisterer det *stereotypiske oppfatninger* blant etterforskerne som kan påvirke etterforskningen?
3. Hvordan forholder etterforskerne seg til *uskyldspresumsjonen* i den daglige etterforskningen?

I dette kapitlet vil jeg gjøre rede for prosjektets vitenskapsteoretiske fundament, mitt ståsted som forsker, valg av metode og undersøkelsens kvalitet.

6.2 Vitenskapsteoretisk utgangspunkt

Prosjektets tema og forskningsspørsmål vil være førende for valg av metode. Innenfor samfunnsvitenskapelig forskning trekkes det tradisjonelt et skille mellom en *positivistisk* og en *hermeneutisk* posisjon (Johannesen, Tufte & Christoffersen, 2015). Det positivistiske idealet legger til grunn at også samfunnsfenomener kan og skal undersøkes med den samme vitenskapelige metoden som de naturvitenskapelige fenomener og resultere i sikker kunnskap.

⁸ (Politidirektoratet, 2017; Riksadvokaten, 2013, 2015 b, 2017a)

Den hermeneutiske tradisjonen legger vekt på en fortolkende tilnærming til menneske og samfunn hvor

(..hovedoppgaven er å utvikle en forståelse av meningen i konkrete menneskelige forhold og sosiale strukturer og aktiviteter."

(Nyeng i Johannessen et.al, 2015 s. 362)

Hermeneutikken legger vekt på at det ikke finnes én sannhet men at fenomener kan tolkes på flere nivåer. Det samfunnsvitenskapelige studieemnet er en studie av den sosiale virkeligheten – en undersøkelse av individenes virkelighet. For dette prosjektet utgjør studieemnet etterforskernes virkelighet under etterforskning av festrelaterte voldtektssaker – spesielt rettet mot objektivitet og uskyldspresumsjonen.

Mitt forskningsprosjekt vil være et *forstående prosjekt* mer enn et forklarende prosjekt (Bukve, 2016). Forstående teorier fokuserer på handlingen til enkelte aktører i samfunnet og forskerens oppgave er å forstå eller fortolke aktørenes subjektive mening bak den enkelte handlingen, sett i lys av kontekst. Studier innen forstående teorier har som regel ikke mål om å teste hypoteser ut fra foreliggende teorier, men derimot å genere nye hypoteser og utvikle ny teoretisk innsikt (Grønmo, 2004).

Forstående teorier representerer handlingsteori, hermeneutisk teori, fenomenologi og symbolsk interaksjonisme som typiske teoridannelser (Grønmo s. 48). *Symbolsk interaksjonisme* baserer seg på kvalitative metoder ved å legge vekt på forskerens forståelse av den meningen som en handling har for informanten. *Et viktig formål er å fange inn og forstå omverdenen slik de som studeres oppfatter den* (Thagaard, 2010 s. 36). Målet med dette prosjektet er å få tak i hvordan etterforskere/etterforskningsledere forstår og oppfatter sitt handlingsrom under etterforskning av festrelaterte voldtektssaker og hvordan de etterlever kravet om objektivitet og uskyldspresumsjon.

Symbolsk interaksjonisme baserer seg på et *fenomenologisk vitenskapssyn*. Fenomenologien tar utgangspunkt i den subjektive opplevelsen og søker å oppnå en forståelse av den dypere meningen i enkeltpersoners erfaringer. Fenomenologien åpner opp for at forskerens refleksjoner over egne erfaringer danner grunnlag for forskningen. *Fenomenologiens sentrale perspektiv er å forstå fenomenene slik informantene opplever dem og å beskrive omverdenen slik informantene oppfatter at den er* (Thagaard,2010). Fenomenologien bygger på en

underliggende antagelse om at realiteten er slik folk oppfatter at den er (Kvale, gjengitt i Thagaard, 2010, s. 38)

Når jeg trer inn i rollen som forsker vil jeg selv ha lang erfaring som etterforsker. Prosjektet vil følgelig være preget av en fenomenologisk tradisjon hvor mine erfaringer og refleksjoner rundt objektivitet i etterforskning og uskyldspresumsjonens ståsted vil danne grunnlaget både for utforming av problemstilling, forskningsdesign, og interaksjon mellom meg og informantene under intervjuene. Forskningskunnskapen som etableres gjennom mitt prosjekt vil bli etablert gjennom en relasjon mellom meg som forsker. Min bakgrunn, erfaring og refleksjon tilknyttet forskningsspørsmålet på den ene siden, informantene, bestående av etterforskere med stor grad av samme erfaring som meg, på den andre siden.

Sosialkonstruktivismen fremhever nettopp dette perspektivet som innebærer at forsker og informant utformer kunnskapen i felleskap hvor begge har innflytelse på prosessen som gir grunnlag for kunnskapsutvikling (Thagaard, 2010).

Teorien og tradisjonen jeg har gjort rede for i dette kapitlet vil være viktige faktorer for forståelsen av rollen som forsker, mitt ståsted i forhold til undersøkelsen og informantene og hva dette innebærer for undersøkelsens kvalitet som jeg senere vil gjøre rede for i eget kapittel.

6.3 Mitt ståsted som forsker

I metodelitteraturen på 1990-tallet ble betydningen av en nøytral forskerrolle i kvalitativ forskning med intervju som metode fremhevet som et ideal. Nøytralitetsidealet ble basert på en oppfatning av at forskeren bør unngå å påvirke dataene under innsamlingen.

Nøytralitetsidealet har i løpet av 2000-tallet blitt kritisert for at en nøytral forskerrolle skaper en asymmetrisk relasjon mellom forsker og informant, hvor informanten oppfattes som et objekt. Ønsket om utvikling av kunnskap og forståelse gjennom gjensidig åpenhet og uformell kommunikasjon mellom forsker og informant har erstattet idealet om den nøytrale forskerrollen (Thagaard, 2010).

Min rolle som forsker med tilhørighet til samme profesjon som informantene, med stor grad av samme kompetanse som informantene, vil ligge langt fra nøytralitetsidealet. Min rolle vil være det Rachlew (2010) omtaler som "*innside innside-rolle*" hvor forskningen gjøres internt i politiet som en del av min akademiske utdanning. Det vil være naivt å tenke seg at min

erfaring og mitt ståsted som etterforsker ikke vil være med å prege konteksten undersøkelsen vil foregå i – både i forberedelsesfasen og under datainnsamlingen. Nærheten til feltet kan være en styrke ved at jeg kjenner samfunnsemnet som skal utforskes, begreper og fagterminologi og lettere vil forstå informantenes erfaringer de deler med meg. Nærhet til feltet kan problematiseres og gi grunnlag for å reise spørsmål ved undersøkelsens validitet ved at min egen forforståelse kan bidra til å sette preg på valg og utforming av forskningsspørsmål og metode.

6.4 Valg av metode

Prosjekter som retter seg mot forstående tradisjoner vil i hovedsak utforske forskningsspørsmålet ved å benytte kvalitative metoder (Grønmo, 2011 s.47). Begrepene *kvalitativ* og *kvantitativ* knytter seg til fenomenenes egenskaper (Johannesen et. al, 2015). Kvalitative metoder søker å gå i dybden og vektlegger mening, mens kvantitative metoder vektlegger utbredelse og tall (Thagaard, 2010). Det karakteristiske ved kvalitativ forskning er nettopp at forskeren søker en forståelse av sosiale fenomener ved en nær relasjon til informantene, gjerne ved intervju (Thagaard, 2010). Mitt mål med prosjektet er å oppnå en forståelse av etterforskernes personlige oppfatning og erfaring av hvordan kravet om objektivitet og uskyldpresumsjon etterlevs. Jeg velger å seprosjektet som et teoriutviklende prosjekt. Min kunnskap tilsier at det ikke foreligger forskning som påpeker at objektivitetskravet og uskyldpresumsjonen blir dårlig ivaretatt under etterforskning og irettføring av festrelaterte voldtektssaker.

Jeg anser derfor en kvalitativ metode med intervju som et godt egnet design for mitt prosjekt.

Forskningsspørsmålet kunne også blitt utforsket gjennom et teori- og hypoteseprøvende prosjekt. Forskningsspørsmålet kan tilkjenne en hypotese om at objektivitetskravet og uskyldpresumsjonen under etterforskning av voldtektssaker ikke ivaretas godt nok.

Motvekten til denne forståelsen av forskningsspørsmålet er diskursen jeg henviser til, og som kan gi en oppfatning av at uskyldpresumsjonen kanskje ivaretas for godt. Diskursen kan gi en oppfatning av at det å gå til politiet og anmelde kan resultere i at anmelder ikke blir trodd og at den anmeldte ikke blir straffet.

En variabelsentrert dokumentanalyse av straffesaker kunne også ha vært en relevant metode. Da vil det vært reelle fakta som ble undersøkt og gitt svar på hvordan situasjonen faktisk er, og ikke hvordan den subjektivt oppleves.

En slik metode reiser imidlertid flere problemstillinger, både hva den praktiske gjennomføringen angår, og validitet. En utfordringen med hensyn til validiteten vil være å isolere og oppstille variablene i saken på en slik måte at forskeren sikrer svar på det han ønsker svar på. Undersøkelsen ville ha omhandlet avgjorte saker. Min kjennskap til og erfaring knyttet til bruk av etterforskningsplan tilsier at det i en stor del av de aktuelle sakene ville ha manglet etterforskningsplan. Etterforskningsplan eller beslutningslogg ville ha vært sentralt for innsikt og kunnskap om hvilke vurderinger og beslutninger etterforskerne tok.

Kravet om etterforskningsplan i saker om voldtekt ble riktignok innført i 2013 gjennom Riksadvokatens «Mål og prioriteringsskriv» (Riksadvokaten, 2013). Riksadvokatens inspeksjoner av straffesaksbehandling i etterkant av kravet om etterforskningsplan, avdekket imidlertid at kravet ikke ble fulgt opp på en tilfredsstillende måte.⁹ En analyse av reelle saker ville sannsynligvis gitt en begrenset mulighet til å fange opp beslutningsprosessene i saken.

For å sikre økt validitet i undersøkelsen hadde metodetriangulering med dokumentanalyse og intervju med etterforskere/påtalansvarlig i de samme sakene vært et alternativ.

Problemstillingen knyttet til manglende innsikt i beslutningsprosessene kombinert med en omfattende søknadsprosess for å få godkjent prosjektet gjorde at dokumentanalyse ble valgt bort.

6.5 Rekruttering til undersøkelsen

Feltet i undersøkelsen består av etterforskere/etterforskningsledere som har saksportefølge hvor voldtektssaker inngår som en del av portefølgen. Informantene ble rekruttert fra tjenestesteder i mitt politidistrikt. Rekruttering av informantene ble gjort ved at jeg sendte en forespørsel til politimesteren om tillatelse til å bruke etterforskere som informanter samtidig

⁹ Mål og prioriteringsskrivet» fra 2013 har blitt etterfulgt av flere retningslinjer med krav om etterforskningsplan i flere sakstyper (Riksadvokaten, 2015). I 2017 utga Politidirektoratet «Retningslinjer for bruk av etterforskningsplan» etter at Riksadvokaten på nytt hadde påpekt at bruk av etterforskningsplan ikke var av tilfredsstillende kvalitet (Politidirektoratet, 2017). I rapporten ble det bla påpekt at etterforskningsplan ikke benyttes på en slik måte at den gir beslutningsstøtte i etterforskningen. Det Riksadvokaten avdekket under sin inspeksjon er nok tilfelle også for etterforskningen av voldtektssakene i mitt eget distrikt.

som jeg anmodet om at en person ble plukket ut til å rekruttere informantene. Den ansvarlige for rekrutteringsprosessen innhentet informert samtykke fra informantene og formidlet kontaktinformasjon til informantene videre til meg. Dette resulterte i et tilfeldig utvalg av informanter uten noen form for påvirkning fra forskerens side.

Jeg «bestilte» et utvalg av informanter fra hele politidistriktet og ønsket informanter både fra spesialavsnitt og fra små tjenestesteder hvor etterforskerne etterforsker alle typer sakskategorier. Ved å velge informanter fra begge leire ga det meg mulighet til å se om det er forskjell i beslutningsprosessen hos generalister og spesialister.

I utgangspunktet hadde jeg avtale med 10 informanter, 6 kvinner og 4 menn, men en mann ble syk og frafalt. Det ble derfor en noe skjev kjønnsfordeling i utvalget, med tre menn og 6 kvinner. Informantene tilhører tjenestesteder fordelt over hele politidistriktet. Utvalget favner således 3 etterforskere både fra spesialavsnitt og 6 generalistetterforskere fra lensmannskontor. Erfaringsgrunnlag er fra under 1 års erfaring i politiet til 32 års erfaring.¹⁰ Av de 9 informantene er 3 etterforskningsledere.

Under presentasjon av funn er informantene sitert. Informantene er anonymisert og tildelt koder som jeg har tagget deres sitater med. Kodingen er ment til å vise hvor ofte informantene blir referert. Jeg har skilt mellom etterforskningsledere og etterforskere. Etterforskningsledere er kodet EL + nr., mens etterforskere er kodet E + nr. I og med at det er et såpass lite utvalg og med en skjev kjønnsfordeling i utvalget har jeg valgt ikke å identifisere informantene ytterlige av hensyn til deres anonymitet.

6.6 Strukturert intervju og case

Jeg vurderte hvorvidt det ville være mest hensiktsmessig med fokusgruppeintervju eller individuelle intervju for å sikre best validitet. Ved gruppeintervju kan det tenkes at informantene føler en gruppekonformitet som bidrar til økt ærlighet fordi gruppen står kollektivt sammen om holdninger og standpunkt. Gjennom diskusjonen i gruppa kan ny informasjon komme frem. Det kan imidlertid også virke motsatt, alt etter hvordan gruppen er sammensatt, og hvordan gruppedynamikken fungerer. Dersom gruppen har en eller to «sterke» informanter, kan det være en risiko for at de "sterke" setter standarden for hva hele

¹⁰ Gjennomsnittlig erfaring i politiet er på 14.5 år. Medianen ligger på 8 års erfaring.

gruppa ender opp med å diskutere og mene. Verdien av gruppediskusjonen er prisgitt at gruppedeltagerne er konforme og trygge i gruppa (Tjora, 2012).

Med utgangspunkt i oppgavens formål, og ressursbruk, vurderte jeg at individuelle dybdeintervju ville være en god og hensiktsmessig metode. Jeg valgte en semistrukturert intervjuguide hvor de tre temaene *økt oppmerksomhet, stereotypier* og *uskyldspresumsjonen*, ble fokus under intervjuene.

Som et forsøk på å gjøre temaene tydelige benyttet jeg to caser under intervjuet.

Forskningsspørsmålet etterspør hvordan informantene ivaretar objektivitet og uskyldspresumsjonen under etterforskningen av festrelaterte voldtekter. I dette spørsmålet ligger det implisitt en antagelse om at uskyldspresumsjonen ivaretas på en annen måte i voldtektssaker enn for andre sakstyper. Målet med å presentere to fiktive caser med to ulike straffbare forhold var å se om det forelå ulikheter i beslutningsprosessene hos etterforskerne i casene. Jeg valgte en case hvor det straffbare forholdet var en kroppsskade og den andre casen en festrelatert voldtekt. Et vesentlig poeng med casene var at de prosessuelle vilkårene i casene var mest mulig sammenfallende i og med at vilkårene ville være avgjørende for informantenes beslutningsprosess.

Intervjuguiden jeg utarbeidet er påvirket av min erfaring som avhører. Den følger i stor grad en intervjumetode som baserer seg på avhørsmodellen. Jeg foretrekker å legge opp til stor grad av fri samtale omkring de valgte tema, både i avhør og under intervju. For å sikre at informantene berører de valgte temaene introduserte jeg disse og bad informantene komme med sine betraktninger om temaene. Jeg ønsket at informantene skulle komme inn på underpunktene jeg hadde satt opp i intervjuguiden. I de tilfellene informantene ikke gjorde det i den frie samtalen, introduserte jeg underpunktene og bad om deres betraktninger og holdninger til punktene.

6.7 Metodiske utfordringer med casene

Min tanke med å benytte caser under intervjuene var å se om de forelå ulikheter i informantenes vurderinger og beslutninger knyttet til de to sakstypene casene omhandlet.

Jeg oppdaget at jeg hadde forventninger til hva jeg ønsket informantene skulle vektlegge og forventet at informantene ville identifiseres de samme bevisstema og problemstillinger som jeg gjorde. Formålet med casene var å se om informantene identifiserte de subjektive og objektive

vilkårene straffebudene, hvilke hypoteser de stilte opp og spesielt om informantene ville stille opp uskyldshypotesene.

Jeg gjennomførte to piloter med casene hvor jeg erfarte at informantene sannsynligvis ville vektlegge svært detaljerte etterforskningskritt heller enn bevistema. Med bakgrunn i erfaringen fra pilotene, gjorde jeg derfor en del endringer på spørsmålene knyttet til casene før jeg gjennomførte første intervju. Formålet med justeringen av mine strukturerte spørsmål var å kommuniseres tydeligere at jeg ikke ønsket at informantene skulle fokusere alt for detaljert på kriminaltekniske undersøkelser og avhørstekniske detaljer, men heller hypotesene og bevistema knyttet til hypotesene.

Etter første intervju innså jeg at jeg sannsynligvis ikke hadde klart å oppnå dette. Før andre intervju konkretiserte jeg spørsmålene ytterligere med at jeg ikke ønsket en detaljert oppramsing av etterforskningskritt, men en mer helhetlig identifisering av bevistema knyttet til de subjektive og objektive vilkår i de straffebud informantene anså som aktuelle for casene. Endringen var såpass minimal at jeg ikke forkastet første intervju av den grunn.

Til tross for konkretiseringen opplevde jeg ingen endring i måten informantene løste casene på. Resultatet av intervjuene ble derfor ikke som forventet, og kanskje hadde jeg urealistiske forventninger til casene. Resultatet av hvordan informantene løste casene blir derfor ikke videre presentert da jeg anser at de ikke bidrar til å gi svar på problemstillingen min. Det er likevel viktig å ha med at casene bidro til at jeg opplevde det lettere å stille åpne spørsmål og få informantene til å fortelle fritt fordi jeg kunne relatere spørsmålene til casene.

Etter at intervjuene var ferdige bad jeg alle informantene om liten evaluering av intervjuet og casene. Samtlige informanter påpekte at det var svært nyttig med casene for å komme på «sporet» i det videre intervjuet. Det var lett å referere til casene for å formidle hva de mente under intervjuet. Casene fikk en annen betydning for undersøkelsen enn tiltenkt.

6.8 Analysen

I fenomenologiske design er det vanlig å analysere meningsinnhold. Forskeren er opptatt av innholdet i hva en informant forteller i et intervju. Målet er å forstå meningen med folks tanker (Johannessen et. al 2015). Mitt valg om å fokusere på tre planlagte temaer i intervjuene påvirker analysen av dataene. Analysen startet med en gjennomgang av alt datamaterialet hvor jeg gjorde meg opp et helhetsinntrykk av informantenes fortellinger. Målet med denne

fasen var å identifisere interessante og sentrale temaer. Under denne delen av analysen dukket temaet "tidspress" opp som et nytt interessant tema.

Tekst og sitater i datamaterialet som jeg har vurdert som meningsbærende for forskningsspørsmålet ble trukket ut og dannet grunnlaget for en sammenfatning av materialet som jeg har presentert som sammendrag i det følgende kapitlet. Sammendraget etterfølges av en mer omfattende presentasjon av mine funn der jeg vil illustrere de viktigste funnene med sitater fra informantene.

6.9 Undersøkelsens kvalitet

Hva kjennetegner god kvalitet i kvalitativ forskning? Metodelitteraturen påpeker at kvalitetsindikatorerne *reliabilitet* og *validitet* ikke har samme relevans i kvalitativ forskning som kvantitativ forskning. Kvaliteten i kvalitative studier må vurderes på en annen måte enn kvantitative studier. Begrepene *pålitelighet*, *troverdighet*, *overførbarhet* og *bekreftbarhet* benyttes som mål på kvaliteten i kvalitative studier (Johannesen et. al, 2015). I de følgende kapitlene vil jeg belyse disse fire kvalitetsindikatorerne for min studie. Avslutningsvis i dette kapitlet drøfter jeg forskningsetiske spørsmål knyttet til forskningsprosjektet.

6.9.1 Pålitelighet

For å styrke påliteligheten i kvalitative undersøkelser er inngående beskrivelser av forskningsprosessen og hvordan dataene er blitt utviklet nødvendig. I de foregående underkapitlene har jeg gjort rede for hvordan dataene i denne studien er utviklet og henviser til disse for vurdering av prosjektets pålitelighet.

6.9.2 Troverdighet

Validitet i kvalitative studier kan vurderes ut fra spørsmålet om resultatene av undersøkelsen representerer den virkeligheten vi har studert (Silverman i Thagaard 2010). Validitet i kvalitative studier dreier seg om i hvilken grad forskerens fremgangsmåte og funn reflekterer formålet med studien på en riktig måte, og representerer virkeligheten (Johannesen et.al 2015 s. 230).

For å styrke troverdigheten i en studie vises det i metodelitteraturen til to teknikker (Lincoln og Guba i Thagaard, 2010). Teknikken som er relevant for min studie er *vedvarende observasjon av feltet det skal forskes på i den hensikt å bli godt kjent med feltet for å skille mellom relevant og ikke relevant informasjon, samt å bygge tillit*. Det er vanskelig å forstå et fenomen uten å kjenne til konteksten skriver forfatteren.

Teknikken som det her argumenteres for vil etter min oppfatning i stor grad være naturlig til stede i en "innside innside" forskning. Nærheten mellom forsker og forskningsfeltet, som i "innside innside" forskning fremheves som bidrag til å svekke en undersøkelses pålitelighet, blir av Lincoln og Guba i Thagaard (2010) beskrevet som teknikker som kan bidra til å styrke troverdigheten i kvalitativ forskning.

Tjor (2012) påpeker at dybdeintervjuenes kvalitet hviler på opparbeidet tillit mellom forsker og informant. Når forsker og informant tilhører samme profesjon tenker jeg at tilliten kan utfordres gjennom at informantene kjenner på en økt forventning om at det finnes «riktige» og «gale» svar. For min studie vil informantenes kjennskap til min bakgrunn som etterforsker kunne bidra til et ønske om å gi en idealfremstilling av hvordan de oppfatter voldtektssaker, og hvordan de i praksis etterlever objektivitetskrav og uskyldspresumsjonen. Informantene kan ønske å «svare riktig» og fremstå i et godt lys (Tjora, 2012). Dette vil kunne være en faktor som påvirker troverdigheten i min studie. I et forsøk på å redusere denne svakheten med metoden presiserte jeg min rolle som forsker under intervjuet. Jeg brukte tid på å informere informantene om at det var viktig for forskningsprosjektet å få et reelt bilde av situasjonen. Jeg anmodet informantene om ærlige og oppriktige svar, og at de etter beste evne måtte se bort fra min profesjon som etterforsker og se på meg som forsker.

6.9.3 Overførbarhet

Kvalitetsindikatoren *overførbarhet* vil i kvalitative studier knytte seg til i hvor stor grad resultatet av dette forskningsprosjektet kan overføres til lignende fenomener (Johannessen et. al, 2015). Statistisk generalisering krever et forholdsvis stort antall informanter (Tjora, 2017). I min studie foreligger det et beskjedent antall informanter – ni stykker, og det vil være vanskelig å argumentere for statistisk generaliserbarhet av resultatene i denne studien. I kvalitative undersøkelser argumenteres det for overføring av kunnskap heller enn generalisering (Johannessen et. al, 2015). En enkelt undersøkelse kan bidra til å sette

forståelsen av sosiale fenomener og ikke enkeltstående situasjoner i fokus. Det er forskeren som argumenterer for at en tolkning basert på en enkeltstående studie kan være relevant i en større sammenheng (Thagaard, 2010 s. 207).

Thagaard (2010) knytter overførbarhet til gjenkjennelse. Overførbarhet er til stede dersom personer som har erfaring fra samfunnsemnet som er utforsket kan kjenne seg igjen i tolkningen av resultatene som forskeren formidler.

Resultatet av denne studien gir en dypere innsikt i etterforskernes erfaringer og meninger om hvordan objektivitet og uskyldspresumsjonen håndteres i etterforskning av festrelaterte voldtekter, og hva som kan påvirke etterforskningen. Resultatene fra intervjuene er knyttet til relevant teori og tidligere forskning. Forhåpentligvis vil lesere med kjennskap til emnet som forskningsspørsmålet i studien oppstiller kjenne seg igjen i både de teoretiske perspektivene rapporten belyser og informantens fremstilling av deres opplevelse av virkeligheten. Min tolkning av resultatene i studien gir grunn til å argumentere for at undersøkelsen har en overføringsverdi. Dette fordi den gir innsikt og kunnskap om hvordan grunnleggende rettssikkerhetsprinsipper etterleves av etterforskere, noe som vil være av betydning for videre forskning på området.

6.9.4 Bekreftbarhet

Bekreftbarhet i kvalitative studier skal sikre at funnene i studien er et resultat av forskningen og ikke et resultat av forskerens subjektive holdninger. Bekreftbarhet i kvalitativ forskning kan sikres ved at forskeren beskriver forskningsprosessen og selv er kritisk til hvordan prosjektet er gjennomført. Faktorer som kan påvirke fortolkningen og tilnærmingen til prosjektet bør forskeren kommentere (Johannessen et. al, 2015).

Bekreftbarheten i mitt prosjekt kan vurderes bla. ved å diskutere følgende spørsmål;

- ✓ *ordlyden og oppstilling av forskningsspørsmålet ?*
- ✓ *hvorfor dybdeintervju fremfor andre metoder?*
- ✓ *hvordan er informantene rekruttert?*
- ✓ *intervjuguidens utforming - åpne vs. ledende spørsmål?*
- ✓ *valget om å fokusere på tre faktorer i intervjuene og hvilken betydning har det for objektiviteten i studien?*

- ✓ *min egen forforståelse for fenomenet - og i hvor stor grad påvirker dette konteksten studien har blitt gjort i?*

Min egen vurdering av bekræftbarheten og mulige svakheter, er valget om å fokusere på tre konkrete faktorer. Jeg kunne ha valgt en mer åpen tilnærming til intervjuene hvor informantene selv kunne ha generert faktorer som de mener påvirker objektivitet og uskyldspresumsjonen. Kanskje er det andre faktorer som påvirker de to rettssikkerhetsprinsippene i større grad enn faktorene jeg forhåndsdefinerte.

Erkjennelsen av at casene ikke ga studien kunnskap og innsikt som forventet vil også være et avvik i forhold til designet jeg hadde lagt opp til. Casene var ment til å gi et realistisk bilde av etterforskernes vurderinger og beslutninger og kompensere for eventuelle påvirkninger eller "idealfremstillinger" under intervjuene. Dette fungerte ikke som planlagt, og vil etter min vurdering bidra til en svakere grad av både troverdighet og bekræftbarhet i studien.

6.9.5 Forskningsetiske spørsmål

Et forskningsprosjekt som reiser spørsmål om hvordan den anmeldtes rettssikkerhetsstilling i straffesakene etterleves må ikke gi inntrykk av, eller bidra til, at rettssikkerhetsstillingen til den som anmelder reverseres. I denne oppgaven har jeg diskutert "offerretorikk" og samfunnsdiskurs som én mulig påvirkningsfaktor som kan bidra til å påvirke etterforskere og etterforskningen av festrelaterte voldtektssaker i lys av rettssikkerhetsprinsippene for den som blir anmeldt. Forskningsprosjektet må ikke oppfattes som et angrep på den økte rettssikkerhetsstillingen til den som anmelder. Mitt anliggende med å reise forskningsspørsmålet er å belyse viktigheten av en balanse i rettssikkerhetsstillingene mellom den anmeldte og den som anmelder. En bedre balanse vil styrke både den som har blitt voldtatt og den som uskyldig havner i politiets søkelys.

Det foreligger ingen registrering av persondata eller behandling av taushetsbelagt informasjon eller data i prosjektet. I følge Norsk Senter for forskningsdata (NSD) krever prosjektet ingen melding eller godkjenning fra NSD.

7. Presentasjon av funn

7.1 Innledning

I dette kapitlet vil jeg presentere de erfaringene og opplevelsene informantene delte med meg under intervjuene. Funnene presenteres tematisk i egne underkapitler med samme tema som jeg har utforsket problemstillingen med; *oppmerksomhet, stereotyper og uskyldspresumsjonen*. Hovedfunnene for hvert tema presenteres som et sammendrag innledningsvis i hvert underkapittel. Informantenes fortellinger blir sitert og diskutert underveis i presentasjonen etter sammendraget. Funnene blir diskutert i lys av relevant teori i et forsøk på å synliggjøre koblingen mellom teori og praksis.

Presentasjonen avsluttes med en diskusjon og konklusjon samlet for alle temaene.

7.2 Oppmerksomhet rundt sak og sakstype

Ask (2013) sammenfatter to viktige kompetanseområder for etterforskere i to overordnede kategorier; sosiale ferdigheter og kognitive ferdigheter. Håndtering av offentlighetens interesser og krav er en av de sosiale ferdighetene som beskrives som en påvirkningsfaktor under etterforskningen. Flere forskere har beskrevet hvordan politiet kan føle press for å oppklare en sak (Ask, 2013; Carson, 2007; Maguire, 2008).

Samtlige informanter mener at oppmerksomhet rundt enkeltsaker eller en sakstype har betydning for hvordan saken/sakene etterforskes. En overvekt av informantene mener at oppmerksomheten resulterer i økt press på en hurtig oppklaring av saken, og gjerne at en "gjerningsmann" skal dømmes. Flere informanter deler en frykt for at saken etterforskes dårligere og at den ikke blir oppklart som følge av tidspresset. Undersøkelsen gir ikke noe entydig svar på hvilken part i saken dette slår dårligst ut for. En overvekt av informantene mener imidlertid at det økte presset gjør at uskyldspresumsjonen får mindre fokus og at mistenkt/siktet kommer dårligst ut. Et uttalt problem synes å være at det etterforskes frem til at etterforskningen ikke fører frem til å bevise skyld, for så å bli henlagt på bevisets stilling. Flere informanter mener at det er potensiale til å kunne bevise en eventuell uskyld dersom politiet hadde brukt mer ressurs og tid på saken.

Det var omkring temaet økt oppmerksomhet at informantene var tydeligst på muligheten for en negativ påvirkning for mistenkt/siktet, og som kan utgjøre en trussel mot uskyldspresumsjonen. Det var flere informanter som mente at økt oppmerksomhet kunne virke til både til fordel og ulempe for begge parter i saken. Flertallet mente at økt oppmerksomhet i større grad førte til ugunst for den mistenkte/siktede i saken enn for fornærmede.

EL 1 beskrev utfordringen knyttet til oppmerksomhet på denne måten;

«...Økt fokus fører også til press som kan slå negativt ut. Det blir økt oppklaringspress – man tar snarveier og det blir økt risiko for tunnelsyn. Jeg tror det oppleves som et press for å få noen dømt»

E 1 sa det slik;

«Økt oppmerksomhet kan slå begge veier. Man kan bli mer objektiv og nøyaktig, men det kan øke presset for å få noen dømt. Samfunnet tror alltid på fornærmede, og tror at alle voldtektmistenkte er skyldige. Sånn er det jo ikke. Dette kan føre til at det oppleves som en seier å få noen dømt. Da er man ikke objektiv lenger og det er større risiko for å gå i bekreftelsesfellen».

Sitatene underbygger en antagelse om at etterforskere lar seg påvirke av hvordan festrelaterte voldtekter omtales i media og fra samfunnsdebattantene. Oppfatningen av at samfunnet alltid tror på fornærmede, sier også noe om oppfatning av hvilken rettsstilling partene i saken har i den offentlige debatten, og hvordan dette kan generere et forventningspress på politiet. Om ikke forventningen ligger i at noen må dømmes, så ligger det kanskje en ikke utalt forventning om at politiet i alle fall ikke kan henlegge saken som intet straffbart forhold. En slik avgjørelse på saken vil indirekte så tvil om fornærmedes troverdighet og pålitelighet, selv om det kan være andre plausible grunner til at saken avgjøres med denne koden.

I artikkelen «*The problem of success; What is a good homicide investigation*» problematiserer Brookman og Innes (2013) nettopp dissonansen mellom hva politiet oppfatter som en suksessfylt etterforskning og hva samfunnet oppfatter som en suksessfylt etterforskning – slik informanten er inne på. Selv om artikkelen er relatert til drapsetterforskning er den nok anvendelig for alle typer straffesaker som har offentlighetens lys på seg. Samfunnet og publikum har tradisjonelt sett knyttet suksess til saker hvor en gjerningsmann blir dømt, og som helst har tilstått ugjerningen. Denne oppfatningen har imidlertid vært på vikende front de

senere år (Brookman & Innes, 2013). Likevel er det flere av informantene som bekrefter at når en sak får mye oppmerksomhet fra offentligheten så øker oppklaringspresset.

EL 3 hevder at oppmerksomhet gjør at etterforskerne skjerper seg og blir ekstra påpasselig med kvaliteten men påpeker utfordringer;

«Det kan imidlertid resultere i økt oppklaringspress og bidra til at vi trekker forhastede slutninger. Vi starter saksoppbyggingen for tidlig og tar for lett på informasjonsinnhentingen for å underbygge alternative hypoteser. Når en sak får oppmerksomhet i media så haster det alltid litt»

En annen faktor flere av informantene er inne på er at økt oppmerksomhet rundt et saksfelt og sak påvirker organisasjonen. Når fokuset rettes mot en etterforskning som har gått galt, eller et saksfelt som får mye omtale i media, setter samfunnet og det politiske miljøet dagsorden for hva politiet skal prioritere - og satse på. Dette gjør at politiet skjerper seg og føler at de blir sett i kortene.

E2 uttalte følgende:

«Prioriteringer fra Riksadvokaten og måltall er i større grad førende enn media og økt oppmerksomhet. Økt oppmerksomhet påvirker nok mer organisasjonen enn den enkelte etterforsker og etterforskningen av enkeltsaker. Kvaliteten påvirkes derfor gjennom satsningen på det enkelte saksfeltet.»

Fokuset som har vært på å øke fornærmedes rettigheter på etterforskningsstadiet og lovendringene og straffeskjerpelsene jeg har omtalt tidligere vil nok etter all sannsynlighet, og med rette, påvirke etterforskningen av alle typer offersaker. Spørsmålet vil imidlertid være om disse rettighetene og fokuset går på bekostning av den andre partens rettigheter, og etablerer et nullsumspill?

EL 2 sa på denne måten;

«Økt oppmerksomhet rundt et saksfelt vil påvirke organisasjonen. Vi vil fremstå som politisk korrekt og prioritere ut fra det. Mediaoppmerksomhet resulterer i økt ressursuttak -men kan også resultere i økt tilståelsesfokus».

E4 fortalte at han deltok i en prosjektstyrt etterforskning hvor det ble jobbet mye for at politiets etterforskning skulle «se bra ut i media». I dette tilfellet fordi det genererte mer

penger til prosjektet. Det ble hektisk jobbing for å pågripe flest mulige på kortest mulig tid. Dette resulterte i at ved ett tilfelle ble feil person pågrepet.

E4 beskrev videre problemstillingen på denne måten;

«.....Denne saken fikk mye oppmerksomhet i media, og jeg tror at for etterforskningsledelsen tar det seg bedre ut å kunne si til pressen at en person fortsatt er siktet i saken og at etterforskningen pågår fortsatt, enn å si at det er ingen mistenkt/siktet i saken»

Denne uttalelsen var knyttet til en sak hvor det ikke forelå noen fysiske bevis mot den siktede og informantens holdning var at siktelsen burde vært frafalt.

Det informantene her har uttalt seg om viser at medias og samfunnets oppmerksomhet rundt en sak generer et forventningspress om å oppklare saken og få en gjerningsperson dømt. Flere informanter påpekte imidlertid også positive konsekvenser av at en sak eller saksfelt gis oppmerksomhet. Økt oppmerksomhet vil blant annet resultere i at etterforskerne skjerper seg, og ønsker å levere med høy kvalitet.

E3 sa det slik;

....Økt oppmerksomhet kan føre til økt press, og jeg tror det medfører bedre kvalitet. Jeg tror ikke på økt tilståelsesfokus. Jeg tror kvaliteten blir bedre ved økt press – man skjerper seg».

7.2.1 Tidspress som påvirkningsfaktor.

En annen påvirkningsfaktor mine informanter brakte på bane under temaet økt oppmerksomhet var at det ofte generer tidspress. Jeg velger derfor å presentere dette som eget underkapittel, selv om det ikke ble oppstilt som en selvstendig faktor under formuleringen av forskningsspørsmålet for oppgaven.

Kognitiv psykologi inneholder omfattende forskningslitteratur om hvordan tidspress påvirker menneskets informasjonshåndtering (Ask, 2013). Forskningen viser at tidspress fører til økt grad av selektering og filtrering av informasjon hos etterforskerne. Evnen til å generere alternativer hypoteser reduseres også, noe som kan føre til en ubevisst negativ påvirkning av etterforskernes vurderinger og beslutninger (Ask, 2013; Carson, 2007).

EL1 hadde følgende betraktning rundt konsekvensen av tidspress;

Ferske nyutdannede etterforskere er mye mer drillet på bekreftelsesfeller og mer bevisst på dette. De formes imidlertid fort inn i samme tankegang som erfarne etterforsker hvor tidspresset medfører lettvinte løsninger og snarveier. Dette er negativt».

E6 hadde følgende betraktning rundt tidspress som følge av økt oppmerksomhet;

«Økt fokus på en sak kan føre til økt press og tidspress. Hastverk er lastverk».

Resultater av forskning på britisk politi viser at press, både eksternt og internt, på rask oppklaring av sak fører til en holdning hvor «målet helliger midlet». De britiske etterforskerne var villige til å bevege seg langt på kanten av de straffeprosessuelle reglene for å få en oppklaring av saken. Resultatet ble flere uriktige domfellelser som følge av dårlig etterforskning grunnet press om rask oppklaring (Maguire, 2008).

I tillegg til *høy kvalitet, høy oppklaring og adekvat reaksjon* er *saksbehandlingstid* en av Riksadvokatens kvalitetsindikatorer for straffesaksbehandlingen. Unødvendig saksbehandlingstid er begrunnet både ut fra et menneskerettighetsperspektiv, men og ut fra et informasjonsinnhentingsperspektiv. Det er lettere å innhente korrekt informasjon når informasjonen er fersk (Riksadvokaten, 2018). En uheldig virkning av dette kvalitetskravet kan imidlertid være at også politiet preges av mål- og resultatstyring - og måles på det som kan måles av kvantitative størrelser, slik Stelfox (2008) fant i sin studie av britiske etterforskere. Oppklaringsprosent og saksbehandlingstid er kvantitative kvalitetsindikatorer som enklest lar seg måle. Det kan skje at kvalitetsindikatorene som er de mest målbare blir de mest prioriterte av politidistriktene ledere, og går på bekostning av indikatorene som er mindre målbare.

7.3 Uskyldspresumsjonen

Undersøkelsen viser at det er stor variasjon blant informantene hvor sterkt uskyldspresumsjonen står under etterforskningen. Flere informanter påpekte at intervjuene og det å være med på denne undersøkelsen gjorde at de måtte reflektere over faktorer som de ikke har så stor fokus på i det daglige – blant annet uskyldspresumsjonen og objektivitetsplikten. Det er stort fokus på å bevise skyld og lite fokus på å bevise uskyld er gjennomgangstonen blant informantene. Tidspress og knapphet på ressurser fremheves som en vesentlig faktor for at det er liten vilje til å etterforske ekstra for å se om det er mulig å bevise uskyld når skyld ikke kan bevises, og saken går mot henleggelse på bevisets stilling.

Ingen av etterforskerne i studien har opplevd at det har kommet ordre fra jurist på saken om ytterligere etterforskning for om mulig å bevise uskyld. Dette til tross for at enkelte av etterforskerne har ment at det forelå sterk mistanke om falsk anklage. Flere informanter har opplevd det motsatte – ordre om ytterligere etterforskning for å bevise skyld.

Et mindretall av informantene har opplevd at en sak har blitt snudd og det har blitt opprettet sak på falsk anklage. Disse informantene tilhører spesialavsnitt/-avdelinger. De mener selv at de har et større fokus på objektivitet og uskyldspresumsjonen enn generalistene og fremhever fenomenkunnskap som en viktig faktor for å identifisere mekanismene som gjør seg gjeldende i festrelaterte voldtekter. Et av kravene for å godkjennes på nivå 3 (spesialistetterforsker) i godkjenningsprogrammet PIP, som jeg har omtalt i teorikapitlet, er nettopp dokumentasjon av fenomenforståelse for sakstypen etterforskeren skal godkjennes for (Stelfox, 2007, 2008).

I sin doktorgrad fant Fashing (2016) at etterforskere i norsk politi ikke har den samme utviklingen av kompetanse og ferdigheter i å generere hypoteser og etterforskningskritt som engelske etterforskere. Mens erfarne engelske drapsetterforskere presterte bedre på å identifisere og oppstille hypoteser og etterforskningskritt enn nyutdannet engelske politibetjenter var tilfellet motsatt for norske etterforskere. De nyutdannede norske etterforskerne var i større grad oppmerksomme på sakens alternative løsninger enn de erfarne norske etterforskerne. Flere informanter i min studie påpeker også at nyutdannede etterforskere har et langt større fokus på feilkildene som kan oppstå under etterforskningen. De nyutdannede har og større fokus på bruk av metoder som kan motvirke feilkildene. De yngste informantene ser ut til å være mer bevisst på, og har tro på, at etterforskning skal skje etter kunnskapsbaserte metoder og ikke tilfeldigheter og magefølelse. Hva er det så som skjer på veien mot å bli en erfaren etterforsker og resultatet i Fashings undersøkelse? Fashing

påpeker at lang erfaring i seg selv ikke gir eksperter. Selv med lang erfaring og videreutdanning ser det ut til at norske etterforskere strever med å tenke abduktivt og ivareta uskyldspresumsjonen. Jeg ser samme tendensen i det begrensede utvalget av informanter i min studie. De mer erfarne etterforskerne ser ut til å ha selvinnsikt på at uskyldspresumsjonen og den abduktive tankegangen har lite fokus. De forklarer det gjerne som et resultat av erfaring som generer forutinntatthet og stereotypiske oppfatninger sammen med kravet om effektivitet og tidspres.

E6 uttalte følgende:

Vi er fortsatt veldig tilståelsesfokusert i etterforskningen. De nyutdannede har en bedre ballast til å begrense tilståelsesfokus, men de formes fort inn i kulturen.»

En av de yngste informantene E3 uttrykte følgende under intervjuet da vi pratet om uskyldspresumsjonen:

«På min arbeidsplass er det veldig stort fokus på uskyldspresumsjonen. Det har man lært på skolen og det var veldig stort fokus på det, et av de viktigste prinsippene i etterforskningen»

I etterkant av intervjuet tilføyde samme informant følgende:

«Jeg har lite erfaring og svarene er sånn jeg velger å tro at det er – ikke nødvendigvis at der er sånn. Jeg håper at det er sånn»

I en studie av effektivitet og kvalitet blant britiske etterforskere påpeker Peter Stelfox (2008) at kravet om økt effektivitet øker presset på etterforskningsledere. Presset forplanter seg nedover til etterforskerne. Dette resulterer i at måloppnåelse på det som er målbart gis større fokus enn «beste praksis» og ferdighetsutvikling blant etterforskerne. Konsekvensen blir kortsiktige løsninger hvor saksbehandlingstid gis større prioritet enn kvaliteten i etterforskningen. Dette fratrar etterforskerne muligheten til å bygge kompetanse og utvikle ferdighetene i tråd med opplæring og utdanning. Stelfox påpeker også viktigheten av å skille mellom kvalitetskravene i mengdesaker og kravet om høyere kvalitet i de alvorlige sakene påpekes. Manglende ferdigheter blant etterforskningslederen kan bidra til at presisjonsnivået som kreves i vanskeligere og mer krevende saker ikke identifiseres, og kommunikasjonen mellom etterforskningsleder og etterforskerne blir for dårlig.

Flere av informantene er inne på hvor ulikt uskyldspresumsjonen befester seg i ulike sakstyper.

EL2:

«Uskyldspresumsjonen står mye sterkere i alvorlige saker. Blant gjengangere står den veldig svakt. De har ikke sjans. Jeg tror de fleste tenker på uskyldspresumsjonen og at man skal etterforske også med tanke på uskyld, men det dokumenteres ikke godt nok. Det henger sammen med kvaliteten generelt på etterforskningen av denne sakstypen. Det er bedre og større fokus på å etterforske uskyld der det er voldtektsteam»

E3:

«Vi jobber med hypoteser, men er nok best på å jobbe ut hypotesene i større, alvorlige saker. Man setter opp hypotesene, men de jobbes nok ikke ut 100 % i alle saker. Det er nok mest fokus på å teste hypotesene som indikerer skyld – man søker bekreftelse for disse.»

E4:

«Vi avslutter etterforskningen når vi ikke klarer å bevise skyld. Vi er ikke så opptatt av å etterforske uskyld. I voldtektssakene jobber vi kanskje hardere for å bevise uskyld – spesielt i festvoldtektene.»

E1:

Ofte er man kanskje for bevisst på uskyldspresumsjonen og tror for mye på mistenkte. Uskyldspresumsjonen står nok sterkere hos politiet i voldtektssaker enn hos samfunnet. Fornærmede i voldtektssaker er ikke et «ideelt offer».

Så og si alle informantene fremhever viktigheten av å generere hypoteser og at uskyldshypotesen må være med. Men alle informantene fremhever også at hypotesene ikke jobbes ut. I alle fall ikke uskyldshypotesen. Etterforskningen retter seg raskt inn i retning av hypotesene som indikerer skyld.

Deltagerne i Fashings studie viste også en klar tendens til å favorisere hypoteser som innebar at en straffbar handling hadde funnet sted heller enn at hendelsen hadde sin forklaring i en ikke straffbar handling (Fashing, 2016).

I min studie formulerte E5 det på denne måten:

«Generelt sett er vi nok mer opptatt av å få bekreftet hypotesen som handler om gjerningsmannens skyld enn uskyld. Det er enklere å bevise at noe har skjedd, og at gjerningsmannen er skyldig, enn å klare å bevise at det ikke er noe straffbart forhold eller at gjerningsmannen er uskyldig.»

«Vi er opptatt av å generere hypotesene i starten, men de dør litt ut i løpet av etterforskningen. Vi tester de ikke ut. Vi skriver de fordi vi må – ikke fordi vi har sett at det er en metode og et hjelpemiddel. Dette har blitt dårligere etter at Indicia kom. Det var lettere når vi brukte BL. Da var vi mer aktiv i å knytte informasjon og hypoteser.»

EL 3 omtalte fokuset på skyldhypoteser på følgende måte:

«Vi burde vært bedre på å tenke uskyld. Vi er alt for fokusert på å «ta noen». Vi burde ha vært mer fokusert på hypotesene og jobbet mer aktivt med hypotesene og hatt en ordentlig e-plan».

E6 hadde følgende betraktning om dette:

«Vi etterforsker ikke noe ekstra for å etterforske uskyld. Vi er fornøyd når vi kan henlegge på bevisets stilling».

Flere av informantene fortalte at casene og spørsmålsstillingen rundt casene fikk dem til å reflektere over problemstillinger de ikke er vant til å reflektere over. I etterkant av intervjuene spurte jeg informantene om hva de syntes om intervjuet og casene, og hva som eventuelt kunne ha vært gjort annerledes. En av informantene E6, ordla seg på denne måten:

«Vi har kanskje ikke kommet dit at man er trent til å tenke på den måten som casene krever. Vi må bli flinkere til å systematisere etterforskningen mer»

En vesentlig forskjell som flere av informantene også påpekte, som kan direkte tilskrives organisering av distriktet, er juristenes plassering. Flere av informantene utfører etterforskningen fra kontorsteder som ikke har jurister under samme tak.

Dette oppleves som en vesentlig svekkelse av kvaliteten på etterforskningen. Informantene beskriver en hverdag hvor juristene er lite tilgjengelig og det er «lange linjer». Dette øker saksbehandlingstiden på sakene, i tillegg til at etterforskerne savner dialogen med juristene

som berører kvalitetsfaktorene som Riksadvokatene etterlyser i «Retningslinjer om bruk av Etterforskningsplan» (Riksadvokaten, 2015).

E1 beskriver dette slik:

«Jeg tror det vil være stort forbedringspotensial ved å planlegge etterforskningen bedre. Større fokus på straffebudene og tettere samarbeid med juristene.»

Etterforskernes som har sin arbeidsplass hvor de har jurister under samme tak påpeker at tett samarbeid og dialog med juristen, spesielt i initialfasen, er en suksessfaktor. Spesielt når det gjelder å identifisere riktig straffebud, bevistema og prioritet på etterforskningsskrittene. Etterforskningen blir mer rasjonell, effektiv og riktig mener informantene.

E4 hadde følgende erfaring:

«Jeg har erfart at man har henlagt saker som intet straffbart forhold. Da har det vært tett samarbeid med juristen, og det har vært et mål å jobbe frem til denne henleggelsesgrunnen. Jeg har ikke opplevd at saker kommer i retur fra påtale med ordre om ytterligere etterforskning for å bevise uskyld. Dette henger nok sammen med at samarbeidet med juristen har vært så tett på forhånd at det er avklart før den sendes inn»

7.3.1 Hva gjør etterforskerne for å ivareta uskyldspresumsjonen

Under den delen av intervjuet som omhandlet uskyldspresumsjonen ble informantene bedt om å si noe om hvordan de operasjonaliserer objektivitetsprinsippet og uskyldspresumsjonen inn i etterforskningen.

EL 1 sa følgende om dette:

«For å ivareta uskyldspresumsjonen må man være utholdende og nysgjerrig. Jeg mener at alle på mitt tjenestested har fokus på uskyld»

Som jeg har vært inne på tidligere har festrelaterte voldtektssaker en særegen karakter ved at de fysiske potensielle bevisene ofte kan ha begrenset bevisverdi. Den omstridte handlingen kan være lovlig og ønsket, og de fysiske bevisene bekrefter at handlingen har funnet sted, men ikke under hvilke omstendigheter den har funnet sted. Avhørene av partene og evt. vitner blir derfor sentrale bevis i sakene. Et vesentlig moment under etterforskning av festrelaterte

voldtekter blir derfor hvordan uskyldspresumsjonen materialiseres under avhør av anmeldte og den som anmelder.

I en studie om objektivitet i avhør av fornærmede (Jakobsen, et al., 2018), påpeker informantene at det kan være vanskelig å stille spørsmålene i avhør av fornærmede som skal bidra til å ivareta objektivitet. Dilemmaet mellom å være objektiv og empatisk beskrives av informantene som utfordrende. Etterforskerne i Jakobsen og medarbeidernes studie fremhever viktigheten av å være upartisk - som blant annet innebærer å lytte til begge parter versjon og belyse begge sider like godt. Informantene i min studie opplever samme utfordring.

EL 3 forklarer det på denne måten:

«Vi er nok redde for å stille de kritiske spørsmålene til fornærmede i voldtektssaker. Vi preges mer av oppfattelsen av fornærmedes sårbarhet fremfor mistenktes rett til å bli ansett som uskyldig til det motsatte er bevist».

I Statsadvokatens kvalitetsundersøkelse (Riksadvokaten, 2017b) er det påpekt at det er et forbedringspotensial under etterforskningen av voldtektssaker, nemlig at fornærmede ikke presenteres for øvrige opplysninger fra etterforskningen under avhør i tilstrekkelig grad.

E5 hadde følgende synspunkt på dette:

«Man må lytte til mistenkte på samme nivå som fornærmede, og sjekke opplysningene like godt. Jeg er usikker på om vi er gode nok til å bringe på bane tema som kan være til mistenktes fordel – men jeg håper det».

E2 kommenterte det slik:

«Det er viktig å tørre å stille de kritiske spørsmålene til fornærmede og spørre hva hun gjorde som gjorde at mistenkte burde forstå at hun ikke ville ha sex. Min opplevelse er at vi gjør dette. Det er viktig med metakommunikasjon med fornærmede, og gi fornærmede følelse av kontroll da hun er forberedt på at det kommer ubehagelige spørsmål».

Mistenktes rett til å gjendrive de grunner mistanken beror på jfr. straffeprosessloven § 92 og påtaleinstruksen § 8-2 er regler som står uskyldspresumsjonen nær. Retten til forsvarerbistand jfr. straffeprosesslovens § 94 er også viktig for å sikre mistenkte/siktedes rettssikkerhet.

E1 uttalte følgende om hvordan partenes rettigheter i avhør ivaretas:

«Jeg tror nok mistenktes rettigheter ivaretas dårligere enn fornærmede. Fornærmede får alltid bistandsadvokat, mens mistenkte tørr kanskje ikke be om forsvarer av frykt for at det da virker som han er skyldig. «Jaha, trenger advokat – det hadde han ikke bedt om hvis han var uskyldig».

Videre anførte E1:

«Mistenkte gis nok ikke mulighet til å kommentere alle bevis mot ham. Det krever tett samarbeid med juristene for å identifisere alt som vil være bevis i saken.»

EL 3 hadde følgende oppfatning av hvordan etterforskerne ivaretar mistenktes rett til å gjendrive bevisene mot ham:

«Jeg mener vi er bra på å gjøre mistenkte kjent med bevisene som ligger til grunn. Dette gjøres underveis i saken. Forsvarer bidrar til å ivareta siktedes rettigheter og gi siktede mulighet til å forklare seg om mulige straffefrihetsgrunner».

Informantene ble spurt om deres erfaring med å få saker i retur fra jurist med ordre om ytterligere etterforskning og da spesielt med tanke på om ytterligere etterforskning for å bevise uskyld. Samtlige informanter opplyste at de aldri hadde opplevd å få en sak om festrelatert voldtekt i retur med tanke på å etterforske for å bevise uskyld. En av informantene hadde opplevd at etterforskerne ønsket å opprette «snusak», da de mente det forelå sterke mistanker om falsk anklage. Juristen mente at det ikke ville føre frem og saken ble henlagt på bevisets stilling.

7.4 Stereotypier

Det mest fremtredende funnet i min studie er etterforskerens stereotypiske oppfatning av at festrelaterte voldtektsaker er en sakstype som oftest ender med henleggelse på bevisets stilling, og at dette resulterer i en passiv holdning til etterforskningen av saken allerede i initialfasen. Det oppleves som en ren formalitet å etterforske saken. Etterforskerne forventer at den henlegges. Etterforskerne opplever i stor grad at det er et potensiale i mange saker til ytterligere etterforskning og at det foreligger en mulighet til oppklaring av saken. Både de yngste og de eldste informantene delte oppfatningen av at de yngre etterforskerne har større fokus på objektivitet og uskyldspresumsjonen, og mener de etterforsker for å bevise uskyld.

Betydningen av hvordan man internt i organisasjonen omtaler en sak, eller et saksfelt, ble fremhevet som en påvirkningsfaktor blant informantene. Erfaring og kultur blant etterforskerne bidrar imidlertid til at de yngre etterhvert formes inn i en kultur hvor stereotypiske oppfatninger og holdninger reduserer fokuset på uskyldspresumsjon og utholdenheten til å etterforske -også med tanke på uskyld.

Samtlige informanter mente at sakstypen festrelaterte voldtekter er en sakstype hvor det eksisterer stor grad av stereotypiske oppfatninger, og spesielt i retning av at det er saker som vanskelig lar seg oppklare. I motsetning til faktoren «økt oppmerksomhet» forelå det ulike meninger om hvordan de stereotypiske oppfatningene gir seg utslag for partene i etterforskningen. Det var imidlertid 100 % enighet blant informantene om at festrelaterte voldtekter er vanskelige å etterforske. Sannsynligheten for at saken henlegges på bevisets stilling oppleves blant informantene som så stor at den preger etterforskningen.

E6 beskrev dette slik;

«Når det gjelder festrelaterte voldtekter så er vi nok ganske forutinntatte. Vi vet ofte svaret på sånne typer saker før vi har startet etterforskningen. Dette påvirker ressursuttaket og det er litt sånn; «åhh...skal vi etterforske denne». Man vil gjerne henlegge uten noe særlig etterforskning fordi man vet at man ikke når frem. Det gjør at man ofte blir sittende alene med slike saker.

«Det har betydning for etterforskningen hvordan det snakkes om sakstypen. Det kan slå ut begge veier, både til fordel for mistenkte og til ulempe. Man må ha fenomenkunnskap for å gå inn i etterforskningen med «de rette øynene»».

EL1 hadde følgende erfaring:

Det kommer mange sånne meldinger på krimvakta. Erfaring tilsier at disse sakene er vanskelige å komme i mål med. Man blir litt matt før man begynner. Det blir lange avhør. Ofte av dårlig kvalitet pga tidspress. De fleste har et negativt syn på festrelaterte voldtekter. De er vant til henleggelse, hvor de fleste henlegges pga bevisets stilling. Det er givende hvis man får en «snu-sak»»

Flere informanter anførte at i saker om festrelaterte voldtektssaker foreligger det en mulighet for at det ikke har skjedd et straffbart forhold og at det i verste fall foreligger en falsk anklage.

EL3 tok til orde for følgende:

Jeg tror at vi ofte tenker at det ikke har skjedd noen voldtekt, men at vi ikke klarer å bevise uskyld. Vi gjør nok ikke nok for å bevise uskyld, og etterforsker for lite med tanke på uskyld. Vi etterforsker til å kunne henlegge på bevisets stilling, og bruker ikke ressurser til å etterforske evt. uskyld».

E4 hadde følgende erfaring:

«Jeg har erfaring med at fornærmede ikke alltid snakker sant. Dette gir utslag i at jeg tenker at vi må være veldig grundige for mistenkte sin del».

E1 hadde motsatt opplevelse av stereotypiske oppfatninger om festrelaterte voldtekter:

«Åpenbart at det eksisterer stereotypier. Det er veldig lett å tenke at det ikke er voldtekt. Det er lett å tro på mistenkte og vi følger ikke opp med spørsmål til mistenkte. Man bedømmer troverdighet i stedet for å vurdere objektive fakta».

En av informantene, E2, hadde imidlertid en litt annen tilnærmingen til utfordringen med festrelaterte voldtekter og uttalte:

«Voldtektssaker er vanskelig å bevise. Ofte ord mot ord. Det er ikke nødvendigvis negativt at en sak er vanskelig. Det øker bevisstheten rundt etterforskningen og at det kreves en god jobb, og bevissthet rundt etterforskningsskrittene».

Bedømmelse av troverdighet i stedet for vurdering av objektive fakta kan etablere feilkilder i etterforskningen (Melinder 2015). Risikoen vil øke i saker hvor det foreligger minimalt med fysiske bevis som kan sannsynliggjøre et hendelsesforløp – slik tilfellet er for festrelaterte voldtekter. En mye omtalt justisfeil er nettopp der aktørene i straffesakskjedens leter etter en sammenhengende fortelling uten å søke støtte for alternative forklaringer (Ask, 2013; Carson, 2007; Monckton-Smith, 2013; Newburn, 2011). Risikoen med denne metoden er at bevisbedømmelsen skyver de potensielle bevisene i bakgrunnen og aktørene i straffesakspleien velger den «beste» sammenhengende fortellingen fremfor den «sanne» fortellingen (Koflaath, 2015). I festrelaterte voldtektssaker kan det være en viktig faktor hvem av partene som klarer å etablere fortellingen som inneholder størst detaljrikdom og sammenheng og som gjennom det fremstår som den «beste» fortellingen.

De fleste straffesaker hvor en person melder til politiet at han/hun er krenket av en annen person starter med en forklaring eller formelt avhør av den som anmelder. Anmelders forklaring vil danne grunnlaget for vurderingen av hvilken straffbar handling som er begått og hvordan saken kodes. Følgelig vil politiet i de fleste straffesaker få høre forklaringen til den som anmelder først. Gjennom forskning og erfaring har politiet kjennskap til feilkilden som tilsier at den første meningen etterforskeren gjør seg opp er vanskelig å snu. Beslutningpsykologisk forskning viser med tyngde at den initiale oppfatningen kan være svært resistent mot informasjon som sannsynliggjør et annet hendelsesforløp (Fashing, 2015).

Flere av informantene berører dette og E5 uttalte følgende under intervjuet:

«Man har helt sikkert fordommer. Det blir ofte påstand mot påstand. Det er lett å tro på den første som forklarer seg».

E3 beskrev det på denne måten:

«Det er fort gjort å tenke at det er ord mot ord i saker hvor det ikke er vitner. Lett å tro mest på den man selv avhører. Typisk for sakstypen er at den ene sier det var frivillig mens den andre sier det ikke var det».

Videre uttaler samme informant:

«I mindre saker etterforskes det kanskje dårligere med tanke på uskyld. For eksempel case 2 (case med kroppsskade -min kommentar) er et saksfelt hvor man ved mindre skader ikke er så bevist på provokasjon/retorsjon. Man godtar fornærmedes forklaring, uten tanke på at kanskje kan det være «mistenkte» som anmelder».

E4 er inne på samme mulige feilkilden når han snakker om at etterforskerne kan ha en bestemt oppfatning av hvem av partene som fremstår som mest troverdig. Informantene uttalte følgende:

«Dette gjelder også for vitnene. Informasjon som støtter en mindre troverdig vil bli mer kritisk vurdert».

Et spørsmål som ofte dukker opp i voldtektssaker er hvorfor fornærmede ikke anmeldte voldtekten umiddelbart. Forskning viser at det gjerne går noe tid før anmeldelse kommer til politiet. Jeg opplever selv at kollegaer bruker dette som en troverdighetsindikator og stiller

spørsmål ved fornærmedes troverdighet når anmeldelsen ikke kommer umiddelbart etter overgrepet.

E3 var inne på dette og uttalte følgende:

«Det er litt avgjørende for hvordan man oppfatter saken er når fornærmede tenker at hun er voldtatt. Er det når hun begynner å angre?»

Undersøkelsen som Riksadvokatens utredningsgruppe gjorde på voldtektssaker som endte med frifinnelse (Riksadvokaten, 2007) viste at i 22 % av sakene som endte med frifinnelse var anmeldelsen inngitt senere enn 10 døgn etter overgrepet. Tilsvarende for sakene som endte med domfellelse var 11 %. Dette viser at sjansen for at gjerningsmannen blir frifunnet øker når anmeldelsen kommer sent.

De stereotypiske oppfatningene av både sakstypen og partene i saken vil sannsynligvis være faktorer som også påvirker hvordan etterforskerne evner å ivareta objektiviteten i avhør. I saker hvor bevisene gjerne ligger i avhørene blir identifiseringen av bevistemaene viktige. Like viktig er det hvordan etterforskerne sikrer bevisene i avhør og hvordan objektivitetsprinsippet i avhørene ivaretas.

Flere av informantene er inne på det vanskelige ved å stille de konfronterende spørsmålene i avhørene med fornærmede. Dette påpekes også i Statsadvokatenes kvalitetsundersøkelse på voldtektssaker og vold i nære relasjoner. Et av forbedringstiltakene som der fremheves er at det i avhør gjennomgående stilles for få spørsmål om forhold som man ved hjelp an annen etterforskning kan kontrollere om er riktig. Særlig gjelder dette fornærmede, og kan være avgjørende for om saken oppklares (Riksadvokaten, 2017b).

Hvordan objektivitetskravet operasjonaliseres i avhør av fornærmede er et utforsket område (Jakobsen, et al., 2018). Deltagerne i Jakobsen og medarbeidernes studie rapporterer at de opplever kommunikative dilemmaer. Avhørerne søker å balansere objektivitetskravet ved å være upartiske, unngå å påvirke, stille åpne spørsmål og ikke vise følelser, men samtidig ikke virke uberørte og distanserte. Når etterforskeren fremstår som uberørt og distansert kan dette påvirke kommunikasjonen med fornærmede i avhøret. Det er en mulighet for at fornærmede kan oppleve at etterforskeren ikke tror på fornærmede når etterforskeren fremstår som uberørt av det hun/han forteller (Jakobsen, et al., 2018).

Mange av mine informanter jobber i samme kommune som de selv bor i og følgelig kjenner mange som blir involvert i straffesaker. Utfordringen med å ivareta objektiviteten i avhør oppleves som enda vanskeligere å etterleve når man kjenner en eller begge partene.

E4 hadde følgende betraktning om dette:

«Dersom man har kjennskap til noen av partene i en sak er det større risiko for å være forutinntatt. På et lite sted har man ofte kjennskap til partene og de har vært involvert i saker tidligere. Da har man kanskje en oppfatning av hvem som er troverdig og hvem som ikke er det. Dette er en felle som det er viktig å være klar over. Jeg er nok mer åpen når jeg ikke kjenner partene. Dette påvirker etterforskningen på den måten at man blir mer kritisk til den informasjonen man får. Man stiller spørsmålene på en litt mer kritisk måte».

Det informanten er inne på her er helt i tråd med det flere forskere har funnet under studier av politiets etterforskning, og som er omtalt i teorikapitlet. Etterforskerne ignorerer informasjon som ikke understøtter den forklaring på det hendelsesforløpet de anser som mest sannsynlig og som utfordrer denne hypotesen.

7.5 Konklusjon

Jeg har diskutert undersøkelsens objektivitet i metodekapitlet og spesielt rettet mot at jeg forhåndsdefinerte tre temaer som jeg ønsket at informantene skulle uttale seg om for å besvare forskningsspørsmålet. Ved å velge en mer åpen tilnærming til intervjuene ville sannsynligvis andre faktorer også blitt bragt på bane av informantene. Valget om å benytte forhåndsdefinerte faktorer resulterte i nyttig kunnskap om hvordan disse tre faktorene kan påvirke etterforskningen, og at de kan ha betydning for objektivitetskravet og uskyldspresumsjonen. De tre valgte faktorene er i tidligere studier, forskning og i teorien identifisert som feilkilder under etterforskning av alvorlige straffesaker. Resultatet av min undersøkelse viser at faktorene henger sammen og påvirkes av hverandre. Økt oppmerksomhet og samfunnsdebattanter kan bidra til stereotypier som påvirker objektivitet og uskyldspresumsjonen.

Mitt prosjekt viser en kompleksitet i saker med festrelaterte voldtekter som gjør de utfordrende å etterforske og oppklare. Etterforskerne opplever en dissonans mellom det samfunnet oppfatter og forventer av politiet om festrelaterte voldtekter og det politiet selv

oppfatter. Informantene opplever at samfunnet "alltid" tror på anmelder, mens etterforskeres oppfatning er at de tror like mye på den anmeldtes forklaring. Til tross for det etterforskes ikke sakene tilstrekkelig for å bevise uskyld. Saker med festrelatert voldtekt har ikke særlig høy status hos etterforskerne. Sakene blir sett på som "samlebåndssaker" hvor det gjøres et minimum av etterforskningskritt for å kunne henlegge på bevisets stilling. Informant E6 uttrykte dette åpent og ærlig:

"Vi etterforsker ikke noe ekstra for å etterforske uskyld. Vi er fornøyd når vi kan henlegge på bevisets stilling".

Dette sitatet kan tas til inntekt for en rask konklusjon på forskningsspørsmålet hvor konklusjonen kan være at objektivitetskravet og uskyldspresumsjonen ikke ivaretas i tilstrekkelig grad under etterforskning av festrelaterte voldtekter. Siden rettssikkerhetsprinsippet som uskyldspresumsjonen representerer kun oppheves av en fellende dom innebærer en henleggelse på bevisets stilling pr. definisjon at presumsjonen om uskyld er oppfylt. Det sentrale spørsmålet i etterkant av denne påstanden er hvorvidt samfunnet - med sakens parter som de mest sentrale, familie, omgangskrets, politi m.fl. oppfatter den anmeldte som uskyldig med en slik avgjørelseskode. Lomells diskusjon om offerretorikk og utvidelse av begrepene "gjerningsmann" og "offer" er interessant å diskutere i tilknytning til dette spørsmålet. Med status som mistenkt i en henlagt sak vil vedkommende fortsatt være en potensiell gjerningsmann slik Lomell mener at begrepsbruken preges av offerretorikken.

Studien viser at etterforskere ved spesialavsnitt har større fokus på uskyldspresumsjonen enn generalistetterforskere. I mitt distrikt etterforskes en stor andel av festrelaterte voldtektssaker av generalistetterforskere. I mange tilfeller etterforskes festrelaterte voldtekter initialt av ordenspatroljen og kriminalvakta. Kunnskap og erfaring om at det foreligger en vanskelig bevissituasjon i festrelaterte voldtektssaker bidrar til at avhørene av den som anmelder og den anmeldte blir spesielt viktige bevis i saken. Praksis med at første avhør av den som anmelder og den anmeldte i festrelaterte voldtektssaker i stor utstrekning gjøres av ordenspatroljen gir grunn til å stille spørsmål om det er samsvar mellom den høye straffetrusselen for festrelaterte voldtekter og politiets praksis av etterforskningen.

Svaret på forskningsspørsmålet i oppgaven vil være at det foreligger en oppfatning blant etterforskerne i studien at i saker med festrelaterte voldtekter foreligger det et potensiale til tilfredsstillende objektivitetskravet og uskyldspresumsjonen ytterligere. De tre temaene som jeg

forhåndsdefinert under intervjuene blir av informantene vurdert til å være påvirkningsfaktorer for objektivitetskravet og uskyldspresumsjonen.

En retts sosiologisk epilog

I innledningen har jeg avslørt at jeg underveis i prosjektet erfarte at forskningsspørsmålet i vesentlig grad berører retts sosiologiens anliggende. I epilogen vil jeg drøfte noen relevante sammenhenger mellom rett, samfunn og statens maktapparat - politiet.

Den retts sosiologiske debatten jeg har vist til i prosjektet kan ha vært en drivkraft som har resultert i at festrelaterte voldtekter sannsynligvis er en forbrytelse som nok bare kan sammenlignes med narkotikasaker når det gjelder utvikling av straffenivå her til lands. Normalstraffen for sammenlignbare overgrep har steget fra 45-120 dagers fengsel for 10 år siden til 4 år i dag (Hansen, 2013). Rettstilstanden for festrelaterte voldtekter er pr. i dag slik at Riksadvokaten stiller spørsmål om straffeutmålingen i de typiske sovevoldtektene har gått for langt.

Det offentliges oppmerksomhet og hvordan festrelaterte voldtekter omtales er den påvirkningsfaktoren hvor informantene i størst grad mener at etterforskningen påvirkes til ugunst for den anmeldte i saken. Med de potensielle feilkildene som er beskrevet i prosjektet er det all grunn til å rette et bekymret blick mot uskyldspresumsjonens stilling for en lovbruddstype som samfunnet i så stor grad har økt straffverdigheten for. Parallelt med straffeskjerpelse for festrelaterte voldtekter har i tillegg fokuset på å styrke ofrenes rettigheter økt. Det er bra, men det må ikke, som min oppgave indiker, gå ut over retts sikkerheten til den som anmeldes.

På den ene siden studerer retts-sosiologien hvordan retten påvirker samfunnet. For denne studien er den retts sosiologiske relevansen blant annet å studere om lovendring og straffeskjerpelse for festrelaterte voldtekter, sammen med styrking av ofrenes rettigheter, har gitt ønsket effekt for samfunnsemnet. Den primære hensikten med straff er den preventive virkningen den antas å ha. Ved å legge til grunn offentlig statistikk og relevante undersøkelser om voldtekt kan det, slik Riksadvokaten også påpeker, tyde på at retten ikke har klart å oppnå tilsiktet effekt. Det vil imidlertid være knyttet kjente feilkilder til statistikken som viser at festrelaterte voldtekter er den voldtektkategorien som øker mest til tross for straffeskjerpelsen. Økt anmeldelsestilbøyelighet kan være én årsak. Det vil også være relevant å reise spørsmål om retten har uforutsette virkninger på samfunnet. Kan oppmerksomheten rundt festrelaterte voldtekter og straffeskjerpelsen bidra til at fokuset flyttes fra det som er det reelle problemet og at rettens endringer bidrar til en forflytning av fokus? Resultatene i studien i regi av Redd Barna viser at ungdom har en utvidet oppfatning av voldtektbegrepet i forhold til det normen

i loven oppstiller. Min rettssosiologiske refleksjon rundt dette er blant annet en bekymring om det økte fokuset på straffverdigheten, og at retten definerer festrelaterte voldtekter like staffverdig som overfallsvoldtekter, fører til en kriminalisering av ungdommers seksuelle utprøving. Dette kan resultere i at anmeldelse av festrelaterte voldtekter øker. Det er et poeng i å se fenomenet gjennom lovens og ikke moralens øyne. Ungdommene selv uttrykker stor usikkerhet i forhold til hva som er lovlig seksuelle tilnærmelser og hva som er ulovlig.

På den andre siden vil rettssosiologien ta for seg hvordan samfunnet påvirker retten. Her vil bla. det moralske klimaet i samfunnet være av betydning for hvordan retten påvirkes. I lovforarbeidene er lovgivers argumentasjon for lovendringer beskrevet. Jeg har i kapittel 3.3 belyst forarbeidene til lovendringene og straffeskjerpelsen for festrelaterte voldtekter. Retorikken i lovforarbeidene tilkjenner en oppfatning av at ofrene best hjelpes ved strengere straffer slik Lomell (2006) også påpeker i sin artikkel. Kan en utilsiktet virkning av det økte straffnivået bli at flere festrelaterte voldtektssaker ikke oppklares? Dersom rettspraksis er slik Aall (2015) anfører - at det foreligger strengere beviskrav i saker med høyere straffetrussel – så vil en utilsiktet virkning av straffeskjerpelsen i festrelaterte voldtekter være flere henleggelse som følge av forhøyet beviskrav. Informantene i min studie rapporterer nettopp om stereotypiske oppfatninger av festrelaterte voldtekter som en sakstype som svært ofte henlegges fordi det er vanskelig å bevise skyld.

Objektivitet i avhør og kommunikative dilemmaer under avhør av fornærmede er belyst i oppgaven. Dilemmaet retter seg mot balansen mellom å være objektiv på den ene siden og empatisk på den andre. For forskningsspørsmålet i denne oppgaven, sett fra rettssosiologiens ståsted, kan offerretorikken som er diskutert i oppgaven bidra til samfunnets påvirkning av retten. Kan fokuset på fornærmedes opplevelser i sakene hvor tiltalte frifinnes og fokus på fornærmedes rettigheter bidra til at etterforskerne blir mer tilbakeholdne med å stille de nødvendige og lovpålagte spørsmålene som bidrar til objektivitet i etterforskningen jfr. strpl. § 226, 3. ledd? Vil kampanjer som #metoo og samfunnsdebatten for øvrig, med sitt mangfold av røster som taler ofrenes sak, påvirke retten i utviklingen av rettsregler?

Antall ord i oppgaven uten innholdsfortegnelse, forord, sammendrag, abstract, litteraturliste, fotnoter og vedlegg: 22530.

Litteraturliste

Bøker

- Aall, J. (2015). Uskyldspresumsjonen og beviskravet i straffesaker IM.-A. Hedlund, S. E. Jebens, R. Aarli & . (Red.), *Bevis i straffesaker : utvalgte emner* (s. 459-480). Oslo: Gyldendal juridisk.
- Ask, K. (2013). Bias: Fejl og faldgruber i efterforskning. I C. R. K. V. Hald (Red.), *Om at opdage : metodiske refleksjoner over politiets undersøgelsespraksis*. Fredriksberg Samfundslitteratur.
- Bjerknes, O. T. & Fashing, I. (2018). *Etterforskning : prinsipper, metoder og praksis*. Bergen: Fagbokforl.
- Brookman, F. & Innes, M. (2013). *The problem of success: What is a 'good' homicide investigation?* *Policing and Society*, 23(3), 292-310. doi: 10.1080/10439463.2013.771538
- Bukve, O. (2016). *Forstå, forklare, forandre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Carson, D. (2007). Models of investigation. I T. Newburn, T. Williamson & A. Wright (Red.), *Handbook of criminal investigation*. Cullompton: Willan publishing.
- Christie, N. (1982). *Hvor tett et samfunn?* (2. rev. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Diedrichsen, A. (2013). Vidensideal: Erkendelsesteori, politik og profesjonalisering. I C. R. Hald, K.V (Red.), *Om at opdage: Metodiske refleksjoner over politiets undersøgelsespraksis* (s. 55-92). Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Fashing, I. (2013). Tænkestile: Effektivitet, dyder, krydspres i efterforskninger. I C. R. Hald, K.V (Red.), *Om at opdage: Metodiske refleksjoner over politiets undersøgelsespraksis*. Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Fashing, I. A. (2016). *The making of an Expert Detective. Thinking and Deciding in Criminal Investigations*. Gøteborg: Gøteborgs universitetet, Psykologiska inst.
- Grønmo, S. (2004). *Samfunnsvitenskapelige metoder* (2011 Utg.). Bergen: Fagbokforl.
- Innes, M. (2003). *Investigating Murder, Detective Work and the police Response to Criminal Homicide*. New York: Oxford University Press Inc.
- Kahneman, D. (2012). *Tenke, fort og langssomt*. Oslo: Pax forlag A/S.
- Koflaath, E. (2015). En metode for bevisbedømmelse i straffesaker. I R. Aarli, Hedlund, A. & Jebens S.E (Red.), *Bevis i straffesaker* (s. 507-534). Oslo: Gyldendal juridisk.
- Kjelby, G. J (2015) Bevisrettens grunnprinsipper og hovedregler i straffesaker. I R. Aarli, Hedlund, A.& Jebens S.E (Red.), *Bevis i straffesaker* (s. 79-152). Oslo: Gyldendal juridisk.
- Lai, L. (1999). *Dømmekraft*. Oslo: Tano Aschehoug.

- Maguire, M. (2008). Criminal Investigation and crime control. I T. Newburn (Red.), *Handbook of policing* (s. 430-464). Collumpton: Willian publishing.
- Melinder, A. (2015). Vitnebevisets psykologiske fallgruver. I R. Aarli, Hedlund, M-A. & Jebens, S.E. (Red.), *Bevis i straffesaker*. Oslo: Gyldendal juridisk.
- Monckton-Smith, J., Adams, T., Hart, A., & Webb, J. (2013). *Introducing forensic and criminal investigation*. Thousand Oakes, CA: Sage Publications.
- Morris, B. (2007). History og criminal investigation. I T. Newburn, Williams, T. & Wright, A. (Red.), *Handbook of criminal investigation* (s. 15-40). Collumpton: Willan publishing.
- Newburn, T., Williams, T. & Wright, A. (2011). The future of investigation. I T. Newburn, Williams, T. & Wright, A. (Red.), *Handbook of criminal investigation* (s. 652-656). Collumpton: Willan publishing.
- Rachlew, A. (2010). Å forske på sine egne: metodiske og etiske utfordringer knyttet til forskning på egen profesjon. I T. Myklebust & G. Thomassen (red). *Arbeidsmetoder og metodearbeid i politiet: forskningskonferansen 2010*. Oslo: Politihøgskolen.
- Rachlew, A. & Fashing, I. (2015). Politiavhøret. In R. Aarli, Hedlund, A. & Jebens S.E (Ed.), *Bevis i straffesaker: Utvalgte emner* (pp. 225-254). Oslo: Gyldendal juridiske.
- Rønn, K. V. (2013). Mistanke: Hypoteser og forklaringer i opdagelsesarbeidet. I C. R. Hald, K.V (Red.), *Om at opdage: Metodiske refleksjoner over politiets undersøkelsespraksis* (s. 255-300). Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Stelfox, P. (2007). Professionalizing criminal investigation. I T. Newburn, Williams, T. & Wright, A. (Red.), *Handbook of criminal investigation* (s. 628-650). Collumpton: Willan publishing.
- Strandbakken, A. (2002). *Uskyldspresumsjonen "in dubio pro reo"*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Thagaard, T. (2010). *Systematikk og innlevelse : en innføring i kvalitativ metode* (3. utg. Utg.). Bergen: Fagbokforl.
- Tjora, A. H. (2012). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis* (2. utg. Utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.

Lover og offentlige dokumenter

Endringslov til straffeloven 1902 mv (2010) C.F.R. (2010).

Endringslov til straffeloven (2000). Lov om endringer i straffeloven m.v (seksuallovbrudd).

KRIPOS. (2016). *Voldtektssituasjonen i Norge 2015*.

KRIPOS. (2018). *Voldtektssituasjonen i Norge 2017*.

NOU 1997:23. *Seksuallovbrudd Straffelovskommisjonens delutredning VI*. Lastet ned fra <https://lovdata.no/pro/#document/NOU/forarbeid/nou-1997-23>.

Ot.prp. nr.22 (2008-2009) *Om lov om endringer i straffeloven 20. mai 2005 nr. 28(siste delproposisjon - slutføring av spesiell del og tilpasning av annen lovgivning*. (2008).

Ot.prp.nr 28 (1999-2000) *Om lov om endringer i straffeloven mv. (seksuallovbrudd)*.Oslo: Justis – politidepartementet. Lastet ned fra <https://lovdata.no/pro/#document/PROP/forarbeid/otprp-28-199900?searchResultContext=5321&rowNumber=1&totalHits=191>.

Prop.97 L (2009-2010) *Endringer i straffeloven 1902 mv. (skjerping av straffen for drap, annen grov vold og seksuallovbrudd)*. Oslo: Justis- og politidepartementet. Lastet ned fra <https://lovdata.no/pro/#document/LTI/lov/2010-06-25-46>.

Politidirektoratet. (2017). *Retningslinjer for bruk av etterforskningsplan*. Oslo: Politidirektoratet.

Riksadvokaten. (2007). *En undersøkelse av kvaliteten på påtalevedtak i voldtektssaker som har endt med frifinnelse m.v. (1/2007)*. Oslo: Riksadvokaten.

Riksadvokaten. (2013). *Mål- og prioriteringsskrivet*. Oslo.

Riksadvokaten. (2015a). *Norsk politi og påtalemyndighetens behandling av straffesakene mot Sture Bergwall – Hva kan vi lære? (3/2015)*. Oslo: Riksadvokaten.

Riksadvokaten. (2015 b). *Direktiv om bruk av etterforskningsplan - utvidelse. (RA-575-2)*. Oslo.

Riksadvokaten. (2017a). *Mål og prioriteringsskrivet. (RA-2017-1)*. Oslo.

Riksadvokaten. (2017b). *Statsadvokatenes kvalitetsundersøkelse 2016 - voldtekt og mishandling av nærstående*. Oslo.

Riksadvokaten. (2018). *Kvalitetskrav til straffesaksbehandlingen i politiet og ved statsadvokatembetene m.v. (3/2018)*. Oslo: Riksadvokaten.

Straffeloven. (2015). *Lov om straff 2005*. Oslo: Fagbokforlaget.

Artikler og rapporter

Andenæs, K & Mathiesen, T (2003). Introduksjon til retts sosiologien. *Stensilserien nr. 94*. Oslo: Institutt for kriminologi og retts sosiologi.

Berggrav, S. (2015). "Den som er med på leken..." *Ungdoms oppfatninger om voldtekt, kjønnsroller og samtykke*. Oslo: O7-media.

Hansen, R. B. (2013). Fra utuktig omgang til sovevoldtekt - straffeutmåling på ville veier. *Lov og rett, LOR-2013-688, 688-701*.

Hernes, H. (2004). Statsfeminisme - et personlig tilbakeblikk. *Nytt Norsk Tidsskrift*(03-04), 288-293.

Hove, K. (2012). *Politiutdanning i Norge : fra konstabelkurs til bachelorutdanning*

Jakobsen, K. K., Stridbeck, U. & Langballe, Å. (2018). Objektivitet i avhør. *Tidsskrift for strafferett*(02), 74-101. doi: 10.18261/issn.0809-9537-2018-02-02

Lomell, H. M. (2006). Menneskerettigheter er vel og bra, men for hvem? Offeret eller gjerningsmannen?». *Nordic Journal of Human Rights*(01), 59-73.

Rachlew, A. (1999). *An evaluation of Norwegian police officers perception of investigative interviewing : implications for training : dissertation submitted september 1999*. A. Rachlew, Liverpool.

Rachlew, A. (2009). *Justisfeil ved politiets etterforskning - noen eksempler og forskningsbasert mottiltak*. Ph.d, Universitetet i Oslo, Oslo.

Stelfox, P. (2008). *Investigative practice and performance management: making the marriage work*. *Policing, 2*(3), 303-310. doi: 10.1093/police/pan045

Sør-Trøndelag politidistrikt, a. (2013). *Fra ord til handling - en evaluering av 50 påtaleavgjorte voldtektssaker i STPD*. Trondheim: Sør-Trøndelag politidistrikt.

Thoresen, S. & Hjemdal, O. K. (2014). *Vold og voldtekt i Norge : en nasjonal forekomststudie av vold i et livsløpsperspektiv* (Vol. 1/2014). Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

Westmarland, L. (2013). 'Snitches get stitches': US homicide detectives' ethics and morals in action. *Policing and Society, 23*(3), 311-327. doi: 10.1080/10439463.2013.784313

Nettartikler

- Bangum, J. (2015, 12.05.15). Jenter må si i fra, *Aftenposten*. Lastet ned fra <https://www.aftenposten.no/meninger/sid/i/pdXG/Jenter-ma-si-ifra>
- Fries, U. & Myhre, E. (2016, 14.03.16). Til dere menn som våkner opp en helgemorgen i en ukjent seng med en fremmed - er du offer eller gjerningsmann?, *Aftenposten*. Lastet ned fra <https://www.aftenposten.no/meninger/i/OEKGM/Til-dere-menn-som-vakner-opp-en-helgemorgen-i-en-ukjent-seng-med-en-fremmed--Fries-og-Myhre>
- Jusleksikon.no. (2015, 14.11.15) Lastet ned 22.12.18, 2018, fra <https://jusleksikon.no/wiki/Presumsjon>
- Kolsrud, K. (2017). På noen områder er etter mitt syn spørsmål om man har gått noe for langt Lastet ned 20.11.18, fra <https://rett24.no/articles/busch-pa-noen-omrader-er-det-etter-mitt-syn-sporsmal-om-man-har-gatt-noe-for-langt>
- Rachlew, A. (2011). Misforstått frykt, VG.
- Østli, K., Aarnes, H. & Olsen, T. (2015). 1 prosent av voldtektene ender med fellende dom, *Aftenposten*. Lastet ned fra <https://www.aftenposten.no/norge/i/oE2a/1-prosent-av-voldtektene-ender-med-fellende-dom>

Hilde Mari Musum

Leksdalsvegen 560

7656 Verdal

hildemarimusumlyng@outlook.com

24.03.18

Politimesteren i Trøndelag

Postboks 2475

7005 TRONDHEIM

post.trondelag@politiet.no

SØKNAD OM TILLATELSE TIL FORETA INTERVJU AV POLITIANSATTE IFB MED MASTERPROSJEKT

Jeg er ansatt som politibetjent ved Levanger lensmannskontor. For tiden er jeg student ved masterstudiet «Erfaringsbasert master i etterforskning» ved Politihøgskolen.

Jeg er nå i gang med selve masteroppgaven. Den skal leveres desember 2018.

Problemstilling for min masteroppgave er «Hvordan foregår beslutningsprosess under etterforskning av straffesaker». Formålet med undersøkelsen er å identifisere utfordringer knyttet til objektivitetsplikten, blant annet ved å undersøke hvor bevisst politiet er egen beslutningsprosess under etterforskningen, og i hvilken grad hypotesetenking preger deres tenkning.

Jeg vil benytte en kvalitativ metode med intervju av etterforskere og etterforskningsledere. Jeg vil i løpet av intervjuet legge frem to fiktive straffesaker som informantene vil bli bedt om å vurdere og svare på noen problemstillinger.

Utvelgelse av informanter

Jeg ønsker å intervju etterforskere/etterforskningsledere i Trøndelag politidistrikt, og ser for meg i første omgang et antall på 10 informanter. Jeg antar at hvert enkelt intervju vil ha en varighet på mellom 1 til 1 ½ time.

I hht. til forskningsetiske retningslinjer skal hver enkelt informant gi sitt informerte samtykke til deltagelse i prosjektet. Vedlagt oversendes et informasjonsskriv om undersøkelsen. Dette presenteres for aktuelle informanter før de tar stilling til om de ønsker å delta i undersøkelsen.

For at samtykket skal gis under riktige vilkår er det et moment at forskeren selv ikke forespør informanter og innhenter samtykket. Dersom Politimesteren tillater at jeg gjennomfører prosjektet kan den praktiske gjennomføringen av rekruttering av informanter avtales mellom meg og den personen som skal rekruttere informanter. Jeg anmoder derfor om at Politimesteren peker ut en person som kan sende forespørsel til aktuelle informanter og innhente samtykke.

Det er ønskelig at alle GDE'ene er representert med informanter.

Tidsramme

Dersom prosjektet godkjennes er det ønskelig at rekruttering av informanter er ferdig i løpet av uke 16. Gjennomføring av intervju vil da kunne gjøres i uke 17 og 18.

Anonymisering av data

Presentasjon av data som fremkommer under undersøkelsen vil presenteres fullstendig anonymt i min masteroppgave. Det vil ikke være mulig å koble informasjon som fremkommer under undersøkelsen til enkeltpersoner.

Undersøkelsen i prosjektet er en svært praktisk problemstilling med høy økologisk validitet som forhåpentligvis vil gi ny kunnskap om etterforskningsfaget. Undersøkelsen vil være verdifull for kompetanseutviklingen i politiet generelt, og Trøndelag politidistrikt spesielt. Jeg håper derfor på velvillig behandling av min søknad slik at prosjektet kan gjennomføres.

Kontakt meg gjerne på tlf. 930 04 902 dersom det er ønskelig med ytterligere informasjon om prosjektet.

Mvh

Hilde Mari Musum

POLITIET

Hilde Mari Musum
Leksdalsvegen 560
7656 VERDAL

TRØNDELAG POLITIDISTRIKT

Deres referanse:

Vår referanse:
201802968-2 002

Sted, Dato
Gryta 4, 04.04.2018

ERFARINGSBASERT MASTER I ETTERFORSKNING - FORESPØRSEL OM INTERVJU MED POLITIANSATTE

Viser til deres søknad. Politimesteren gir herved tillatelse til å benytte ansatte i Trøndelag politidistrikt som respondenter til forskningsformål som beskrevet.

Kontaktperson ved HR for rekruttering av respondenter vil være Audun Valstad.

Vi ser frem til å trekke erfaringer av dine undersøkelser.

Med hilsen

Rolf Ove Viken
Leder HR og HMS

Dokumentet er elektronisk godkjent uten signatur.

TRØNDELAG POLITIDISTRIKT

Post: Postboks 2475 Torgarden, 7005 Trondheim
E-post: post.trondelag@politiet.no

Tlf.: 73 89 90 90
Faks: 73 52 31 91

Org. nr.: 983998631
www.poltiet.no

Forespørsel om deltakelse i forskningsprosjektet

”Hvordan foregår beslutningsprosessen under etterforskning av straffesaker”

Bakgrunn og formål

Jeg er for tiden student ved masterstudiet «Erfaringsbasert master i etterforskning» ved Politihøgskolen i Oslo. Mitt masterprosjekt omhandler beslutningsprosesser og beslutningstaking under etterforskning. I den forbindelse ønsker jeg å gjøre en studie på hvordan etterforskere oppfatter beslutningsprosessene, og hvordan beslutninger gjøres i praksis. Studien skal gjennomføres som en kvalitativ studie med bruk av intervju av informanter som metode.

Informantene må ha stilling som etterforskere eller etterforskningsleder. Jeg har anmodet Politimesteren om å rekruttere informanter til studien, og innhente samtykke fra informantene til å delta i studien.

Hva innebærer deltakelse i studien?

Ved å delta i studien vil det blir foretatt et individuelt intervju av deg hvor tema vil være beslutningsprosess og beslutningstaking under etterforskning av straffesaker. Du vil i tillegg til intervjuet få presentert to ulike fiktive straffesaker hvor du vil bli bedt om å svare på noen spørsmål, eller foreta noen vurderinger rundt ulike beslutninger. Intervjuet vil ha en ca. varighet på 1 - 1 ½ time.

Intervjuet blir tatt opp på lyd og vil lagres på diktafon inntil masterprosjektet er avsluttet og godkjent. Ingen andre enn meg vil få tilgang til intervjuene. Alt intervjumateriale vil bli slettet når prosjektet er godkjent. Prosjektet skal etter planen avsluttes innen 01.12.18.

Anonymisering

Det vil i dette prosjektet ikke bli lagret og behandlet personopplysninger. Dvs. at jeg kommer ikke til å notere og lage register over informanter i prosjektet. Den informasjonen du gir i intervjuet vil bli publisert fullstendig anonymt. Det vil i publikasjonen ikke være mulig å identifisere hvilke personer som har gitt hvilken informasjon.

Frivillig deltakelse

Det er frivillig å delta i studien, og du kan når som helst trekke ditt samtykke uten å oppgi noen grunn.

Dersom du ønsker å delta og har ytterligere spørsmål til studien, ta kontakt med Hilde Mari Musum på tlf. 930 04 902 eller på mail; hildemarimusumlyng@outlook.com.

Veileder på masteroppgaven fra Politihøgskolen er Asbjørn Rachlew tlf. 922 66 100.

Samtykke til deltakelse i studien

Jeg har mottatt informasjon om studien, og er villig til å delta.

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Jeg ønsker å bli kontaktet på følgende måte for avtale om tid og sted for intervju:

Tlf:

Mail:

Intervjuguide

Presentasjon

- Fortelle om mitt prosjekt
 - Så og si alt vi gjør i løpet av en etterforskning bunner i en beslutning.
 - Denne undersøkelsen omhandler en svært avgrenset del av beslutningstaking under etterforskning.
- To caser hvor du vil bli bedt om å ta stilling til noen beslutninger
 - Du kan notere ned punkter i ro og mak – ca. 20 minutter på hver sak - så prater vi om dine vurderinger etterpå
- Casene vil bli det sentrale i intervjuet
- I siste del av intervjuet vil vi komme mer inn på generelt om beslutninger og utfordringer knyttet til beslutninger.
- Det er viktig for undersøkelsens validitet at du svarer ærlig og ikke tenker at det finnes «riktige» og «gale» svar. Undersøkelsen er anonym og dine svar og meninger vil ikke kunne spores tilbake til deg. Det er ingen registrering av personalia i prosjektet.

Oppvarmingsspørsmål

- Hvor lenge har du jobbet i politiet?
- Leder eller etterforsker?
- Spesialist etterforsker eller generell etterforsker?
- Videreutdanning innen etterforskning?
- Jobber med saker i team eller alene?
- Jurist under samme tak? Tett samarbeid eller oppleves fjernt?

Casene

Intervju

Etterforskerens holdninger

Du har nå blitt bedt om å vurdere to ulike saker og ta beslutninger omkring samme avgrensede tema i sakene – informasjonsbehov og avhør.

- Du har kanskje etterforsket en del slike saker.
 - Hva tenker du når du får slike saker på bordet til etterforskning?
 - Tenker du at du har noen form for inngangsverdi/stereotypier?
 - Hvordan kan dette påvirke etterforskningen?
- Hvordan vurderer du beslutningstakingen i disse to sakene?
 - Hva vil være sentrale bevisstema og hvilke beslutninger må tas?
- Er det ulike hensyn å ta – eller vurderer du de ganske like?

Økt oppmerksomhet

I perioder er det enkelte sakstyper som gis ekstra mye oppmerksomhet – både internt i politiet, men også fra media og samfunnet for øvrig.

- Hva har dette å si for politiets etterforskning?
- Hva har dette å si for deg?
- Evt. på hvilken måte?
 - Kan økt oppmerksomhet føre til økt press på å oppklare sakene?
 - Økt press fra grupper/organisasjoner/pårørende etc.
 - Har du noen tanker om at økt press kan påvirke beslutningene og kvaliteten i etterforskningen?
 - Kan økt fokus på en parts rettigheter i en sakstype påvirke etterforskning?
 - Hemsedalssaken
 - «Mee too» kampanjen
 - Politikersakene
 - Har fokuset på disse konkrete sakene/kampanjene noe å si for etterforskeren?

Uskyldspresumsjon – strpl. § 226 - objektivitetsprinsippet

- Hvilket forhold har du til uskyldspresumsjonen?
 - Er det et uttalt tema på din arbeidsplass?
 - Når- og i hvilke sammenhenger?
- Hvordan opplever du at UP står i fokus under etterforskningen ved din arbeidsplass?
- Hva innebærer/krever UP for etterforskeren under etterforskningen av saken?
 - Kan du nevne noen punkter som er relevante for å ivareta uskyldspresumsjonen på etterforskningsstadiet?
- Er det noen sakstyper hvor UP er mer eller mindre fremtredende?
 - Alvorligere saker vs. mindre alvorlige saker
 - Sakstype vold vs. seksuallovbrudd
- Er det noen sakstyper du tenker at UP utfordres mer?
- Hva tenker du generelt om hvordan vi i politiet ivaretar mistenktes/siktedes rettigheter vs. fornærmedes rettigheter?
 - Strpl. §232 – mistenkte skal gis mulighet.....jfr. pi § 8-2 som gir mistenkt/siktet rett til å få innsyn i bevisene som saken bygger på.
 - Klarer etterforskeren å identifisere bevisene, eks case 1, for så å foreholde dem for mistenkte slik at han har mulighet til å motsi dem?
- Din erfaring: Gis mistenkte mulighet til å forklare seg om bevisene mot ham?
 - Når og hvordan?

Litt tilbake til casene

Den første casen du fikk er en voldtektssak – en ganske «typisk» sak kanskje?

- Er det momenter ved denne sakstypen du opplever som ekstra utfordrende?
- Er det noe ved partene i en slik sakstype som er annerledes enn for andre saker – eller sakstypen i seg selv?
- Var det momenter i den konkrete saken du tenker er ekstra utfordrende etterforskningsmessig?
- Hva tenker du om UP i denne saken? Hvordan ivareta den på etterforskningsstadiet?
 - Konkrete momenter
 - Blir fornærmede stilt spørsmålene som kan tale til mistenktes/siktedes fordel?
 - Blir mistenkt/siktede tilstrekkelig gjort kjent med hva som vil være bevistema i saken?
 - Forsett eller uaktsomhet? Oppfattelse av beruselse? Hvem har faktisk samleie med hvem? Stereotypier om at det alltid er gutten som har samleie med jenta og ikke omvendt. Begge like beruset? Hvem har ansvar?
- Mange av disse sakene henlegges på bevisets stilling.
 - Hva tenker du om det?
 - Potensiale til å oppklare saken?

Den andre casen er en kroppskrenkelse/kroppsskade – også ganske vanlig sak?

- Var det momenter i den konkrete saken du tenker er ekstra utfordrende etterforskningsmessig?
- Er det andre vurderinger i den andre enn den første saken?
- Beskriv?
- Hva tenker du om UP i denne saken? Hvordan ivareta den på etterforskningsstadiet?
 - Konkrete momenter
 - Blir fornærmede stilt spørsmålene som kan tale til mistenktes/siktedes fordel? (Belyse provokasjon/retorsjon)

- Fortell hvorfor du valgte å slå tilbake i stedet for å dra fra stedet.
- Blir mistenkt/siktede tilstrekkelig gjort kjent med hva som vil være bevisstema i saken?
 - Hvilke valgmuligheter hadde han ift voldsutøvelsen
- Provokasjon/retorsjon og hva kreves for å belyse dette?
 - Stiller vi de subjektive spørsmålene om hvordan mistenkte følte og opplevde situasjonen for å belyse provokasjon/retorsjon.

Avslutning

- Momenter du vil si noe mer om?
- Hvordan opplevd du intervjuet?
- Informer om at informanten når som helst kan trekke seg fra prosjektet.
- Endringer til neste informant?

Scenario 1

Søndag kveld kl. 22.00:

Terje ringer politiet og forteller at natt til lørdag ble en venninne av ham voldtatt. Hun ble voldtatt to ganger på to forskjellige steder i Lilleby sentrum. Voldtektene ble begått av samme person. Gjerningsmannen er en kjenning av jenta. Jenta hadde vært på fest sammen med gjerningsmannen og hun hadde vært veldig beruset.

Venninnen ønsker ikke noe oppstyr om saken, og vil være anonym. Terje sier imidlertid at det kan hende hun kan være villig til å prate med politiet.

Etter 10 minutter ringer Terje tilbake og sier at venninnen er villig til å prate med politiet. Hun hadde pratet med sin mor, og venninnen vil nå anmelde forholdet.

Du blir e-leder/hovedetterforsker. Saken kodes som voldtekt jfr. strl § 291 og du får ansvar for etterforskningen.

Avhør av fornærmede

Fornærmede, **Siri**, avgir forklaring, du er avhører. Om den første voldtekten forklarer Siri følgende i sin frie forklaring:

Hun og gjerningsmannen, **Mats**, var på fest hos en felles kamerat. Siri og Mats kjenner hverandre fra før, men er ikke veldig nære venner. De tilhører samme kameratgjeng. Begge var veldig fulle denne kvelden. Siri og Mats ble enige om å gå seg en tur i sentrum for å luften seg litt. De gikk hånd i hånd og de begynte å kline og tafse på hverandre. Det endte med at Mats gjennomførte samleie med Siri – noe hun ikke ville og ikke samtykket i. Samleiet ble gjennomført ved at hun stod på alle fire og han trengte inn i henne bakfra. Siri hadde mensen og bukte tampong. Denne ble tatt ut før samleiet. Tårene trillet mens det pågikk. Etter samleiet gikk de tilbake til festen og fortsatte å feste. Da de kom tilbake til lokalet hvor festen var, fortalte Siri hva som hadde skjedd til en venninne. Venninnen ble med Siri på do og Siri dro ned buksa si. Det var mye blod, blader og løv i trusa til Siri.

Siri forklarer videre at etter at privatfesten var avsluttet, gikk alle sammen for å gå på et utested i sentrum. På tur dit satte de seg ned på en trapp. Siri var tørst og hun fikk en Imsdalflaske av noen. Hun vet ikke hvem. Hun trodde det var vann på flasken, og tok en stor slurk av flasken for hun oppdaget at det var sprit. Etter dette husker hun ikke så mye.

Hun husker imidlertid at Mats leide henne med seg bort fra de andre og bort til noen garasjer. Der ville Mats at Siri skulle sette seg oppå han, men det ville hun ikke. Plutselig lå hun på magen på bakken og Mats gjennomførte samleie med henne igjen. Hun begynte å gråte. Mats «gjorde seg ferdig», og da de reiste seg opp, så Mats at hun gråt. Siri var enda mer beruset under det andre samleiet enn ved det første. Hun ville heller ikke ha dette samleie med Mats.

Med utgangspunkt i de objektive og subjektive vilkår i straffebudet/straffebudene du anser som aktuelle, hvilke informasjonsbehov har du identifisert, og hvordan kan avhøret av Siri bidra til å gi ønsket informasjon?

(Ikke vektlegg kriminaltekniske momenter, identifisering av vitner, mulig overvåkningskameraer osv.)

Noter informasjonsbehovet og hvorfor du trenger aktuelle informasjon.

Du avhører også Mats og han forklarer følgende i sin frie forklaring:

Han benekter å ha voldtatt Siri. Han og Siri var på fest sammen hos en felles kompis. De ble veldig fulle. Mats foreslo for Siri at de skulle gå seg en tur for å lufte seg litt. Siri syntes det var en god idé. De tok hverandre i hendene og leide hverandre til de kom bak noen hus i sentrum av Lilleby. Der begynte de å kline og ta på hverandre. Siri tok av seg klærne. Hun hadde mensén og tok ut tampongen sin. Mats tok av seg buksa. Siri stilte seg på «alle fire». Mats stilte seg bak henne og gjennomførte samleie med henne. Han hadde sædavgang inne i henne. Siri var med på det like mye som ham, og det var hun som ville ha samleiet på denne måten. Ikke på noe tidspunkt oppfattet Mats at Siri ikke ville ha samleie.

Etter samleiet gikk de tilbake til festen. Mats fikk Siris menstruasjonsblod på skjorta si, og byttet til en genser etter at de kom tilbake til huset hvor festen var. En venninne kom bort til Mats og spurte om han og Siri hadde hatt sex. Mats ville ikke bekrefte overfor venninnen at han og Siri hadde hatt sex.

Etter at festen i huset var over skulle alle gå på et utested. Underveis satte de seg ned på en trapp, unntatt Siri. Hun begynte å gå alene mot utestedet. Mats fulgte etter henne og spurte om han skulle følge henne. Det ville hun. På vei til utestedet observerte de at utestedet var i ferd med å stenge, og at folk forlot utestedet. Siri og Mats satte seg da på en annen trapp. Der begynte de å kline og tafse på hverandre igjen. Mats hadde lyst til å ha sex med Siri en gang til, og han spurte henne om hun ville det. Siri sa ja til det, og de gikk bak noen garasjer. Denne gangen tok Mats mer initiativ til samleiet. Han visste nå hvordan Siri ville ha det. De gjennomførte samleiet på samme måte som første gang, men denne gangen var det Mats som tok av buksa til Siri og tok ut tampongen. Siri tok av Mats buksa.

Etter at de var ferdige, registrerte Mats at Siri gråt. Hun sa at dette kom til å ødelegge forholdet til kjæresten hennes. Mats og Siri gikk mot jernbanen hvor de traff en felles kompis. Mats spurte kompisen om han kunne kjøre Siri hjem. Siri ville egentlig dra på nachspiel, men Mats sa at det var best at hun dro hjem, i og med at hun var full og lei seg. Siri ble med kompisen, men Mats vet ikke om hun dro hjem

Mats var selv veldig full denne natten, og han angret på at han hadde samleie med Siri. Dette bla. fordi han vet at Siri har kjæreste og at det ble veldig trøblete mellom henne og kjæresten etter denne natten.

Med utgangspunkt i de objektive og subjektive vilkår i straffebudet/straffebudene, hvilke informasjonsbehov har du identifisert, og hvordan kan avhøret av Mats bidra til å gi ønsket informasjon?

(Ikke vektlegg kriminaltekniske momenter, identifisering av vitner, mulig overvåkningskameraer osv.)

Ta utgangspunkt i de subjektive og objektive vilkår i straffebudet/straffebudene, og hvordan du gjennom avhøret vil ivareta vilkårene.

Noter ned informasjonsbehovet og begrunn hvorfor du trenger denne informasjonen.

Scenario 2

Du er etterforsker ved Lilleby lensmannskontor og har fått en sak om kroppsskade til etterforskning. Dokumentene i saken er mottatt anmeldelse og erklæring om fritak fra taushetsplikt gitt av fornærmede. I sin frie forklaring i anmeldelsen har fornærmede, **Trond**, forklart følgende:

Trond var ute på byen en lørdag for to uker siden. Han ble passe beruset. Etter at utestedene stengte hadde han lyst til å feste mer. Han hørte musikk fra en leilighet og gikk dit. Døren var åpen og han gikk inn. Det var 10-15 personer inne i leiligheten. Trond fikk en drink og han følte at han var velkommen selv om han ikke kjente noen av dem som var der.

Trond ble litt «rølete» og ble nok litt utidig mot en mann som var på stedet. Helt uten grunn dyttet Trond mannen mot en vegg. Det var ikke hard dytting og det oppstod ingen skade. Flere av de andre som var til stede kom bort til Trond og sa at han nå måtte forlate stedet. Trond tenkte at her er det 10-15 stk. mot en, så her «tar jeg hatten min og går».

Han gikk ut i gangen for å ta på seg skoene da huseieren, en storvokst kar, kom ut i gangen. Helt uten foranledning slo huseieren Trond i ansiktet med to harde knyttneveslag. Trond slo 4-5 harde knyttneveslag tilbake. Slagene traff huseieren i ansiktet. Huseieren stod like støtt etter slagene og Trond tenkte «shit, denne karen har jeg undervurdert».

Trond gikk i kroppen på huseieren og forsøkte å sparke bena under ham så han kunne komme seg ut. Huseieren var sterkere enn Trond, og det endte med at huseieren la Trond i gulvet. Mannen tildelte Trond 4-5 slag som traff i kroppen og ansiktet. I tillegg sparket huseieren Trond med 4-5 spark og «knesatte» ham.

Trond kom seg opp, og det gjorde huseieren også. Det ble samme runden på nytt. Huseieren la Trond i bakken og slo og sparket ham. Trond følte seg helt underlegen. Huseieren tok kvelertak på Trond og kastet ham i gulvet igjen og «hopptrampet» på Trond's venstre kne. Trond kjente en voldsom smerte, han hylte, og følte at han nesten besvimte. Huseieren ga seg da. Trond så at kneet stod i en helt unormal stilling.

Noen i leiligheten tilkalte ambulanse og Trond ble kjørt til sykehuset. Skaden var så alvorlig at det ble vurdert amputasjon av foten, men foten ble berget. Det viste seg å være et lite brudd øverst på leggbenet, samt at 3 av 4 korsbånd var revet av, slik at kneet kom ut av ledd.

Med utgangspunkt i de objektive og subjektive vilkår i straffebudet/straffebudene, hvilke informasjonsbehov har du identifisert, og hvordan kan avhøret av Trond bidra til å gi ønsket informasjon?

Noter informasjonsbehovet og begrunn hvorfor du trenger aktuelle informasjon.

Du avhører mistenkte, **Ole**, og i sin frie forklaring forteller Ole følgende:

Lørdag for to uker siden var han ute på byen og festet og drakk alkohol sammen med noen venner. Etter at utestedene stengte ble det nachspiel hjemme i leiligheten til Ole. Det kom en del folk, både kjente og ukjente. Det var god stemning og ingen problemer. Så dukket Trond opp. Ole hadde aldri møtt Trond før, og visste ikke hvem han var. Trond var veldig beruset og hyper.

Ut på natten skulle en av Ole's kompiser, **Jan**, dra hjem. Han stod i gangen for å ta på seg sko, da Trond også gikk for å ta på seg sko. Ole hørte at Jan og Trond pratet i gangen. Plutselig hørte Ole at det ble rabalder i gangen. Ole gikk ut i gangen, og så at Jan lå nede i trappen. Ole spurte Trond om hva som foregikk, og bad bestemt Trond om å forlate stedet umiddelbart.

Trond var veldig aggressiv og gikk rett til angrep på Ole. Ole fikk grep på Trond og klarte å «låse ham fast» og holde ham mot veggen. Ole bad Trond roe seg ned. Ole løsnet grepet litt, men da skallet Trond Ole midt i panna. Det var skikkelig hard skalling, og Ole tror han fikk hjernerystelse som følge av «skallen».

Ole tok et nytt grep på Trond og «låste ham fast» igjen. Ole sa til Trond; «Denne kampen kommer du til å tape så det er bare å gi opp» Ole løsnet grepet igjen så Trond skulle få mulighet til å komme seg vekk derfra. Trond så ut til å roe seg, men plutselig slo han minst tre harde knyttneveslag som traff Ole i hodet. Ole ramlet bakover som følge av de harde slagene. Trond benyttet sjansen til å få Ole i golvet. Ole fikk tak på Trond igjen og brøt ham ned. Da hadde slåssingen pågått i 5-10 minutter.

Da roet Trond seg ned og Ole forlot Trond i gangen og gikk inn til de andre igjen.

Nesten umiddelbart kom en av de andre gjestene og sa til Ole at Trond fortsatt lå i gangen, og han hadde skadet kneet sitt. Trond gikk ut i gangen igjen, og observerte med en gang at kneet til Trond var skadet. Det stod i helt feil stilling. Det ble ringt etter ambulanse og Trond ble fraktet til sykehuset.

Med utgangspunkt i de objektive og subjektive vilkår i straffebudet/straffebudene, hvilket informasjonsbehov har du identifisert, og hvordan kan avhøret av Ole bidra til å gi ønsket informasjon?

Noter informasjonsbehovet og begrunn hvorfor du trenger aktuell informasjon.